

XƏZƏR UNIVERSİTETİ

Fakültə: Təbiət Elmləri, Sənət və Texnologiya Yüksək Təhsil

Departament: Psixologiya Departamenti

İxtisas: Klinik Psixologiya

MAGİSTR TEZİSİ

Mövzu: Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasındakı əlaqənin təhlili

Magistrant: Şirəlizadə Səbinə Vüqar qızı

Elmi rəhbər: Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Verdiyeva Ləman Əsrəf qızı

Bakı – 2024

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. ƏDƏBİYYAT XÜLASƏSİ	6
1.1.Ailənin psixoloji mahiyyəti.....	6
1.1.1.Zorakılığın tərif, növləri və səbəbləri.....	10
1.1.2.Posttravmatik stress pozuntusu və özgüvən arasındakı əlaqənin psixoloji təhlili.....	18
1.2.Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusunun izahı və araşdırılması.....	21
1.2.1.Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda özgüvən səviyyəsinin elmi cəhətdən araşdırılması.....	25
1.2.2.Ailə məişət zorakılığının qadınlarda yaratdığı psixoloji problemlər.....	27
II FƏSİL. TƏDQIQATIN METOD VƏ METODİKALARI	33
2.1.Tədqiqatın keçirildiyi yer və iştirakçıların seçimi	33
2.2. Metodikalar.....	33
2.3. Metod.....	33
III FƏSİL. ALINAN NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ	35
3.1.Posttravmatik stress pozuntusu testi və rosenberg özgüvən sorğusu cədvəlinin təhlili.....	35
3.2 Reqressiya modelinin təhlili.....	39
3.3 Anova modelinin təhlili.....	41
3.4 Əmsallar modelinin təhlili.....	43
3.5 Korrelyasiya modelinin təhlili.....	47
3.6 t-Test modelinin təhlili.....	50
NƏTİCƏ	59
İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT	62
ƏLAVƏLƏR	69

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ailə cəmiyyətin ayrılmaz və əsas tərkib hissəsidir. Xüsusilə fərdin cəmiyyətdə mövqeyini ailə tənzimləyir. İnsanın sağlam fərd olmasında ailədaxili münasibətlər və ailə məsuliyyətinin böyük rolu var. Hal-hazırda dün.yada olan ən aktual sosial problemlərdən biridə qadınlara qarşı zorakılıqdır. Qadınlara qarşı zorakılıq bu araşdırmanın əsasını təşkil edir. Qadınlara qarşı zorakılıq əsasən onların hüquq və azadlıqlarının pozulmasıdır. Əsasən gender bərabərsizliyi ailə daxili münasibətlərin yaranmasına gətirib çıxaran səbəblərdən biridir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı zorakılığı hədə-qorxu ilə və ya bilavasitə özünə, başqa şəxsə, qrupa və ya cəmiyyətə qarşı xəsarət, fizioloji zədə, inkişaf pozğunluğu və ya geriləmə ilə nəticələnən və ya nəticələnəcək fiziki güc və ya gücdən istifadə edilməsi kimi müəyyən edir. Zorakılıq əsasən hər kəsə yönəldilir, lakin bu, xüsusilə qadınlara və uşaqlara daha çox təsir edir. Ailə içərisində qadına yönəlmiş zorakılıq dörd qrup altında birləşir: fiziki, psixoloji, cinsi və iqtisadi. Zorakılığa məruz qalmış qadınlarda ən çox rast gəlinən xəstəliklərin depressiya, posttravmatik stres pozuntusu (PTSP), alkoqol və maddə istifadəsi, koqnitiv pozuntular, yemə pozuntuları, cinsi pozuntular, psixotik pozuntular və intihar meyilləri olduğu araşdırmalarla təyin olunmuşdur. Zorakılığa məruz qalma qadınlar üçün travmatik hadisə hesab olunur. Travma insanın fiziki bütövlüyünü, həyatını, sevdiklərini, dünyaya və insanlara olan inanclarını təhdid edən hadisələr hesab olunur. Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda özünə inam problemi özünü göstərir. Bundan əlavə özünə inamı aşağı olan qadınlarda PTSP, təşviş, depressiya kimi psixoloji problemlərin daha çox özünü göstərdiyi müəyyən olunmuşdur. Qadınlara qarşı ailə məişət zorakılığının aradan qaldırılması üçün bu sahədə tədqiqatların aparılması zəruridir. Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlara psixoloji xidmətin göstərilməsi də qarşıda duran çox əhəmiyyətli vəzifələrdən biridir. Azərbaycanda zorakılığa məruz qalmış qadınların psixoloji vəziyyətinə dair əldə ediləcək məlumatların gələcəkdə bu sahədə psixoloji xidmətin təşkil olunmasına töhvə verəcəyini düşünürük.

Tədqiqat mövzusunun işlənmə səviyyəsi. Ailə məişət zorakılığının qadınlarda PTSP və özgüvənsizliyə gətirib çıxarmasına aid yetəri qədər elmi-nəzəri tədqiqat işləri mövcuddur. Xarici tədqiqatçılardan Sema Çifçia, Yasemin Açıq il 2022 Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Nedenleri; Zeynep Şahin il 2018 Aile içi şiddet mağduru olan kadınlarda kendilik algısı, psikopatoloji ve bilişsel duygu düzenleme stratejileri; İnci Boyacıoğlu il 2016 Dünden Bugüne Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet ve Ulusal Kadın Çalışmaları; Gizem Özkan il 2017 Kadına Yönelik Şiddet - Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslararası Metinler Üzerine Bir İnceleme Psikolojik Araştırmalara Davet; Nagehan Kaya, Nuray Taştan il 2020 Özgüven

üzerine bir derleme; The Ohio State University Self-esteem and battered women; Ayşe Güler il 2022 Self-esteem in the context of intimate partner violence: A concept analysis; Selena Tramayne il 2012 Intimate Partner Violence As a Risk Factor for PTSD in Female Survivors of Domestic Violence: A Meta-Analysis və.s. qeyd etmək olar. Mövzu ilə bağlı mənbələr incələndiyində zorakılığa məruz qalmış qadınların fizioloji və psixososial sağlamlıqlarına dəyən zərərin öyrənilməsinə istiqamətlənmiş bir sıra tədqiqatlar aparıldığı görünür. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının araşdırmasına görə Azərbaycanda keçirilən zorakılıq üzrə ilk tədqiqatın nəticəsinə əsasən, partnyoru olmuş bütün qadınların 15%-i həyatlarının müəyyən məqamlarında partnyorun fiziki zorakılığına məruz qalırlar. Qeyd edə bilərik ki, bu faiz sadəcə fiziki zorakılığa məruz qalan və bunu hüquq mühafizə orqanlarına bildiren qadınların faiz göstəricisidir.

Tədqiqatın obyektı: Tədqiqatda 103 nəfər ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadın iştirak etmişdir.

Tədqiqatın predmeti: Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda post travmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasındakı əlaqənin təhlili.

Tədqiqatın fərziyyəsi: Tədqiqat zamanı irəli sürülən fərziyyə əsas və köməkçi olmaqla iki hissədən ibarətdir.

Əsas fərziyyə:

1. Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda travma sonrası stress pozuntusu ilə özgüvən səviyyəsi arasında əlaqə vardır.

Köməkçi fərziyyə:

1. Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda travma sonrası stress pozuntusu ilə özgüvən səviyyəsi arasında əlaqə yoxdur.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasındakı əlaqəni aydınlaşdırmaq və təhlil etməkdir.

Tədqiqatın vəzifələri: Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıda qeyd olunan vəzifələrin həlli vacib hesab olunur.

1. Elmi ədəbiyyatlardan ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlar haqqında mənbələrin araşdırılması.
2. Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınların post travmatik stress pozuntusu və özgüvən testləri vasitəsi ilə müəyyən edilməsi.
3. Zorakılığa məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusu və özgüvən səviyyəsi arasındakı əlaqənin eksperimental yolla təhlili.

Tədqiqatın gedişində istifadə olunan metodlar və metodikalar

1. Post travmatik stress pozuntusu testindən (PTSP).
2. Rozenberqin özgüvən testindən.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqat zamanı əldə olunan materiallar bu sahədə fəaliyyət göstərən praktik və klinik psixoloqlar, sosial işçilər və digər mütəxəssislər üçün o cümlədən bu sahə ilə maraqlanan hər bir kəs üçün olduqca əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın sonunda əldə olunmuş nəticələrlə özgüvənin və posttravmatik stress pozuntusunun dərinliyini anlamaq və buna müvafiq olaraq daha effektiv və praktik müalicə üsullarını müəyyən etməkdir. Araşdırmaların nəticələri sığınacaqlarda çalışan mütəxəssislərə, klinik psixoloqlara və praktik psixoloqlara istiqamət verəcəyi düşünülür.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Apardığımız tədqiqatın elm yeniliyi ondan ibarətdir ki, ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasındakı xüsusi bir əlqənin dərinləşdirilmiş şəkildə öyrənilməsi və bu tədqiqatı daha çox zorakılığa məruz

qalmış qadınlar üzərində aparılaraq tədqiqatın mötəbərlik və etibarlıq səviyyəsi daha əsaslı hesab olunmasıdır. Məhz bu alınan etibarlı nəticələr sayəsində zorakılığa məruz qalmış qadınlar üçün klinik psixologiya sahəsində həmin qadınlara dəstək üçün xüsusi psixoterapiyalar və qadınlara dəstək proqramlarının təşkil olunması əsaslı imkanlar yarada bilər.

Tədqiqatın aprobasiyası: Tədqiqat Təmiz Dünya Qadınlara Yardım İctimai Birliyində və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin İsmayilli rayon Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzində keçirilmişdir.

Eyni zamanda tədqiqat işinə aid elmi məqalə Bakı Dövlət Universitetinin Psixologiya jurnalında dərc olunmuşdur.

Tədqiqat işinin quruluşu: Tədqiqat işi girişdən, üç fəsildən, nəticə, ədəbiyyat siyahısından və əlavələrdən ibarətdir.

I FƏSİL. ƏDƏBİYYAT XÜLASƏSİ

1.1 Ailənin psixoloji mahiyyəti

Günümüzün ən aktual məsələlərindən biri ailə sosial sistemidir. Buna görə də, ailə anlayışına olan maraq daimi və kütləvi xarakter daşıyır. Biz hər birimiz bir ailədə dünyaya göz açmış, böyüyüb, boya-başa çatmışıq. Hər birimiz bir atanın, bir ananın övladıyıq. Eyni zamanda, biz də ailə qurarkən ailə qayğısını bölüşür və ailə məsuliyyətini öz üzərimizdə daşıyıq. Zamanı gəldikdə gənc olanların çoxu öz daimi tərəf müqabilini, həyat yoldaşını seçir, öz ailə ocağını qurur. Dünən atanın, ananın çəkdiyi nəvazişi, yerinə yetirdiyi vəzifələri bu gün onların oğlu, qızı həmin vəzifələri yerinə yetirir. Nəsillər, dövrlər bir-birini əvəz etdikcə həyat da yenidən başlayır.

Ailə ərəb sözü olub, mənası dayanmaq deməkdir. Bir- birinə dayanan, etimad edilən insanlar üçün işlədilir. Ailə sağlam cəmiyyətin təməlidir. Ailə anlayışı ilə bağlı bir çox tərif və yanaşmalar mövcuddur. Ən ümumi təriflərdən bəziləri belədir: Cəmiyyəti təşkil edən ən kiçik vahiddir. Bir-birinə qan və ya nikah yolu ilə bağlı olan iki və ya daha çox üzvdən ibarət qrupdur. Bir-biri ilə bioloji, psixoloji, sosial əlaqələri və emosional qarşılıqlı əlaqəsi olan bir qrupdur. Ailə kişi ilə qadın arasındakı bir nigah ittifaqidir. Digər hüquqlarımız kimi ailə qurmaqda bizim hüquqi haqqımızdır. Nigah ailənin hüquqi əsasıdır. İnsan həyatının formalaşmasında ailə mühüm rol oynayır. Elə uşaqları götürsək, əksər uşaqların doğulması, inkişafı, formalaşması ailədən başlayır. Məhz ailənin bütövlüyünün sirri də onun birliyidir. (Taştan 2022).

Levis, Bivers, Goselt və Filips funksiyalarını gözlənilən səviyyədə yerinə yetirən ailələri funksional ailələr, qarşılıqlı əlaqəsi səbəbindən funksiyalarını yerinə yetirə bilməyən ailələri isə disfunksional ailələr kimi müəyyən etmişlər. Funksional ailə üzvləri arasında açıq ünsiyyətin və kortəbii qarşılıqlı əlaqənin baş verdiyi, fərdi ideyalara və şəxsi fərqlərə hörmət edildiyi, üzvlərin bir yerdə olmaqdan həzz aldığı, bir-birini dəstəklədiyi, sərt qaydaların, həddindən artıq nəzarətin və üstünlüyün olmadığı bir ailədir. Qeyri-funksional ailələr üzvlərdə avtoritarlığın hökm sürdüyü, ünsiyyət və emosional problemlərin gizli qaldığı, aydın qarşılıqlı əlaqənin olmadığı, davranışların kobud və saxta olduğu strukturlardır. Sağlam ailədə ər-arvad öz evlilik rollarında harmoniya içində olur və bir- birlərini olduğu kimi qəbul edir və hörmət edirlər. Sağlam ailənin göstəriciləri qarşılıqlı hörmət, əməkdaşlıq və evə, uşaqlara və yaxın dostlara qarşı məsuliyyətli davranmalarıdır. Sağlam ailədə problem və ya münaqişə varsa, fərdlər uyğun həll yolu tapmaq üçün bir-biriləri ilə əməkdaşlıq edir və ailə üzvlərinin ümumi məqsəd və dəyərləri olur. Sağlam olmayan ailənin ən mühüm xüsusiyyəti üzvləri arasında ünsiyyətin zəif olması, münasibətlərin qopması və ciddi qaydalara riayət etməsi olsa da, belə ailələrdəki fərdlər bir-birlərinə həqiqi yaxınlıq hiss etmirlər, bir-birlərinə qarşı mənfi hisslər keçirirlər mənfi

davranış nümayiş etdirir. Bu quruluşa malik ailədə fərdi narazılığın patoloji hala çevrilmə ehtimalı var (Bulut, 2014).

Son illərdə sosioloqlar və psixoloqlar tərəfindən ailəyə münasibətə görə müəyyən fərqlər vardır. 1940-cı illərdə bioloq Lüdviq Von Bertalanfinin sistemlə bağlı araşdırmaları ailənin bir sistem kimi incələnməsinə gətirib çıxarır. Sistem, müəyyən bir nəticəyə çatmaq və ya bütövlük əldə etmək üçün birləşən hissələr adlanır. Bertalanfinin fikrinə görə insan həyatı da insan orqanizması kimi, bir-birinə bağlı və qarşılıqlı əlaqədə olan mürəkkəb qarşılıqlı sistemdir. Sosial sistem kimi ailə ilə bağlı ilk araşdırmalar Murray Bovenə aiddir. Ailə sistemi bir-biri ilə münasibətlər vasitəsilə bağlı olan ailə üzvlərindən ibarətdir. Ailə daxilində ikili və üçlü münasibətlər vasitəsilə daimi və qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Bu münasibətlər alt sistemləri təşkil edir və ailə də onun mənsub olduğu geniş ailənin alt sistemidir. Məsələn: ər və arvad birlikdə ailənin alt sistemini təşkil etdiyi halda, uşaqların öz daxilindəki qarşılıqlı əlaqələr də başqa bir alt sistemdir (Baran, 2017). Eynilə, ana ilə qız, ata və oğul və ya ana ilə oğul və ata ilə qız arasında müxtəlif alt sistemlər yaradıla bilər. Alt sistemlər yaş, cins, maraqlar və ya funksiyalarla müəyyən edilə bilər. Beləliklə, davam edən əlaqələr və qarşılıqlı təsirlər çərçivəsində ailə cəmiyyətin ən kiçik hissəsi kimi araşdırılır. Ailə psixologiyasını təsvir etmək üçün müxtəlif modellər işlənib hazırlanmışdır. Olson, Sprenikle və Russell ailə psixologiyası ilə bağlı tədqiqatlar apararaq təxminən əlli anlayışı tərtib edərək ailə qarşılıqlı əlaqəsini izah etmək üçün Kirkumpleks modelni hazırlamışlar. Bu anlayış ailə psixologiyasında geniş istifadə edilir və əsasən ailələri iki ölçüdə araşdırır; bütövlük və harmoniya. Bu ölçülər aşağıdakılardır.

Harmoniya: ailə tərkibindəki üzvlərin mövcud şəraitə uyğunlaşması üçün xüsusi mühitdir. Ailənin strukturunda üzvlərin oynadığı rollar və ya ailədaxili qaydalardır və bu qaydaları lazım olduqda dəyişiklik edə bilən ailələrə ahəngdar ailələr deyilir. Ailə harmoniyasının dörd dərəcəsi müəyyən edilmişdir: nizamsız – çevik - strukturlaşdırılmış – xüsusi rejimli. Bu sıranın hər iki ucundakı ailələr uyğunsuz hesab olunur. Xüsusi rejimli ailələrdə qaydalar son dərəcə sərtidir. Bütün qərarlar ailə avtoritarı tərəfindən qəbul edilib, həyata keçirilir. Nizamsız ailələrdə qaydalar çox azdır. Heç bir nizam-intizam yoxdur. Hər ikisi arasında qalan ailələrdə demokratik mühit var. Ailə daxilində riayət edilməli olan müəyyən qaydalar var. Lakin, bu qaydalar ailə üzvlərinin iştirakı ilə müəyyən edilir və dəyişməz olaraq qalır.

Bütövlük: Ailə üzvləri arasındakı emosional əlaqəni müəyyən edir. Bu xüsusiyyətlərə görə təsnif edilir. Bütövlük anlayışının ifrat olduğu, yəni iç-içə olan ailələrdə ailə üzvlərinin fərdi şəxsiyyətləri itirilir. Ailə bir bütövlük təşkil edir və həyatlarını təcrid olunmuş şəkildə yaşayırlar. Qopuq ailələrdə birlik hissi inkişaf etməyib, fərdlərin hər biri başqalarından asılı

olmayaraq yaşayır. Ayrı və bağlı ailələrdə ailə üzvləri arasında müxtəlif dərəcədə bağlılıq var. İnsanlar özlərini müstəqil hiss edərkən, ailənin digər üzvlərinin ehtiyaclarına və xoşbəxtliyinə əhəmiyyət verirlər. Ünsiyyət: Harmoniya və bütövlük anlayışlarını asandalaşdırmağa kömək edir. Sağlam ailələrdə bu ünsiyyət nümunələrinə rast gəlinir: aktiv dinləmə, mühakimə etməmək, azad olmaq, empatiya göstərmək, bərabərləşdirmək, açıq olmaq və ardıcıl olmaq. Sağlam olmayan ailələrdə bu ünsiyyət formaları daha çox diqqət cəlb edir: hökm, nəzarət, üstünlük, sərt münasibət. Bunlar ziddiyyətli ünsiyyət, ikiqat nəzarətlər, həddindən artıq qəbul və ya tənqid, fərdiləşdirmə, günahlandırma xüsusiyyəti, hədəfin dəyişdirilməsi və s. Yaxşı ünsiyyət insanlara bir-birini başa düşməyə və özünü ifadə etməyə imkan verir. Bu şəkildə emosional paylaşım ən yüksək səviyyədədir (Gladding, 2012).

Ailə növləri: Hər ailə özlüyündə bir xüsusiyyətə malikdir. Bir çox ailə növləri vardır. Bunlardan ən çox yayılmışı aşağıdakılardır:

Nüvə ailələri: Ana, ata və uşaqdan (övladlardan) ibarətdir. Qeyd edək ki, nüvə ailəsi uşaqların ictimailəşməsində və mədəniyyətin ötürülməsində əsas amil kimi qəbul edilir.

Tək valideynli ailə: Bu ailə növü bioloji və ya övladlığa götürülmüş uşaq/uşaqlardan ibarətdir. Burada məsuliyyəti yalnız bir valideyin öz üzərinə götürür.

İkili karyeralı ailə: Evli cütlüklərin yarısından çoxunda hər iki tərəfdaş müəyyən bir peşələrdə işləyir. Bu cütlüklərin bir milyondan çoxu işləmək üçün karyeralarını daha çox inkişaf etdirmək üçün qarşılıqlı razılaşma əsasında ayrı-ayrı evlərdə yaşayırlar.

Uşaqsız ailə: Uşaqsız ailələr dedikdə, daim uşaq sahibi olmamağa çalışan və ya yaşlarına və ya tibbi vəziyyətlərinə görə uşaq sahibi ola bilməyən ailələr nəzərdə tutulur. Uşaqsız cütlüklərin həm mənfi həm də müsbət cəhətləri də var. Onlar həyatlarında daha az stress keçirirlər, özlərinə daha çox pul xərcləyirlər və bir çox sahələrdə, həmçinin ictimai xidmətlərdə daha aktiv olurlar və özlərinə daha çox zaman ayıra bilirlər. Uşaqsız ailələrin mənfi tərəfi isə digər insanlar tərəfindən daima üzləşdiyi psixoloji təzyiqlər və damğalanma risklərinin olmasıdır.

Gey/Lezbian ailə: Bu ailələr eyni cinsli partnyorların olduğu ailələrdir. Demək olar ki, bütün gey və lezbiyan cütlüklər yaşadıkları cəmiyyətdə ayrı-seçkiliyə və qərəzli münasibətə məruz qalırlar.

Yaşlı ailə: Həyat yoldaşlarının 65 və ya daha yuxarı yaşda olduğu ailələrdir. Bu ailələrdə sağlamlıq, təqaüd keçid, dul qalma, cinsi disfunksiyalar, nəvələrlə məşğul olmaq və təcrübələri ilə başqalarına yol göstərmək kimi xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Çoxnəsilli ailə: Bu qrup ailələrə uşaqlar, valideynlər, nənə, babalar və ailənin başqa üzvləri daxildir.

Əsgər ailəsi: Bu insanların əksəriyyəti evli və uşaq sahibidir. Bu ailələr vəzifələrinin xarakterinə və tez-tez yerdəyişmələrə görə bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər. Bir neçə ildən bir bu ailələr əsasən yeni sosial dəstək mənbələri tapmaq, getdikləri mühitə uyğunlaşmaq, yeni əlaqələr əldə etmək və özlərini yenidən bir cəmiyyətin bir hissəsi kimi hiss etmək kimi çətinliklərlə üzləşirlər (Güneci, 2023).

Ailənin funksiyaları. Ailə əsas funksiyaları aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

1. Ailə sosial qaydaları və dəyərləri insana ötürür: Onlar doğulduğu andan valideynləri ilə, evləndikdən sonra isə qurduqları nüvə ailəsi ilə yaşayırlar. Valideynlərindən öyrəndikləri bütün bilik və təcrübəni övladlarına ötürürlər. Ailələr, mənsub olduqları cəmiyyətin inancları və dəyərləri ilə formalaşır. Sosial dəyərlər və qaydalar ailə institutu vasitəsilə cəmiyyətə inteqrasiya olunur.
2. Ailə fərdləri digər sosial institutlarla əlaqələndirir: Ailə əsas vahiddir. Ailə fərddə cəmiyyəti birləşdirən körpüdür. Şəxsiyyətin ilk və əsas sosial mühiti ailədir. Zaman keçdikcə fərd öz sosial dairəsini ailədən cəmiyyətin digər institutlarına qədər genişləndirir.
3. Ailə fərdin əsas emosional ehtiyaclarını ödəyir: Ailə uşağın qidalanma, qayğı, müdafiə, sevgi və təhsil ehtiyaclarını ödəyir. Ana və ata uşağa sevgi və diqqətli qayğı göstərir həmçinin ona güvən mühiti yaradır, onun sağlam böyüməsini təmin edir. Bu da onların qabiliyyətlərinin inkişafına kömək edir. Yol göstərməklə və qaydaları öyrətməklə davranışı istiqamətləndirir.

Çətin vəziyyətlərdə hər zaman sizin yanınızda olub , sizi dəstəkləyir. Lazım olanda, yoxlamaq, limit qoymaq və cəzalandırmaq yolu ilə uşağın qaydalara əməl etməsini təmin edir. Bu sizə doğru ilə yanlış ayırd etməyi öyrədir. Bunlarla yanaşı analar və atalar öz davranışları ilə qızlarına və oğullarına örnək olmaqla onların həm şəxsiyyətlərini inkişaf etdirməyə, həm də öz cinsi şəxsiyyətlərini qazanmağa kömək edirlər.

4. Ailə fərdin sosiallaşmasına imkan verir: Ailə ilkin qrup olaraq, uşağın sosiallaşması və həyata hazırlanmasında ən əsas elementdir. Sosial münasibətlərin ilk nümunələri ailədən başlayır. Ailədə uşağa məsuliyyət və vəzifələr öyrədilir.
5. Ailə nəzarət funksiyasını yerinə yetirir: Ailə sosial nəzarət mexanizmidir. Şəxsin davranışı ailə daxilində daha asan müşahidə oluna bilər. Ailə üzvlərinin vaxtını, pulunu və s. necə istifadə etdiyinə asanlıqla nəzarət edə bilər. Yalan danışanda onu xəbərdar edə və səhvini düzəldə bilər. Müxtəlif vəzifələri nə dərəcədə yerinə yetirə biləcəyinə qərar verə bilər. Buna görə də, ailə fərdi idarə edən və yönləndirən bir güc mənbəyi

rolunu yerinə yetirir. Bu, fərdin daha məhsuldar olmasına və cəmiyyətə hazır olmasına şərait yaradır.

6. Ailə cinsi davranışı tənzimləyir və nəslin davamını təmin edir: Ailə fərdlərin çox kiçik yaşlarından başlayaraq cəmiyyətdə cinsi mövzulara və onları tənzimləyən standartlara həssaslıqla yetişdiyi yerdədir. Bu həm də cinsi rolların alındığı yerdədir. Fərdin cinsi şəxsiyyəti onun ailəsinin tərbiyəsindən asılıdır (Topbay, 2016).

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər bir insanın formalaşması və şəxsi inkişafında böyüdüüyü mühit-ailə xüsusi önəm daşıyır. Sağlam gələcək üçün sağlam ailə mühitinin olması əsas şərtədir. Buna görə də sağlam ailə mühitini qorumaq üçün daha çox təbliğatlar aparmaq və insanları maarifləndirici tədbirlərə cəlb etmək lazımdır.

1.1.1 Zorakılığın tərifı, növləri və səbəbləri

Zorakılıq və onun müxtəlif formaları müasir dövüüdə demək olar ki, hər gün rast gəlinən dünyanın ən ciddi ictimai və sosial problemlərindən biridir. Zorakılıq termini latın sözü olub, *violentia* sözüündən götürülmüşdür və dilimizə ərəb dilindən tərcümə edilmişdir. Sərtlik, kobud və ya sərt davranış, kobud güc tətbiqi və təcavüz mənasında işlənir. Gündəlik dilimizdə isə şiddət, kin, nifrət və qəzəb kimi duyğulara əsaslanan təcavüz vəziyyətinə aiddir. Zorakılıq fenomeni müxtəlif tətbiq formaları və ölçüləri ilə bütün dünyada ümumi problem kimi cəmiyyəti narahat edir. Bu gün evdə, məktəbdə, kütləvi informasiya vasitələrində, iş yerlərində, küçələrdə, bir sözlə, şəxsi və ictimai həyatın hər mərhələsində müxtəlif formalarda zorakılığın müşahidə etmək mümkündür. Bu kontekstdə zorakılıq gündəlik həyatın bir parçası olaraq insanların ünsiyyətdə olduğu və qarşılıqlı əlaqədə olduğu bütün sahələrdə rast gəlinir (Akin, 2013). Zorakılıq anlayışına təcavüz də daxildir. Bir davranışın şiddətli olub-olmadığına qərar verildikən axtarılan şərtlər bunlardır: davranışın qəsdən olması, pis niyyətlə edilməsi, digər şəxsə zərər verməsi, davranışın pis niyyətlə edildiyini düşünməsi, və cinsi zorakılıq kimi qəbul edilməsidir. Ümumiyyətlə, aqressiv və zorakı davranışın baş verməsində sosial, mədəni və iqtisadi amillərin təsiri böyükdür. Jon Deveyin fikrinə görə sui-istifadə edilmiş güc, güc və ya enerji şiddət anlayışı olaraq təyin etdi. Bu fikrinə görə gücün dağıdıcı bir qüvvə olduğu, zərər verdiyi və bu enerji istifadəsi şiddət anlayışını əmələ gətirir. Benjamin isə zorakılığın iki yerə bölündüyü: hakimiyyəti bərqərar edən zorakılıq və hakimiyyəti qoruyan zorakılıq. Bu iki zorakılıq forması bir-birinə bağlıdır. Bütün suverenlik konstitusiyaya xarakterli zorakılığa aiddir və bütün qanunlar bu konstitusiyaya zorakılığının xatirəsini qoruyur və bu zorakılıq adı altında hökmranlıq etməkdə davam edir. Müasir mənada güc kimin öləcəyinə, kimin qalacağına qərar verir. Collins isə zorakılığın müxtəlif formalarda izah edirdi: tükənmişlik, yorğunluq və acizlik kimi. Zorakılıq gizli və məkrli ola bilər və zorakılığın baş verməsində sosial mədəni mühit, şəxsin keçmişi,

qarşılıqlı əlaqə və situasiya şəraiti əhəmiyyətlidir. Bourdieu isə şiddətin daha ümumi tərifini verirdi və o, belə qeyd edirdi ki, şiddət bir çox yerdə baş verir. Bourdieu isə zorakılığın tərifini simvolik zorakılıq anlayışı ilə izah edir. O, zorakılığı hökumətlər tərəfindən tətbiq edilən, eyni zamanda mədəniyyət və simvollar sistemi daxilində tətbiq edilən bir güc hesab edir. Simvolik zorakılıq zorakılığın nəzakətli, incə, qurbanları tərəfindən fərqiñə varılmayan bir formasıdır. Əsasən ünsiyyətin və hətta emosiyaların simvolik olmasıdır (Meryem, 2015).

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının tərifinə əsasən belə qeyd edə bilərik ki, zorakılıq: özünə, digər şəxsə və ya qrup insanlara, icmaya cismani zədələr, ölüm, psixoloji travma, inkişafın pozulması və ya müxtəlif formada zərər vuran həqiqi, ya da hədə şəkilində fiziki qüvvə və ya onun tətbiq edilməsi deməkdir.

Qədim yunan mütəfəkkiri Heraklitin fikrinə görə, kainat münaqişə yeridir. Onun fikrincə, təbiətdəki varlıqlar bir-birinə zidd olan ünsürlərin toqquşması nəticəsində yaranır və bu ziddiyyətlərin yaratdığı dinamizm vasitəsilə özlərini yaradırlar. Zəlzələ, daşqın və qasırğa kimi təbii fəlakətlər təbiətdəki münaqişələrin göstəriciləri kimi qəbul edilir. İnsanlar təbiətin bir hissəsi olduğu üçün onların tərkibində münaqişə və zorakılıq da var. Vulkanik dağın püskürməsi müəyyən daxili və xarici amillərin təsiri altında baş verdiyi kimi, insanlarda da potensial zorakılığın yaranması daxili bioloji və psixoloji faktorlar və xarici sosial, mədəni və iqtisadi amillər nəticəsində baş verir. Bu gün insan tərəfindən törədilən zorakılıq biologiya, psixiatriya, psixologiya, kriminologiya və sosiologiya kimi müxtəlif elmlər tərəfindən araşdırılır. Zorakılıq fenomeninin bu fənlər tərəfindən ayrıca araşdırılması və təhlil edilməsi zorakılıq aktının çoxölçülü və mürəkkəb xarakter daşdığıını göstərir. Zorakılıq və ya təcavüzün mənşəyi ilə bağlı çoxlu nəzəriyyələr olsa da, bu nəzəriyyələri iki başlıq altında toplamaq mümkündür. Bunlardan birincisi instinkt nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə görə, aclıq və cinsəllik kimi aqressiya da doyması lazım olan bir instinktdir (Vahib, 2006). Freydlə başlayan bu yanaşma, aqressiyanın sosiallaşma prosesləri daxilində məqbul davranış modellərinə çevrilə biləcəyini proqnozlaşdırır. Məsələn, idman fəaliyyətləri, hər cür yarışlar, fiziki güc və ya cərrahiyyə tələb edən peşələr və s. Məqsəd aqressiv instinkti daha az zərərli hədəflərə yönəldərək yaratdığı enerjini boşaltmaq lazımdır. Bu hal olmadıqda isə əks reaksiyalar baş verir. İkinci növ nəzəriyyə sosial öyrənmə nəzəriyyəsidir. Müvafiq olaraq, aqressiya ətraf mühit faktorları vasitəsilə meydana çıxır. Sosial öyrənmə nəzəriyyəsi fərdin uşaqlıq dövründə qazandığı duyğuların, düşüncələrin və şüuraltı təcrübələrin və bunun nəticəsində yaranan impulsların onu zorakılığa apardığını göstərir. Uşaqlar, xüsusən də evlərində zorakılıqlı hadisəsi yaşayanlar və onlara şahidlik edənlər, münasibətlərdə daha güclü insanların özlərindən daha zəif olan insanları idarə etmək üçün aqressiyadan istifadə edə biləcəyini görməyə və

öyrənməyə meyillidirlər. Şiddəti atalarından görən və ya uşaqlıqda pis rəftar görən şəxslərin zorakılığa daha çox meyilli olduqlarına daha çox rast gəlinir(Funda,2006).

İnsanlarda zorakılığa meyl və davranışın iki əsas mənbəyi var. Bioloji və psixoloji resurslar, sosial-mədəni və iqtisadi resurslar. Bioloji yanaşma zorakı davranışın əsas səbəbinin beyin fəaliyyətindən asılı olaraq kimyəvi və hormonal amillər olduğunu bildirir. Şiddətli davranışların ümumiyyətlə limbik sistem və beynin frontal və temporal lobları ilə əlaqəli olduğu təklif edilir. Təcavüzün anadangəlmə, yoxsa öyrənilmiş bir davranış olması ilə bağlı aparılan araşdırmalar zorakılıq və aqressiv davranışın baş verməsində hər iki faktorun təsirli olduğunu ortaya qoyub. Aqressiyanın bioloji və irsi cəhəti var. Kişilərin ümumiyyətlə qadınlardan daha aqressiv olması və yüksək testosteron səviyyəsinin aqressivliklə əlaqəli olması aqressiyanın bioloji tərəfinə sübut verir. Ancaq bu bioloji sübut aqressiya ilə öyrənilmiş və ya ətraf mühit faktorları arasındakı əlaqəni aradan qaldırmır. İddia olunur ki, zorakılıq və aqressivliyin əsasında fərqi xüsusiyyətlərdən kənar sosial və ekoloji determinantlar mövcuddur. Fərqli cəmiyyətlərin müxtəlif təbəqələrində aqressiv davranışların və zorakılıq hadisələrinin müxtəlif tezliyi aqressiyaya sosial amillərin təsir etdiyini göstərir (Şahin,2008).Mədəniyyət bir cəmiyyət üzvlərinin və ya cəmiyyətdəki qrupların həyat tərzinə aiddir. Aparılan bir çox araşdırmalara görə zorakılıq, bir-birindən fərqli xüsusiyyətlərə görə təsnif edilir. Çoxşaxəli və çoxölçülü anlayış olduğundan onun təsnifatını birdən çox sosial elmlə əlaqələndirmək olar. Koç, Dahlberg və Krug zorakılığı hərəkətlərin xüsusiyyətlərinə görə 3 kateqoriyada müzakirə etdilər:

Kollektiv zorakılıq

Özünə qarşı zorakılıq

Şəxsiyyətlərarası zorakılıq

Assmann isə zorakılığın müxtəlif növlərini qeyd edirdi: sosial zorakılıq, hüquqi zorakılıq, dövlət hakimiyyəti və zorakılıq və ibadətlə bağlı zorakılıq. May görə zorakılıq: Sadə zorakılıq, hesablanmış zorakılıq, təhrik edilmiş zorakılıq, gizli zorakılıq. Eynilə, zorakılıq: Fiziki zorakılıq, emosional zorakılıq, şifahi zorakılıq, obyektiv zorakılıq, simvolik zorakılıq, simvolik zorakılıq və qlobal zorakılıq kimi də ifadə edilə bilər. Beynəlxalq polis təşkilatı İnterpolun təsnifatına əsaslanan Historie de la violence adlı çox əhatəli araşdırmanın müəllifi fransız tədqiqatçısı Jan-Klod Çesnaisin tipologiyasında zorakılıq növləri aşağıdakı kimi təsnif edilir. Zorakılıq ümumiyyətlə iki başlıq altında qruplaşdırılır:

A. Şəxsi zorakılıq

B. Kollektiv zorakılıq.

Şəxsi zorakılıq aşağıdakı başlıqlar altında qruplaşdırılır: Cinayət zorakılığı, ölümlə nəticələnən

zorakılıq: Qətlər, sui-qəsdlər, zəhərlənmələr (o cümlədən valideyn və ya uşaq qətli), edamlar və s. Fiziki zorakılıq: Qəsdən zərbələr və xəsarətlər. Cinsi zorakılıq: Təcavüz. Qeyri-cinayət zorakılığı: Şəxsi zorakılığın bir növü cinayət xarakterli olmayan zorakılıqdır.

Klod Çesnais bu cür zorakılığı iki başlıq altında toplayır: İntihar (intihar və intihar cəhdləri) və Qəza (yol qəzaları daxil olmaqla). Klod Çesnas xüsusilə kollektiv zorakılığa diqqət yetirir. Onun sözlərinə görə, kollektiv zorakılığın üç vahidi var:

Birincisi, vətəndaşların hakimiyyətə qarşı zorakılığıdır. Bunlar: terror, tətilər və inqilablar.

İkincisi, hökumətin vətəndaşlara qarşı zorakılığıdır. Bu əgər; dövlət terrorizmi və Sənaye zorakılığı kimi müəyyən edilir.

Üçüncüsü, isə müharibədir.

Polat Şiddət adlı məqaləsində zorakılığa məruz qalan şəxslər üçün zorakılığı 8 başlıq altında topladığını qeyd edib. Bunlar qadınlara, uşaqlara və qocalara qarşı zorakılıq, uşaqların yaşlıları arasında zorakılıq, bacı-qardaşlar arasında zorakılıq, sevgililər arasındakı zorakılıq, əlillərə qarşı zorakılıq və LGBT fərdlərə qarşı zorakılıq kimi təsnif edilir. Bu təsnifata zorakılığa məruz qalanlar baxımından qiymətləndirmə daxildir. Zorakılıq ümumiyyətlə dörd başlıq altında qruplaşdırılıb: fiziki zorakılıq, iqtisadi zorakılıq, cinsi zorakılıq və psixoloji zorakılıq (Beyza, 2019).

Fiziki zorakılıq: Bu, birbaşa fiziki təmas və ya hər hansı bir vasitənin istifadəsi yolu ilə bir insanın başqa bir insana qarşı hər cür təhdidedici, məcburedici və qorxuducu davranışlar olaraq təyin edilə bilər. Bu tərifdən də anlaşıldığı kimi, zorakı davranışa bıçaq, silah, kəmər, qaynar su ilə yandırma və s. Vurmaq, yumruqlamaq, saç yolmaq və s. kimi alətlərdən istifadə etməklə və ya heç bir alətdən istifadə etmədən birbaşa təmasla həyata keçirilə bilər. Bu cür şiddətin əlamətləri, məsələn, yanıqlar, kəsiklər və s. görüldüyü üçün asanlıqla diaqnoz edilə bilər və buna görə də cəmiyyətdə daha tez aşkarlanırlar.

Ailədaxili fiziki zorakılıq kişilər tərəfindən qadınlara qarşı zorakılıq kimi müəyyən edilsə də, fiziki zorakılıq da qadınlar tərəfindən kişilərə qarşı edilir. Ancaq araşdırmalara baxdığımızda qadınların kişilərə qarşı törətdiyi fiziki zorakılıq ümumiyyətlə məhduddur. Adak tərəfindən hazırlanan Mədəniyyətin digər üzü: Kişilərə qarşı şiddət başlıqlı araşdırmada kişilərə qarşı şiddətlə bağlı kifayət qədər məlumatın olmamasının iki səbəbi olduğunu qeyd etmişdir. Adak ilk olaraq bildirir ki, fiziki zorakılığa məruz qalan şəxs polisə müraciət edərsə, protokol aparılır, lakin zorakılığa məruz qaldıqları halda polisə müraciət etməyən kişilər də var. İkincisi, zorakılığa məruz qalan kişilərin müalicə üçün xəstəxanaya müraciət etdikləri zaman qeydə alındığını, lakin zorakılığa məruz qaldıqları halda heç bir müalicə üçün müraciət etməyən kişilərin də olduğunu bildirdi. Bütün bu səbəblər nəticəsində zorakılığa məruz qalan bütün

kişilərə çatmaq mümkün olmur və bu vəziyyət utanç verici sayıldığı üçün xüsusilə kişi tərəfində gizli saxlanılır (Hallaç,2014).

İqtisadi Zorakılıq: Gender baxımından qadınların patriarxal ictimai quruluşda daha çox məruz qaldıkları bir zorakılıq növüdür. Bu kontekstdə qadınlara qarşı iqtisadi zorakılıq qadınların iqtisadi fəaliyyətdən məhrum edildiyi, istəmədikləri işlərdə işləməyə məcbur edildiyi, işləmək istəyən qadınların işləməsinə mane olduğu və qadınların maddi cəhətdən məhrum olduğu vəziyyətləri ifadə edir. Bu perspektivin formalaşmasında gender rollarının böyük təsiri var. Əslində qadınlar ailədə uşaq baxımı və ev işləri ilə məşğul olmaqdan məsul idilər və bu işlər keyfiyyətli iş sayılmır və bunun müqabilində qadın heç bir iqtisadi qazanc əldə etmirdi . Cəmiyyətdə kişi cinsinə qarşı iqtisadi zorakılıq çərçivəsində deyə bilərik ki, cəmiyyətdə kişi maaşının qadın tərəfindən aşağı salınması, qonşusu ilə müqayisənin aparılması, kişinin hər zaman daha çox əmək haqqı olması kimi bir fikir formalaşmış (Güneri, 2017).

Cinsi Zorakılıq: Aşkarlanması çox çətin olan bir zorakılıq növü olan cinsi zorakılıq növündə həm tapıntıları görmək çətin olduğu, həm də bu zorakılığın qurbanı öz səbəbkarını gizlətməyə üstünlük verdiyi üçün məhz bu səbəbkarlar insanlar arasında ola bilər. Cinsi zorakılıq bir-birini ümumiyyətlə tanımayan və ya həyat yoldaşları arasında da görünə bilər. Əslində, qadının istəmədiyi bir zamanda, istəmədiyi tezlikdə cinsi əlaqəyə məcbur edilməsini şəxsiyyətdaxili cinsi zorakılığa misal verə bilərik. Bu cinsi zorakılığın aktiv tərəfidir. Cinsi zorakılığın passiv tərəfinə misal olaraq deyə bilərik ki, qadın televiziya da modellə müqayisə edilir.

Göründüyü kimi cinsi zorakılıq aktiv hərəkətlə də, passiv və ya hərəkətsiz də baş verə bilər. Hər iki haldakı nəticə cinsi zorakılıqdır (Addak, 2023).

Psixoloji (emosional) zorakılıq: Təzyiq, hədə-qorxu, üstünlük və ya cəza məqsədi ilə bir şəxsə qarşı yönəlmiş hər cür təhdid, istehza, alçaldıcı və sosial təcridedicilik hərəkətlər psixoloji zorakılıq kimi ifadə edilir. Qışqırmaq, qarşı tərəfin uğurunu aşağılamaq və ya zəifliyinə lağ etmək, ad çıxarmaq psixoloji zorakılığa misaldır. Psixoloji zorakılıq dünyada daha çox rast gəlinən bir vəziyyət olduğundan, bu davranışı cəmiyyətdə ümumiyyətlə bir zorakılıq növü kimi qəbul etməyərək neytrallaşdırmağa meyillik var. Zorakılığın izləri bədən də aşkarlanmadığı üçün bu zorakılıq növünü müəyyən etmək adətən çox çətinidir.

Zorakılığın səbəblərinə psixososial yanaşmalar: İnsan instinktiv, bioloji, fiziki, idrak, emosional və sosial cəhətləri olan varlıqlardır və bu cəhətlərin hər biri insanın duyğularına, düşüncələrinə və davranışlarına təsir göstərə bilər.

Zorakılığın mənbəyi haqqında instinkt, bioloji və sosial öyrənməyə əsaslanan nəzəriyyələr mövcuddur. Bu nəzəriyyələrə görə uşaqlıq təcrübələri, genetik, şəxsiyyət

pozğunluqları, kəllə-beyin travmaları, psixopatologiya, travma sonrası stress pozğunluğu, aşağı özünə hörmət, maddə istifadəsi və digər həyat vəziyyətlərinin zorakı davranışa təsiri var.

İnstinkt Nəzəriyyəsi: İnstinktiv yanaşmaya görə, zorakılıq fenomeni insanların özünü qorumağa və sağ qalmağa yönəlmiş instinktidir. İnstinktiv nəzəriyyələr insanların aqressivliyə xas bir meylinin olduğunu göstərir. Bu nəzəriyyələr XX əsrin əvvəllərində kifayət populyar olsa da, bu gün instinktlərin insan davranışını anlamaq üçün yetərli olmadığı görüldü.

Psixanalitik Nəzəriyyə: Təcavüzün instinktiv davranış olduğunu və insan təbiətində mövcud olduğunu müdafiə edən ilk və mühüm nümayəndəsi Ziqmund Freyddir. Freyd əvvəlcə insan davranışının əsasında eros adlı əsas həyat instinktinin olduğunu iddia etdi və onu libido adlandırdı. Freyd Birinci Dünya Müharibəsindən sonra ilkin düşüncələrini dəyişdi və həyat instinktinə (Eros) əks və rəqib olan ölüm instinktinin (Thanatos) olduğunu qəbul etdi. Freyde görə aqressiya ölüm instinktinin törəməsidir və o, həm fərdin özünə, həm də özündən kənarında olan digər canlılara və əşyalara yönəldilə bilər. Freydin fikrincə, özünü məhv etmək instinktindən yaranan daxili gərginliklər aqressiya şəklində zahirdə əks olunmasa, fərd bu aqressiyanı özünə yönəldəcək və onun psixi sağlamlığı pisləşəcək. O, daxili gərginliklərini aqressiya şəklində zahirə əks etdirdikdə boşalacaq və rahatlayacaq. Bu vəziyyət psixanalitik nəzəriyyədə katarsis adlanır. Lakin sonradan aparılan araşdırmalar göstərdi ki, aqressiyanı xaricdən çıxarmaq aqressiyanı azaltmır, əksinə artırır. Freydin ölüm və aqressiya instinktinin mövcudluğunu sübut edən dəlillərin olmaması səbəbindən uzun müddət öz təsirini saxlaya bilmədi. (Körük, 2020).

Bioloji Nəzəriyyə: Şiddətli davranışlarda xarici faktorların mühüm yeri olsa da, şiddətin psixoloji və bioloji səbəbləri müəyyən olmuşdur. Bu yanaşmaya görə sinir sistemi, beyin vəziləri, genetika, qida və bədənə alınan kimyəvi maddələrlə şiddət arasında əlaqə var. Bioloji təsirləri iki hissədə araşdırmaq olar: genetik və bioloji təsirlər. Genetik təsirləri insanın xromosomlarının yaratdığı davranış təlimatları adlandırmaq olar. Xromosomlar DNT-dən ibarətdir. Fərdin genetik xüsusiyyətləri onun bioloji valideynlərindən irsi quruluş kimi miras alınır. Genlər bir insanın görünüşünə və davranışına təsir edə bilər. Bioloji təsirlər, genlərdən fərqli olaraq, fərdin DNT-sində kodlaşdırılmasa da, fərdə bioloji təsir göstərən bir sıra hadisələrdir. Məsələn, yol qəzaları uşaqlıqda yaşanan kəllə-beyin travmalarının sonradan insanın şəxsiyyətinə təsir göstərildiyi dəyişdirilə bilər (Maide, 2016).

İnsan beynində duyğuları tənzimləyən üç əsas nevroloji sistem var. Bunlar amigdala və prefrontal korteksin orta və periferik bölgələridir. Amigdalada baş verən dəyişikliklər orqanizmdə aqressiv davranışa səbəb ola bilər. Bundan əlavə, tədqiqatlar beynin orta frontal korteksinin aqressiya ilə əlaqəli olduğunu müəyyən etdi. Nevroloji problemləri olan xəstələrin

beyin görüntüləmə məlumatlarının müayinəsi göstərdi ki, frontal korteksdə disfunksiya aqressiyaya səbəb olur. Bəzi araşdırmalar göstərir ki, hamiləlik və doğuş zamanı yaranan fəsadlar uşağın gələcəkdə zorakılığa meyilli olmasına səbəb olur (Mine, 2016).

Davranış nəzəriyyəsi: Psixologiyanın ilk illərində məşhur olan klassik davranışçılıq davranışa təsir edən idrak proseslərini nəzərə almır və müşahidə edilə bilən davranışları araşdırır. Klassik davranışçılığa görə, öyrənmə mükafat, cəza və şərtləndirmə yolu ilə baş verir. Davranışı hərəkət-cavab qaydası ilə izah edən nəzəriyyəyə görə, qeyri-normal davranışlar klassik və operant şərtləşmə və sosial öyrənmə yolu ilə əldə edilir. Son illərdə idrak proseslərini də nəzərə alan koqnitiv davranış yanaşmaları ortaya çıxdı (Miller, 2013).

Sosial öyrənmə nəzəriyyəsi: Sosial öyrənmə nəzəriyyəsi aqressiyanın yaranmasında, xarici mühit siqnallarına əhəmiyyət verir və aqressiyanı əlamətlər, reaksiyalar və mükafatlar baxımından müzakirə edir. Sosial öyrənmə nəzəriyyəsinə görə, aqressiv davranış müşahidə və təqlid yolu ilə öyrənilir. Uşağın ailədə gördüyü rəftar onun şəxsiyyətinə təsir edir. Ailədə pis rəftara məruz qalan və ya ailənin diqqət və sevgisindən məhrum olan uşaqlar, xüsusəndə anaları tərəfindən məhrum olanlar zorakılığa daha çox meyillidirlər. Bowlby müəyyən edib ki, həyatın ilk beş ilində uzun müddət anadan məhrum olmaq uşaqlarda günah da daxil olmaqla bir çox mənfi təsirlərə səbəb olur. Bağlanma davranışı ilə bağlı araşdırmalarda itki, rədd edilmə və məhrumiyyət nəticəsində yaranan psixoloji travma ilə şiddətli davranış arasında əlaqə müəyyən edilmişdir. Zorakılığın başqa bir səbəbi bir qrup və ya dost dairəsidir. Fərd mənsub olduğu qrupa itaət və onlara uyğunlaşmaq üçün müəyyən davranışı nümayiş etdirir və qrupunun gözləntilərini və dəyərlərini şəxsi gözlənti və dəyərlərindən üstün tutur. Bunda qrupun böyüklüyü, söz birliyi, prestij, üz-üzə olmaq, şəxsiyyətini itirmək, qrup tərəfindən bəyənilmək istəyi, qrupun reaksiyasından qorxmaq kimi səbəblər təsirlidir. Buna görə də, qrup zorakılığa meyilli bir qrupdursa, qrup üzvləri şəxsən zorakılığa qarşı olsalar belə, zorakı davranış nümayiş etdirəcəklər. Qrup psixologiyasının ən yaxşı hiss olunduğu mühitlərdən biri də ordudur. Silah altındakı əsgər əmr verildiyi təqdirdə ağılsız əxlaqsız və ya qeyri-insani davranışlar göstərə bilər. Bunun ən dramatik nümunəsi İkinci Dünya Müharibəsi zamanı nasistlərin minlərlə mülki yəhudini qəddarlıq və işgəncə ilə kütləvi şəkildə məhv etməsidir. Watson və Skinner psixologiyada sosial öyrənmə nəzəriyyələrinin və davranışçılığın ən mühüm nümayəndələridir (Gersons, 2007). Onların fikrincə, davranışı dəyişən mühit dəyişdikdə insan cəmiyyətində həyəcanverici imkanlar yarana bilər. Bandura isə təcavüzün birbaşa və ya dolaylı ətraf mühit təcrübələri vasitəsilə öyrənilmiş və qorunub saxlanılan bir davranış olduğunu irəli sürdü. Öyrənmə təcavüzü, hər hansı bir yeni davranışı öyrənməyə bənzər, mükafat və cəza vasitəsilə gücləndirməklə əldə edilir. Məsələn, bir fərd ilk dəfə aqressiv hərəkət edərsə və müsbət nəticə

ilə mükafatlandırılırsa, aqressiya mənimsəniləcək, cəzalandırılırsa, gələcəkdə bu davranışdan qaçınacaqdır. Bandura tərəfindən adlandırılan sosial öyrənmə nəzəriyyəsinə görə, yeni davranışlar, təsirli bir modelin müsbət nəticələr verən bir hərəkətə girməsini izləməklə dolayı yolla əldə edilə bilər. Bandura görə, müasir cəmiyyətdə aqressiv davranış nümunələri üç mühüm mənbədən əldə edilə bilər. Ən mühüm mənbələrdən biri də aqressiyanın modelləşdirildiyi və gücləndirildiyi ailədir (Sevde, 2010). Təcavüzün ikinci mühüm mənbəyi insanların daim təmasda olduğu subkulturadır. Ən çox təcavüz hadisələri aqressiv modellərin çox olduğu və döyüslərdə cəsarətin dəyər kimi qəbul edildiyi cəmiyyətlərdə baş verir. Üçüncü aqressiya mənbəyi isə çoxlu simvolik modelləri ehtiva edən mediadır. Televiziyanın yaranması böyüməkdə olan uşaqlar üçün mövcud olan modellərin sayını xeyli artırdı.

Sosial Koqnitiv Nəzəriyyə: Sosial-idrak nəzəriyyəsi simvolik ünsiyyətin, təsirli münasibətlərin, düşüncələrin və davranışların necə başa düşülməsi və araşdırılmasına dair konseptual əsas yaradır və fərdlərarası əlaqələri, ətraf mühitin insan davranışına təsirini və idrak proseslərinin bastırıcı rolunu araşdırır. Sosial-koqnitiv nəzəriyyəyə görə, fərd həyata boş vərəq kimi başlayır və zorakılığı öyrənir. Sosial-koqnitiv nəzəriyyə zorakılığın bioloji, psixoloji və sosioloji amillərini qəbul etsə də, digərlərindən daha çox sosioloji amilləri vurğulayır (Şengül,2010).

Mədəni yanaşma: Zorakılığın səbəblərindən biri mədəniyyətdir. Hər bir mədəniyyətdə aqressiv davranış müşahidə olunsada, təcavüzün sürəti, ifadə tərzini, hədəfi kimi məsələlərdə mədəniyyətlərarası fərqlər var. Qadağalar mədəniyyətdən asılı olmayaraq insanları qəzəbləndirir, lakin bəzi cəmiyyətlər digərlərinə nisbətən aqressiyanı ifadə etməyə daha az dözümlü ola bilər. Bəzi cəmiyyətlərdə cinayət və zorakılıq gündəlik həyatın ümumi hissəsidir və sosial-mədəni normalar tərəfindən qəbul edilir və ya təşviq edilir. Məsələn, Kabil, Karaçi və Manaquada zorakılıq gündəlik həyata o qədər inteqrasiya olunub ki, bir çox yoxsul sakinlər üçün zorakılıq adi hala çevrilib. Türk mədəniyyətində zorakılıq güc və cəsarət simvolu kimi şərh edilə bilər. Qızını döyməyən dizini döyər, döymək cənnətdən gəlib, müəllimin vurduğu yerdə qızılgül yetişər, qadının qarnından sıyı, belindən dəyənək götürər.

Media Effekti: Bu gün zorakılığın niyə bu qədər ümumi problemə çevrilməsinə media əhəmiyyətli təsir göstərir. Kitablar, jurnallar, televiziya, radio və internet sayəsində hər cür zorakılıq və təcavüzü ehtiva edən cizgi filmləri, musiqi, kino, xəbərlər və kompüter oyunları eyni anda bütün dünyaya yayılır. Zorakı məzmunada davamlı məruz qalmaq zorakılığın adi hala gətirir və zorakılıq edən şəxslərdə zorakı davranışa səbəb olur. Uşaqlar və gənclər öz şəxsiyyətlərini inkişaf etdirərkən, ətraflarında gördükləri, bəyəndikləri və sevdikləri insanları özünə nümunə götürür və təqlid edirlər. Bir çox filmlərdə baş qəhrəman pis adamları məhv

etmək üçün qəddar zorakılıqdan istifadə edir və bu səhnələrə baxan uşaqlar həmin qəhrəmanla eyniləşib zorakı davranışı təqlid edə bilirlər.

İqtisadi Vəziyyət: İqtisadiyyat zorakılığın əsas səbəblərindən biridir. Araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilib ki, iqtisadi böhran dövründə daha çox zorakılıq və qətlər baş verir. Sənayeləşmə, miqrasiya və işsizlik kimi hadisələr zorakılığa gətirib çıxarır (Özkan, 2017).

Belə bir nəticəyə gəldim ki, zorakılıq anlayışı özündə bir çox mənfi xüsusiyyətləri birləşdirir. Zorakılıq cəmiyyətin sosial inkişafına ciddi maeələr törədir. Zorakılığın minimum həddə endirilməsi üçün ona qarşı mübarizə aparılmalıdır. Buna görə də dövlətlərdaxili qanunlar və beynəlxalq hüquq normaları təsdiq edilmişdir. Dövlətimiz də zorakılığa yox deyir və buna qarşı mübarizə aparır, birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibii və sosial nəticələrinin qarşısının alınması zorakılıqdan zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə zorakılığa səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tətbiqlər qanunla tənzimlənir. Daha çox zorakılıq hallarına məişətdə və azyaşlılar arasında, məktəbdə rast gəlmək olur.

Sonda belə qeyd edə bilərik ki, zorakılıq sosial hadisədir həmçinin bütün cəmiyyətlərdə müşahidə olunur. Həm tarixi, həm də ictimai mövcudluğuna və quruluşuna görə tək bir səbəblə izah edilə bilməyən çox mürəkkəb bir hadisədir. Zorakılığın səbəblərinə psixososial yanaşmalar bizə zorakılığın mürəkkəb təbiətini anlamağa və effektiv müdaxilə strategiyaları hazırlamağa kömək edə bilər. Bu nəzəriyyələrə görə zorakılığa səbəb olan davranışları öyrənə bilərik. Bu davranışlara daha çox vəziyyətlərin təsir etdiyini müəyyənləşdirə bilirik. Məhz zorakı davranışlara uşaqlıq təcrübələrimi, genetik, şəxsiyyət pozğunluqları, kəllə-beyin travmaları, psixopatologiya, travma sonrası stress pozğunluğu, aşağı özünə hörmət, maddə istifadəsi və digər həyat vəziyyətlərinin təsir etdiyini əsaslandırma bilərik. Bu yanaşmalar zorakılığa qarşı mübarizədə fərdi, ailə, sosial və mədəni səviyyələrdə dəyişiklikləri təşviq etmək məqsədi daşıyır. Zorakılığı fərqləndirmək üçün onun növlərə ayrılması daha məqsədə uyğun olduğu qeyd olunmuşdur. Bu zorakılıq növləri çox vaxt bir-biri ilə əlaqəli olur. Dünyada olan insanların demək olar ki, əksəriyyəti birdən çox zorakılığa məruz qala bilər. Zorakılığın bütün formaları qurbanlara ciddi fiziki, emosional və psixoloji təsir göstərə bilər və buna görə də zorakılığın bütün növləri ciddi qəbul edilməli və qarşısı alınmalıdır.

1.1.2 Post travmatik stress pozuntusu və özgüvən arasındakı əlaqənin psixoloji təhlili.

Posttravmatik stress pozuntusu insanların gözləmədiyi bir anda qarşılaşdıqları, yaşadıkları və ya şahidi olduqları güclü qorxu, narahatlıq hissələrinə səbəb olan psixi sağlamlıq problemdir. Travmatik hadisələr yaşamış insanların əksəriyyəti bu problemin öhdəsindən gəlməkdə müvəqqəti çətinliklərlə üzləşə bilər, lakin zaman keçdikcə bu hal yaxşılaşa bilər, əgər

əlamətlər daha da pisləşirsə, aylarla, hətta illərlə davam edərsə və gündəlik fəaliyyətinizə mane olarsa, bu zaman posttravmatik stress pozuntusu kimi qeyd olunur. Bu problemin qarşısını almaq üçün psixoterapiyalar almaq mühüm rol oynayır. 2018-ci ildə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı posttravmatik stress pozuntusunun rəsmi olaraq müstəqil bir xəstəlik kimi daxil etdi. Posttravmatik stress pozuntusu uzun illərdir ki, tədqiqatçılar tərəfindən müzakirə olunur və onunla bağlı çoxlu araşdırmalar mövcuddur.

Psixi sağlamlığın göstəricilərindən biri özgüvəndir. Özgüvən, özündən məmnunluq, narazılıq kimi qəbul edilən özünü qiymətləndirmə hissidir. Buna görə yüksək özgüvən emosional sabitlik və sosial uyğunlaşma deməkdir, aşağı özgüvən isə daha çox narahatlıq və aşağılıq kompleksi deməkdir. Özgüvəni yüksək olan insan özünü olduğu kimi qəbul edib, özünü sevə bilər, öz çatışmazlıqları və ya məhdudiyyətləri ilə qorxmada üzləşə bilər. Əksinə, özünə hörməti aşağı olan insanın çox vaxt özündən utandığı, başqalarının ehtiyaclarına həddindən artıq diqqət yetirdiyi, özünü alçaltmağa və aşağılıq kompleksinə məruz qaldığı deyilir. Özgüvən anlayışı keçmişdən bu günə həm psixologiyada, həm də sosial elmlərin digər sahələrində ən çox öyrənilən və araşdırılan anlayışlardan biri olmuşdur. İrəli sürülən araşdırmalara əsasən özgüvənin olması insanın psixi sağlamlığında, uğur və xoşbəxtliyində mühüm rol oynadığı vurğulanıb. Özgüvən şəxsiyyəti təşkil edən anlayışlardan biri hesab olunur ki, bu da insanın özünü qiymətləndirməsi nəticəsində baş verən subyektiv hadisədir. Özgüvənli olmaq yaşanan anların xoşbəxt, doyumlu, mənalı, şəfqətli və sevgi dolu olması deməkdir.

Posttravmatik stress pozuntusu və özgüvən arasındakı əlaqənin təhlili, psixologiya sahəsində önəmli bir yer tutur. Posttravmatik stress pozuntusu travmatik hadisələrə məruz qalan fərdlərdə ortaya çıxan psixoloji bir vəziyyətdir və bu vəziyyətin özgüvən üzərində təsirləri mövcuddur. Aparılan tədqiqatlara əsasən uşaqlıqda zorakılığa və ya həyat yoldaşları tərəfindən zorakılığınə məruz qalan qadınlarda özgüvən və posttravmatik stress pozuntusu arasında əhəmiyyətli əlaqənin olduğu müəyyən edilmişdir. Bu iki dəyişən arasındakı əlaqə qarşılıqlı təsir yolu ilə bir- birinə təsir etməsi nəticəsində yaranır. Özgüvəni aşağı olan insanlar gündəlik həyatda qarşılaşdıqları stresslə mübarizə aparmaq və duyğularını idarə etməkdə çətinlik çəkirlər. Bundan əlavə deyə bilərik ki, aşağı özgüvən son dərəcə psixosomatik xəstəliklərə, depressiyaya, zorakı davranışa və cinayətə meyilli bir şəxsiyyət yaranmasına səbəb ola bilər. Bəzən isə özgüvənin aşağı olması insanlarda stressin öhdəsindən gəlmək üçün effektiv üsullardan istifadə etməyin qarşısını alır, beləliklə, bu posttravmatik stress pozuntusunun simptomlarının artmasına səbəb olur. Posttravmatik stress pozuntusunun simptomları da insanın öz fikri təsəvvürlərinə ciddi problemlər yaradır (Bek, 2011). Posttravmatik stress pozuntusu diaqnozu ilə qarşılaşan insanlar özləri haqqında mənfi qiymətləndirmələr etməyə

meylli olurlar. Özgüvənsizlik bir neçə psixoloji problemlərlə əlaqəli ola bilər. Bu problemlərdən birinə də posttravmatik stress pozuntusudur. Özgüvəndəki dalğalanmaların maraqlı olan digər aspektləri onların təsadüfi və ya hadisələrlə bağlı olub-olmaması və nə qədər davam etməsidir. Araşdırmalar göstərir ki, özgüvənlə bağlı dalğalanmalar təsadüfi deyil, həyat hadisələrinə cavab olaraq baş verir və ətraf mühit amillərindən asılı olmayaraq fizioloji bir prosesdir. Araşdırmalara əsasən posttravmatik stress pozuntusu olan fərdlər posttravmatik stress pozuntusu olmayanlara nisbətən özgüvənsizlik halları daha çox müşahidə olunur və bu müşahidə olunmanın əsas səbəblərindən biri də travma ilə bağlı xatirələrinin, əlaqəli düşüncə və emosiyaların tez-tez aktivləşməsidir. Beləliklə, posttravmatik stress pozuntusu olan fərdlərin mənfi qiymətləndirmə və travma ilə bağlı affektiv halların tez-tez aktivləşməsi səbəbindən özgüvəndə dalğalanmalar baş verə bilər. Bundan əlavə, müəyyən olunmuşdur ki, davranışa, diqqətə və oyanmaya mənfi təsir göstərən avtonom sinir sisteminin eyni vaxtda aktivləşməsi, posttravmatik stress pozuntusu olan fərdlərin sonradan uyğunlaşmayan düşüncələrə qarşı dayanması və mənfi təsirləri tənzimləməsini çətinləşdirir fərz edilir.

Beləliklə, travmanın saxlanması və aktivləşdirilməsinə dair məlumatlar və travma ilə bağlı mənfi qiymətləndirmələr posttravmatik stress pozuntusu olan fərdlərin özgüvənində daha tez-tez, sıx və davamlı dalğalanmalar olduğunu göstərə bilər.

Aparılan araşdırmalar əsasən posttravmatik stress pozuntusunun problemlərini həll etmək üçün özgüvəni bilmək vacibdir. Posttravmatik stress pozuntusu və özgüvən arasındakı əlaqə qismən araşdırılsa da, lakin hələ də bunu birbaşa araşdıran heç bir araşdırma qeyd olunmayıbdır (Rotter, 2012).

Posttravmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasındakı əlaqəni ölçmək üçün Rozenberq Özgüvən sorğusu kimi etibarlı və təsdiq edilmiş testlər həmçinin posttravmatik stress pozuntusunun simptomlarını qiymətləndirmək üçün DSM-5 kimi vasitələrdən istifadə olunur. Posttravmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasındakı əlaqəni ölçüb alınan nəticələri təhlil etmək üçün statistik analizlərdən istifadə olunur. Burada əsasən korrelyasiya analizləri, regresyon analizləri və ya t-testləri kimi statistik metodlardan istifadə oluna bilər və biz bununlada irəli sürdüyümüz hipotezlərin təsdiqliyini daha yaxşı öyrənə bilərik və bu nəticələrə görə effektiv psixoterapiya üsulları təyin edilə bilər.

Aparılan tədqiqatlara əsasən,sonda belə qeyd edə bilərik ki, posttravmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasında əlaqə ola bilər və bu əlaqələr özgüvən səviyyəsinə mənfi təsir göstərə bilər.

Buna görə də posttravmatik stress pozuntusunun simptomlarını azaltmaq və özgüvən səviyyəsini artırmaq üçün psixoterapialardan istifadə edilməsi daha məqsədə uyğun olar. Bu

cür psixoterapiyalara koqnitiv davranış terapiyası, EMDR terapiyası və qrup terapiyaları kimi terapiyalardan istifadə oluna bilər.

1.2. Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusunun izahı və araşdırılması.

Travma dedikdə, insanların həyatı üçün təhlükə yaradan və ya onların həyatına dağıdıcı təsirlər göstərən və bu hadisələrdən sonra insanların travma ilə bağlı ağrılarına səbəb olan, çox vaxt onları zəiflədən hadisələr nəzərdə tutulur. Bundan əlavə qeyd edə bilərik ki, bütün travmatik hadisələr stresli olsa da, bütün stresli hadisələr travma hesab edilmir. Bir insana travma gətirə biləcək və ya travma reaksiyalarına səbəb olacaq təcrübələrin fəlakətli olması lazım deyil. Dəfələrlə baş verən kiçik hadisə və ya silsilə hadisələr də travmaya səbəb ola bilər. Psixoloji travmalara isə insanın həyatında bir sıra dəyişikliklər edən, yenidən nizamlanmağı tələb edən, psixoloji tarazlığı pozan və öhdəsindən gəlməkdə çətinlik çəkən təcrübələr aiddir. Travma subyektiv və şəxsi təcrübədir. Hadisənin insanda travmatik təsir yaratıb- yaratmaması tamamilə insanın hadisəni qavrayışından və hadisənin onun həyatına, duyğu və düşüncələrinə nə dərəcədə mənfi təsir edəcəyindən asılıdır. Əgər hər hansı bir hadisə insanın həyatına mənfi təsir göstərsə, onun iş və ictimai həyatını pozursa, həmin hadisə travma sayılır. İnsanlar hadisələri fərqli qiymətləndirə bilər. Bu təcrübələr eyni mənfi hadisələri yaşamış bəzi şəxslər üçün travmatik olsa da, başqaları üçün travma olmaya bilər. Hadisənin travma yaradıb-yaratmaması bir sıra xüsusiyyətlərlə müəyyən edilir: yaş, travmanın xüsusiyyətləri, şəxs üçün hansı mənə ifadə etdiyi, cins, genetik xüsusiyyətlər, ailə quruluşu, sosial dəstək resursları, stresslə mübarizə üsulları, əvvəlki travma təcrübələrinin olması. Travmatik hadisələr tez-tez baş verir və çox mühüm bir ictimai sağlamlıq problemidir. Aparılan elmi araşdırmalara əsasən psixiatrik pozğunluğu olan qruplarda travmatik təcrübə nisbətinin 81% (24) nəfər, psixiatrik pozğunluğu olmayanlarda isə 39% (25) nəfər olduğu müəyyən edilmişdir. Travmanın təsirlərinə ən çox məruz qalma riski olanlar; Travmadan birbaşa zərər görənlər, bunun şahidi olanlardır. Başqa sözlə desək, insan bu cür hadisələri birbaşa yaşaya bilər, şahid ola bilər, hadisəni yaşayan insanlara kömək edə bilər və ya sevdiyi birinin başına gələn travmatik hadisələr ola bilər. Bundan əlavə, konkret hadisənin insana travmatik təsir göstərib-götürməməsi hadisənin xarakterindən, eləcə də hadisə zamanı şəxsin müdafiə və dəstək səviyyəsindən asılıdır. Nəzarətin itirilməsi və gücsüzlük insanların travmadan daha çox təsirlənməsinə səbəb olsa da, psixoloji və gündəlik özünə dəstək bacarıqları travmanın təsirlərini minimuma endirir. Psixoloji pozuntulara səbəb olan travmanın bir sıra səbəbləri qeyd olunub ki, bunlara aiddir, Şəxsi travmatik hadisələr; Məişət və ya ailədən kənar zorakılıq hadisələri, laqeydlilik və sevgisizlik, ani ölümlər, ayrılıqlar, boşanmalar, tərkdilmələr, Şiddətə şahid olmaq, yaralanma və ya əlilliyə

səbəb olan nəqliyyat və məişət qəzaları, ani xəstəliklər, cərrahi əməliyyatlar, həyatı təhlükəsi olan və ya əlilliyə səbəb olan xəstəliklər və ya olan birini tanımaq, işgəncə, əsirlik, zorla qaçırma, iş itkisi, uzun müddətli işsizlik, uğursuzluq, müqayisə, alçaldılma.və.s (İşıklı, 2009)

Travmatik hadisələr insanın fiziki bütövlüyünü, həyatını, sevdiklərini, dünyaya və insanlara olan inanclarını təhdid edən hadisələr hesab olunur. Təbii fəlakətlər, həyat üçün təhlükə yaradan sağlamlıq problemləri, işgəncə və silahlı münaqişə kimi mənfi təcrübələrə məruz qalmaq və ya onlara şahid olmaq travmatik hadisə anlayışına daxil edilir. Travmatik hadisələr insana öz ölümünü xatırladır və həyatının hər bir mərhələsində dərinlən təsirini göstərir. Travma yaşamış insanlarda bəzi psixoloji problemlər yaranır. Bunlardan ən çox rast gəlinəni depressiya və travma sonrası stress pozuntusudur(Bergner, 2009). Bundan əlavə, alkoqol və maddə asılılığı, təşviş pozuntuları cinsi disfunksiyalar, psixotik pozuntular və intihar hallarında qeyd edilə bilər. Travmatik hadisələr əsasən iki qrupa bölünür: təbii fəlakətlər və texnogen travmalar. İnsanlar tərəfindən törədilən travmalarda qəsdən və qəsdən olmayan olmaqla iki hissəyə bölündüyü qeyd edilir. Təcavüz, zorakılıq, işgəncə, qətl və bədbəxt hadisələr kimi insan tərəfindən törədilən hadisələrin insanlara daha ağır təsir göstərildiyi məlumdur. Travmatik hadisələrdən sonra insanlarda, hadisə ilə bağlı narahat edici düşüncələr, hadisəni xatırladan hər hansı bir stimuldan uzaq durmalarına kömək edən qaçınma davranışları, insanın yuxu rejimini və diqqətinin cəmlənməsini çətinləşdirən oyanma əlamətləri kimi reaksiyalar özünü göstərə bilər.

Travmatik hadisə nəticəsində həyatının fiziki, mənəvi və sosial ölçülərində dəyişikliklər baş verə bilər. Posttravmatik stress pozuntusu anlayışı yarandığı gündən bu günə qədər elmi ədəbiyyatlarda inkişaf etmiş və hal-hazırda da inkişaf etməyə davam etməkdədir (Davis,2013).Posttravmatik stress pozuntusu anlayışının inkişafına qısaca nəzər saldıqda qeyd edilə bilər ki, travmatik hadisələrin insanın psixi sağlamlığına təsiri müharibə tarixinə qədər gedib çıxsada, bu sahədə elmi araşdırmalar 19-cu əsrə əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində geniş vüsət aldığını söyləmək olar. Bu dövrdə yaşanan ən böyük texnoloji fəlakətlərdən biri sayıla biləcək qatar qəzaları və müasir döyüş maşınları ilə müharibənin dağıdıcı təsirləri ədəbiyyatda geniş yer almış, top gülləsi effekti, əsgər tükənmişliyi və travma şoku günümüzün posttravmatik stress -pozuntusu anlayışının formalaşmasına qədər istifadə edilmişdir. Posttravmatik stress pozuntusu ilə bağlı ilk araşdırmalar travmaya məruz qalan əsgərlər və fərdlərlə başlamışdır. Birinci Dünya Müharibəsi, İkinci Dünya Müharibəsi və ardından Vyetnam döyüşü bu mövzunun yaranması ilə əlaqədar hesab olunur. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra bu konsepsiya, 1952-ci ildə nəşr olunan Psixi Pozuntuların Diaqnostik və Statistik Təlimatında (DSM)-I-də əsas stress reaksiyası kimi adlandırılmışdır. Posttravmatik

stress pozuntusunun diaqnozu ilk dəfə Vyetnam müharibəsindən sonra əsgərlərin müharibə zamanı yaşadığı və şahid olduqları hadisələr haqqında aparılan işlər nəticəsində DSM-III-də qoyulmuşdur (Özen, 2017). Müharibənin sona çatması ilə fərqli travma növləri araşdırma mövzusu olmuş və DSM-III-R-dəki təriflər posttravmatik stress pozuntusu üçün kafi qəbul edilməmişdir. DSM-V-ə əsasən isə travma və travma səbəbiylə inkişaf edən simptomlar Travma və Stressə Bağlı Pozuntular başlığı altında ətraflı şəkildə müzakirə edilir. Posttravmatik stress pozuntusu kimi tanınan PTSP, travma sonrası gərginlik pozuntusu kimi də ədəbiyyata daxil edilmişdir. Posttravmatik stress pozuntusu anlayışını ümumiləşdirsək belə qeyd edə bilərik ki, yaşanan neqativ bir hadisə nəticəsində ortaya çıxan, qaçınma davranışlarının müşahidə edildiyi, qorxu və oyanma hallarının artması ilə xarakterizə edilən klinik bir hadisədir. DSM-5-də travma sonrası stress pozuntusu çərçivəsində qiymətləndirmələr, insanın stress faktoruna verdiyi reaksiyalara deyil, posttravmatik stress pozuntusunun simptomlarına diqqət yetirir (Mustafa, 2020). Bu simptomlar akademik mənbələrdə və DSM-V-də dörd başlıq altında araşdırılır:

Travmatik təcrübəni təkrar-təkrar yaşamaq

Travmaya bağlı stimullardan qaçınma

Mənfi düşüncələrin və əhval-ruhiyyənin olması.

Həddindən artıq stimullaşdırma və hiperaktivlik.

Posttravmatik stress pozuntusu istənilən yaş qrupuna daxil olan şəxsə rast gəlinə bilər. Epidemiologiyasına nəzər salsaq tədqiqatlara əsasən əhəlinin 39-90%-i ömründə ən az bir dəfə travmatik hadisə yaşayır. Zərərçəkənlər arasında aparılan tədqiqatlarda ən geniş yayılmışı psixotravmatik faktorlara ağır somatik travmalar aiddir. Lakin, bunlardan əlavə fiziki təzyiq, başqasının ağır yaralanması və ya ölümünə şahid olma, yaxınlarının qəfləti ölümü və ya ağır xəstəlməsi xəbəri, seksual zorakılıq kimi hallar aid edilir. Aparılan tədqiqatlara əsasən travmatik hadisədən sonra posttravmatik stress pozuntusunun yaranma ehtimalı kişilərdə 8,1%, qadınlarda 20,4%-dir. Çoxsaylı araşdırmalara əsasən aşağıdakı belə bir ümumi nəticələr meydana çıxmışdır ki, yetkin (orta yaşlı) kişilər qadınlara nisbətdə daha az travmatik hadisə ilə üzləşirlər. Cinslərarası müxtəlif travmatik hadisələrin müqayisəli analizi göstərir ki, kişilər daha çox fiziki təzyiq və yol-nəqliyyat qəzası, qadınlar isə seksual zorakılıqla üzləşirlər (Mehmet, 2017).

Travmatik hadisəni yaşamış şəxs yuxuda və ya oyaq ikən yaşadığı hadisələri təkrar-təkrar yaşaya bilər və şəxsin yaşadığı psixoloji sıxıntı zamanla xroniki bir vəziyyətə çevrilə bilər. Hadisənin baş verməsindən uzun müddət keçsə də, travmanın təsirləri təkrar-təkrar yaşana bilər. Travma sonrası stress pozuntusunun müalicəsində farmakoloji və psixoterapiya

üsullərindən istifadə edilir. Araşdırmalara əsasən post travmatik stress pozuntusu üçün bir sıra risk faktorları qeyd edilmişdir: keçmiş travmatik təcrübələr, ruhi xəstəliyə sahib olmaq, travmanın şiddəti, müddəti və.s. Bununla belə, bu dəyişənlərə əlavə olaraq qeyd edə bilərik ki, travmadan əvvəl, sonra və travma zamanı bəzi amillərin də posttravmatik stress pozuntusu üzərində təsirli olduğu bildirilir. Analitik araşdırmalarda travmaya məruz qalan insanlarda posttravmatik stress pozuntusunun risk faktorları araşdırılmış və 14 faktor əldə edilmişdir. Bu amillərə: travmanın şiddəti, travma sonrası sosial dəstəyin olmaması, aşağı sosial-iqtisadi səviyyə, aşağı təhsil səviyyəsi, aşağı intellekt səviyyəsi, keçmiş travmalar, uşaqlıqda qarşılaşılan çətin şərtlər, cins travma və.s. Müxtəlif araşdırmalarda isə ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınların posttravmatik stress pozuntusu üçün əhəmiyyətli bir risk faktoru olduğunu qeyd etmək olar (Boals, 2010).

Belə qeyd edə bilərik ki, əgər zorakılığa məruz qalmış qadın güclü şəxsi xüsusiyyətlərə malikdirsə və yaşadığı travma hadisəsindən sonra effektiv mübarizə üsullarını seçib istifadə edə bilirsə, onda həmin şəxs posttravmatik stress pozuntusunun əlamətləri daşımır. Travmatik hadisəyə məruz qalmış qadın effektiv mübarizə planları quraraq və özlərinə özlərinə inamlarını yüksək tutaraq stresli vəziyyətlərin öhdəsindən asanlıqla gələ bilirlər. Ümumiyyətlə, məişət zorakılığı qadınların fiziki və psixoloji sağlamlığında və sosial həyatında müxtəlif neqativ hallarının yaranmasına səbəb olur. Zorakılığın fiziki təsirləri qadınların psixi sağlamlığına təsir edir və bəzi psixoloji pozuntuların yaranmasına gətirib çıxarır. Bunlar; Depressiya, yüksək səviyyədə narahatlıq, intihar düşüncələri, psixosomatik xəstəliklər və posttravmatik stress pozuntusu kimi halların tez-tez müşahidə edildiyi qeyd edilmişdir. Bu da göstərir ki, posttravmatik stress pozuntusunun inkişafı məişət zorakılığına məruz qalmanın və zorakılıqla bağlı sağlamlıq problemləri yaşayanların ümumi nəticəsidir. Ümumiyyətlə aşkar edilmişdir ki, posttravmatik stress pozuntusu qadınların fiziki sağlamlığına mənfi təsir göstərildiyi qeyd olunur. Bu problemlərə əsasən aşağıdakılar daxildir: Diabet, xərcəng, HIV/AIDS, ürək xəstəliyi və oraq hüceyrəli anemiya kimi xroniki xəstəliklər (Yılmaz, 2015).

Ümumiyyətlə, zorakılığa məruz qalan qadınlar arasında posttravmatik stress pozuntusunun nisbətləri 31% ilə 84% arasında dəyişir və orta yayılma nisbətini 64% olduğu qeyd edilir. Aparılan araşdırmalara əsasən deyə bilərik ki, ailədə qadınların fiziki, psixoloji, cinsi zorakılığa məruz qalmanın posttravmatik stress pozuntusuna səbəb müəyyən edilmişdir. Posttravmatik stress pozuntusunun inkişafına səbəb olan digər amillər, travmatik təcrübələrə məruz qalan şəxslərin emosional, iqtisadi və sosial əlaqələrini məhdudlaşdıran şiddətlə birlikdə özünü göstərir. Aparılan araşdırmalara əsasən sığınacaqlarda qalan qadınlarda daha yüksək səviyyədə posttravmatik stress pozuntusunun simptomları özünü göstərir. Sığınacaqlarda

aparılan başqa bir araşdırmada cinsi zorakılığa məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusu simptomları daha yüksək idi. Bundan əlavə başqa bir araşdırmalara əsasən zorakılığa hallarının baş verməsinə son qoyulmuş qadınlarla aparılan sorğulara əsasən, bu qadınların əksəriyyətində hələdə posttravmatik stress pozuntusunun əlamətlərinin olduğu aşkarlanmışdır.

Həyat boyu birdən çox zorakılığa məruz qalma (uşaqlıq dövründə cinsi istismar, məişət zorakılığı, zorlama, cinsi təcavüz və s.) qadınların sağlamlığına daha çox mənfi təsir göstərir, məhz bu qadınlarda da posttravmatik stress pozuntusu rast gəlinir. Hətta partnyorları tərəfindən birdən çox zorakılığa (fiziki, cinsi, psixoloji) məruz qalan qadınlarda da daha çox posttravmatik stress pozuntusunun əlamətləri qeyd olunur (Pereda, 2011).

Belə qeyd edə biləri ki, yaşanan zorakılıq hallarının tezliyi, şiddət dərəcəsi, həyat üçün təhlükə yarada bilən alətlərdən (silah və s.) istifadə posttravmatik stress pozuntusunun yaranmasında böyük təsiri olmuşdur. Qadının məişət zorakılığına məruz qalması və yaşadığı ziddiyyətli, çətin və stresli ev mühiti posttravmatik stress pozuntusunun təsir edici əlamətlərindən biridir. Aparılan araşdırmalara əsasən, ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusunun əlamətlərinin olduğu müəyyən olunmuşdur və bunun qarşısını almaq üçün medikamentoz və digər psixoterapiya üsulları istifadə edilmişdir.

1.2.1 Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda özgüvən səviyyəsinin elmi cəhətdən araşdırılması.

Özgüvən anlayışı keçmişdən bu günə qədər həm psixologiyada, həm də sosial elmlərin digər sahələrində ən çox öyrənilən və araşdırılan anlayışlardan biri hesab olunur. İrəli sürülən araşdırmalara və fərziyyələrə əsasən insanın psixi sağlamlığında, uğurunda və xoşbəxtliyində özünəgüvənin vacibliyini xüsusilə qeyd olunmuşdur.

Ədəbiyyatlara nəzər saldıqda, özgüvən anlayışının bir çox fərqli təriflərinin olduğu müəyyən edilir. Kuqlenin fikrinə görə, özgüvən şəxsiyyəti təşkil edən anlayışlardan biri olduğunu hesab edirdi. Bandura isə belə qeyd edirdi ki, özgüvən anlayışı fərdin özünü dəyərli hiss etməsi ilə bağlı mühakiməsidir və özgüvən, yaşanan anların xoşbəxt, dolğun, mənalı, sevgi dolu və balanslı olması üçün psixoloji şərtidir. Özgüvəni artırmaq üçün edilən hər bir şey bu şərtlərə müsbət təsir göstərir. Özgüvəni yüksək olan insan dəyişə bilməyəcəyi şərtləri qəbul edən, dəyişə biləcəyi şərtləri dəyişdirmək cəsarətinə malik, dəyişə biləcəyi şərtlərlə dəyişə bilməyəcəyi şərtləri ayırd etmək müdrikliyinə malik olan insandır. Sakit, xoşbəxt və ətrafındakıları sevindirir bilir. Özgüvəni aşağı olan insan isə özünü müvəffəqiyyətli hiss etmək üçün başqalarının razılığını axtarır, uğursuzluqdan qorxur və mübarizədən qaçır, tənqiddən qaçır və bunlara dözə bilmir (Kandemir, 2023).

Ümumi olaraq belə qeyd etsək, özgüvən fərdin öz qabiliyyətlərini, duyğularını tanıması,

özünü sevməsi, varlığına hörmət etməsi və özünə inamı kimi müəyyən edilir. Bundan əlavə, özgüvənin fərdin şəxsiyyətini formalaşdırmasında mühüm əhəmiyyəti vardır, buda insanın öz daxilində mövcud imkanlarından istifadə etməsinə şərait yaradır və onun özünə inamını və həyatındakı uğurlarının artmasına səbəb olur. Özgüvən baxımından güclü olan insan öz dəyərini, varlığını hiss edən, özündən xəbərdar olan insandır ki, eyni zamanda, özünə inamını daha da gücləndirmək, və mövcud potensialını üzə çıxarmaq üçün də müəyyən hərəkətlər edir, səylər göstərir. Özünə dəyər və ya başqa sözlə, özünə hörmət, mənlilik anlayışımızı nə qədər sevdiyimiz və qəbul etdiyimizin ölçüsüdür ki, bu da başqalarının bizimlə necə rəftar etdiyi və bizim haqqımızda nə dedikləri ilə sıx bağlıdır. Özümüze verdiyimiz dəyər nə düşündüyümüzə, nə dediyimizə və nə etdiklərimizə təsir edən bir anlayışdır (Başer, 2021).

Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda özgüvən yoxdursa o, mənfi emosiyalar yaşayacaq və zorakı mühitdən qaçmaq üçün heç bir cəhd etməyəcəkdir. Bu səbəbdən də zorakılığa məruz qalan qadınların zorakılıq fenomeni ilə mübarizə apara bilməsi üçün müsbət mənlilik dəyərinə sahibi olması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ailə məişət zorakılığı müxtəlif amillərlə qadınların özgüvəninə təsir edir. Bunlardan birincisi, zorakılığa məruz qalan qadınların zorakılığın səbəbkarı kimi özlərini görmələri və bu vəziyyətə görə özlərini günahlandırmalarıdır ki, məhz bu vəziyyət də qadının özünə dəyər dərəcəsinə mənfi təsir göstərir. Qadınların zorakılığa görə özlərini məsul görmələrində həyat yoldaşlarının da rolu böyükdür. Zorakılıq göstərən kişi qadını davranışına görə günahlandırdıqda bu da , qadının özgüvəninə mənfi təsir edir və özünü günahlandırmasına səbəb olur (Yılmaz, 2015).

Ailə məişət zorakılığının qadınların özgüvəninə mənfi təsir göstərdiyi üçün məhz həmin qadınlarda psixi problemlərin artması müşahidə olunur. Bunlar; depressiya, və sosial qarşılıqlı əlaqənin pozulması, narahatlıq, yuxu pozğunluğu və bəzi somatik problemlər aid edilir.

Elmi ədəbiyyatlarda qadınların ailə məişət zorakılığına məruz qalması özgüvən səviyyələri arasında çoxsaylı əlaqələri təsvir edir. Məsələn, qadının həyat yoldaşı tərəfindən fiziki görünüşü ilə bağlı təhqirləri, qadının evlilik münasibətlərində özgüvəninə azalmasına güclü göstərici olduğu aşkar edilmişdir. Ailə məişət zorakılığına məruz qalan qadınlarda məruz qalmanın çətinliyi ilə psixi sağlamlıq problemləri arasında korelyasiya tənzimləyici rol oynayır. Aparılan araşdırmalara əsasən belə qeyd edə bilərik ki, əsasən fiziki və psixoloji zorakılığa məruz qalma qadınların özgüvəninə daimi olaraq zədələyir (Kaya, 2018).

Beləliklə qeyd edə bilərik ki, ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda əsasən aşağı özgüvən olduğu müəyyən olunmuşdur, lakin bəzi istisnalarıda qeyd etmək olar ki, hansı ki zorakılığa məruz qalsada bu hal onların özgüvəninə aşağı sala bilməsidir. Əksər tədqiqatlar göstərir ki, qadınların daha çox fiziki və psixoloji zorakılığa məruz qalması, onların özgüvəninə

mənfi təsir göstərir və bu özgüvənin aşağı düşməsidə qadınlarda müxtəlif psixoloji problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

1.2.2 Ailə məişət zorakılığının qadınlarda yaratdığı psixoloji problemlər.

Qadınlara qarşı zorakılığın mürəkkəb və çoxşaxəli səbəbləri vardır. Ölkələr arasında qadınlara qarşı zorakılığın mənbələrində kiçik fərqlər olsa da belə, əsasən eyni müstəvidədir, ona görə də zorakılığın nəticələri demək olar ki, oxşar hesab olunur. Son 10 ildə aparılan araşdırmalara əsasən zorakılığa səbəb olan risk faktorları müəyyən olunmuşdur. Risk faktorlarına partnyorların ətraf mühit xüsusiyyətləri (məktəb, ailə, yaşayış mühiti və demoqrafik xüsusiyyətlər), psixoloji xüsusiyyətlər (ailə, həmyaşıdlar, koqnitiv və psixoloji kimi tərəfdaşların davranış xüsusiyyətləri) və qarşılıqlı əlaqə münasibətləri (münasibətlər, status, uyğunsuzluq, münasibətdən məmnunluq, emosionallıq). Bu qeyd olunan amillərin hər biri ayrı-ayrılıqda zorakılığa səbəb ola bilsə də, bəzi amillər də vardır ki, bir-biri ilə qarşılıqlı təsiri də zorakılığın artmasına səbəb ola bilər. Məsələn, yoxsulluq və təhsilsizlik hər biri müstəqil olaraq zorakılığa səbəb ola bilsə də, hər iki amilin birləşməsi zorakılığın artmasına daha çox səbəb olur. Qadınlar ailə daxilində zorakılığa məruz qalsalar da, zorakılıq mühitində yaşamağa davam edirlər. Təbii ki, bunun bir çox səbəbləri vardır. Bunlardan ən əsas səbəbləri qeyd olunmuşdur: Övladlarını itirmək qorxusu, utanc hissi, boşanmış qadınlara cəmiyyətin mənfi münasibəti, tək qala bilməmək qorxusu, uşaqlarına baxa bilməmək və küçədə qalmaqdan narahat olmaq, gedəcək yerinin olmaması, iqtisadi çətinlikləri və ya ərinin iqtisadi dəstəyinə ehtiyacı olması, həyat yoldaşı ilə olan emosional bağı evliliyə davam etmək istəyi və öyrənilmiş çarəsizlik bu səbəblərdən bəziləridir (Şengül, 2010). Ailə məişət zorakılığının yaranma səbəbləri aşağıdakı kimi qruplaşdırılmışdır:

Alkol və zorakılıq: Alkoqol və maddə istifadəsi zorakılığa səbəb olan aparıcı sosial və fərdi problemlərdən biridir. Alkoqol və ya narkotik istifadə etdikdən sonra bir şəxsə bəzi davranış pozuntuları yarana bilər. Məhz spirtli içki qəbul edən insanlarda fiziki və psixoloji olaraq dəyişikliklərin baş verdiyi görülmüşdür. Hər gün rastlaşdığımız media xəbərlərindən biri də spirtli içki qəbul edən insanların aqressiv davranışları nəticəsində zorakılıq halları baş verir. Köknelə görə, bu maddələr qəbul edilən miqdardan, farmakoloji xüsusiyyətlərindən, istifadə edən şəxsin şəxsiyyət tipindən və yaşadıkları təbii sosial mühitin təsirindən asılı olaraq qısa və uzunmüddətli psixi pozğunluqlara və zəhərlənmələrə səbəb olur. Spirtli içkidən istifadə edən şəxs əvvəlcə özünə, sonra ailəsinə, sonra da başqa insanlara müxtəlif zərərlər verə bilər. Məsələn, sərxoş vəziyyətdə avtomobil idarə edən şəxs idarəetməni itirirsə, o, maşın sürən birinə, piyadaya və ya yolda olan pişik və it kimi digər canlılara zərər verə bilər. Məhz buna

görə də alkoqol və maddə istifadəsi fərdi olduğu kimi sosial problemlərdən biridir. Bir şəxs müəyyən səbəblərə görə spirtli içkidən istifadə edir. Atabək bu səbəbləri üç sinfə ayırırdı: şəxsi səbəblər, ailə ilə bağlı səbəblər və ictimai səbəblər.

Qumar və zorakılıq: Qumar, standart tərifə görə: pulun xəttə qoyulması ilə oynanan şans oyunudur. Qumar dedikdə bu termin təkcə ölkəmizdə qanunsuz olan kazinolarda oynanan oyunları əhatə etmir. At yarışları, şans oyunları, mərc qoymaqla oynanan kart və ya daş oyunları da bu qrupa daxildir. Qumar həvəskarlarının düşündüyü yeganə şey oyunun nəticəsini öz xeyrinə çevirməsidir. Onların bütün diqqəti oyuna yönəldir, oyun davam edərkən heç vaxt məşğul olmaq istəmirlər. Ən yaxın adamlarının belə suallarına cavab vermirlər. Onlar özlərini belə idarə edə bilmirlər. Bu cür oyunları oynayanlar, şübhəsiz ki, özlərinə, ailələrinə və cəmiyyətə ziyan vururlar. Qumar oyununa səbəb olan bir sıra amillər vardır bunlar: genetik meyl, yüksək səviyyədə depressiya və ya narahatlıq pozğunluğu, impulsiv və ya antisosyal şəxsiyyət quruluşu, aşağı özünə hörmət, keçmişdə zəif sosial dəstək və ya ailə laqeydliyi qumar asılılığının başlanmasına və ya davam etməsində təsirli olduğu söylənilə bilər (Sevde, 2010).

İqtisadi şərtlər və zorakılıq: Həyat boyu əsas ehtiyaclarımızı ödəmək üçün nizamlı işləmək və qarşılığında pul qazanmaq lazımdır. Yoxsulluq anlayışı nisbi anlayış olsa da, insan özü və ya ailəsi üçün qidalanma, sığınacaq, qorunma, təhlükəsiz həyat sürmək kimi əsas ehtiyaclarını qarşılamaq lazımdır. Yoxsulluq sözünü ümumiləşdirsək belə qeyd edə bilərik ki, əsas ehtiyacları ödəyə bilməmək. Yoxsulluğa səbəb olan iki əsas faktor vardır. Birincisi makro faktorlar bunlar: qloballaşma, işsizlik, iqtisadi böhranlar və miqrasiya. İkincisi isə mikro faktorlardır: təhsilin olmaması, potensialın olmaması, yoxsulluq mədəniyyəti və fərdi xüsusiyyətlərdir. Məhz bu problemlərdə məişət zorakılığına, ailə münaqişələrinə və boşanmalara səbəb olur. Ailənin əsas ehtiyaclarını qarşılaya bilməyən kişi daha stresli və gərgin ola bilər və bu vəziyyətdə həyat yoldaşları arasında münaqişəyə səbəb ola bilər. Dolanışığın çətinliyi təkcə işsizlikdə deyil, həm də işləyən, lakin tam təzminat ala bilməyən insanlarda da müşahidə olunur.

İş şəraiti və zorakılıq: Məlumdur ki, ailənin gəlir səviyyəsi rifah və ya evdəki münaqişələrə təsir göstərir. Ailədaxili münaqişələrə gəlir səviyyəsi qədər təsir edən digər amil isə iş şəraitidir. Bu gün hamı rahat şəraiti olan işlərdə işləmir. Fərdi şəkildə fiziki və ya psixoloji cəhətdən narahat edən işlərdə çalışan çoxlu valideynlər var. İş yerindəki psixoloji təzyiq insanda stress yaradır və stresslə bağlı müxtəlif pozğunluqlar yarana bilər. Yuxusuzluq, iştahsızlıq, depressiya, sıxıntı, narahatlıq, hərəkətsizlik, ağlama, unutmamlıq, əsəbilik, ani qəzəb, susqunluq, yaşamaq istəyinin itməsi, yaşadığı şeylərdən doymamaq kimi bəzi davranış və düşüncə dəyişikliklərinin olduğunu bildirir. İş yerində stressini ifadə edə bilməyən valideynlər

işdə yaşadıkları stressi övladlarına və həyat yoldaşına qəzəb kimi əks etdirə bilərlər. Buna görə də iş həyatının ev həyatında qəzəb və şiddət kimi faktorlara təsiri vurğulanması lazım olan bir mövzudur. İş şəraiti təkə fərdə deyil, həm də onun ailəsinə birbaşa təsir edən amildir. Zorakılıqla bağlı araşdırmalarda insanın iş şəraitinin də risk faktoru olduğu aydın olur (Özkan, 2017).

Ümumiyyətlə qeyd edə bilərik ki, ailə məişət zorakılığının səbəbləri çox mürəkkəbdər. Bu amillərin ayrı-ayrılıqda və yaxuda birdən çox amilin birləşməsi nəticəsində baş verə bilər. Məhz bu səbəbləri anlayaraq və düzgün müdaxilə edərək zorakılığın qarşısını ala bilərik. Bunun üçün cəmiyyət olaraq məişət zorakılığına ciddi yanaşmalıyıq. Zorakılığa məruz qalan qadınları dəstəkləməli, zorakılıq hallarının baş verməsinə səbəb olan amillərlə mübarizə aparmalıyıq. Ailə daxilində ailə üzvlərinin qadınlara qarşı törətdiyi zorakılıq 1950-ci illərə qədər ciddi qəbul edilməli və ya əhəmiyyət veriləcək bir vəziyyət kimi qəbul edilməmiş, elmi şəkildə işlənməmiş və araşdırılmamışdır. Lakin 1970-ci illərdə qadınların məruz qaldığı zorakılıq ciddi qəbul edilərək araşdırılmağa başlandı. 1970-ci illərə qədər qadınların məruz qaldıqları zorakılığın elmi mühitdə qeyd edilməməsi və araşdırılmasında həyat yoldaşları arasında şiddətin normal qəbul edilməsi və qadına qarşı zorakılıq probleminin inkar edilməsi təsirli olmuşdur. 1970-ci illərdə bu problem gündəmə gəldi və Vyetnam müharibəsindən sonra qadınlara qarşı zorakılığa toxunmağa başladı. Sosial reaksiya özünü göstərməyə başladı və qadın hərəkəti gücləndi. Qadınlara qarşı zorakılıq əsasən hüquq və azadlıqların pozulmasıdır. Qadın və kişi arasında qeyri-bərabər güc münasibətləri nəticəsində yaranan mühüm problemdir. Sosial dəyərlər sistemində ailə bütövlüyünün təhlükəsizliyinə və üstünlüyünə inam baxımından bu problemi obyektiv araşdırmaq çətindir. Çünki qadınlara qarşı məişət zorakılığı gizli saxlanıldığı üçün çox vaxt gizli saxlanılır, ona görə də onun miqyasını müəyyən etmək olduqca çətindir. Qadınlara qarşı zorakılıq fenomeni son dərəcə mürəkkəb və idarə olunması çətindir (Toprak, 2009). Adətən bütün zorakılıq hallarında kişi və qadın arasında güc balansının kişilərin xeyrinə pozulduğu müşahidə olunur. Qadının ailə mühitində qeyri-bərabərliyə əsaslanan mövqeyi və evdə əməyinin dəyərsiz olması onun özündən daha güclü mövqedə olanəri tərəfindən müəyyən edilmiş güc münasibətləri çərçivəsində zorakılığa məruz qalmasına səbəb olur. Qadınlara qarşı zorakılıq, qadınların dolanışığı, sağlamlıq və qidalanma, təhsil, inkişaf, sosial və iqtisadi həyatda iştirak kimi əsas insan hüquqları və onların azadlığını pozan mühüm sosial problemdir. Zorakılıq əsasən hər kəsə yönəldilir, lakin bu, xüsusilə qadınlara və qızlara daha çox təsir edir. Fiziki, cinsi, psixoloji, iqtisadi və sosial-mədəni formalarda baş verə bilər və hər kəs tərəfindən həyata keçirilə bilər. Qadınlara qarşı zorakılıq anlayışı ümumiyyətlə qadınlara qarşı fiziki zorakılıq aktları ilə eyniləşdirilir. Qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı

araşdırmalar göstərir ki, qadınlar tez-tez intim partnyorları tərəfindən hücumla məruz qalırlar. Fiziki zorakılıq qadınların məruz qaldığı yeganə zorakılıq forması deyil. Ümumilikdə zorakılıq anlayışının genişlənməsi qadınlara qarşı zorakılıqla bağlı araşdırmalara da öz təsirini göstərir. Qadınlara qarşı zorakılıq fenomeni ümumiyyətlə dörd fərqli şəkildə təsnif edilir. Bunlar fiziki zorakılıq, şifahi və ya psixoloji zorakılıq, iqtisadi zorakılıq, cinsi zorakılıq, sosial zorakılıq kimi qruplaşdırmaq olar (Cifci, 2022).

Fiziki zorakılıq: Bu zorakılıq növünə şillə vurmaq, vurmaq, təpikləmək, saçını yolmaq, alətlə bədənə zərər vermək və s. zorakılıq formaları daxildir. Fiziki zorakılıq zamanı zərbə izlərini bədəndə görmək mümkündür. Belə hallarda yüngül xəsarətlər kimi daha geniş miqyaslı qətlər də baş verə bilər. Fiziki zorakılığın qadınlara bir sıra mənfi təsirləri vardır. Beləki bunlar aşağıdakılardır. Özünü dəyərsiz hiss etmək, özünə hörmətin itirilməsi və qorxu kimi hallar baş verir.

Psixoloji zorakılıq: Psixoloji zorakılıq qadını aşağılamaq, bir işi görə bilməyəcəyi və ya edə bilməyəcəyi barədə ittihamlar irəli sürmək, onun davranışını daim tənqid etmək, əmr vermək və s. kimi hallar daxildir. Psixoloji zorakılığın qadınlarda yaratdığı bir sıra mənfi təsirləri vardır. Bu zaman qadınların özünə inamı və özünə dəyər verməsi kimi hallar azalır. Qışqırmaq, qorxutmaq, söyüş söymək, hədələmək, təhqir etmək, ailəsi, qohumları, qonşuları, dostları və ya başqaları ilə görüşməsinə icazə verməmək, evdə qapalı saxlamaq, alçaltmaq, başqa qadınlarla müqayisə etmək və s. kimi müəyyən edilir (Akin, 2013).

Cinsi zorakılıq: Qadını evli olsa belə, istəmədiyi yerdə, istəmədiyi vaxtda və şəkildə cinsi əlaqəyə məcbur etmək (zorlama), onu başqaları ilə cinsi əlaqəyə məcbur etmək, zərər onun cinsi orqanları arasında zorlama, məcburi nikah və s. kimi müəyyən edilir.

İqtisadi zorakılıq: Pul verməmək, qadının əmlakını və digər gəlirlərini əlindən almaq, işləməyə icazə verməmək, istəmədiyi bir işdə işləməyə məcbur etmək, qadının iş həyatına mənfi təsir göstərəcək məhdudiyyətlərin qoyulması və s. kimi müəyyən edilir.

Sosial zorakılıq: Qadının ailəsi, qohumları və dostları ilə münasibətlərinə maneçilik törədir. Sosial əlaqələri məhdud olan qadınlarda travma sonrası stress pozğunluğu daha yüksək olduğu ifadə edilmişdir. Sosial zorakılıq digər zorakılıq növlərinin ortaya çıxmasına səbəb olur. Digər zorakılıq növləri (fiziki, cinsi, psixoloji) ilə müqayisədə bu zorakılıq növünü müəyyən etmək çətinidir (Ataoğlu, 2019).

Ümumiyyətlə qadınlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı bütün araşdırmalar göstərir ki, məhz bu zorakılıq dünyada kifayət var. Qadınlara qarşı zorakılıq dilindən, dinindən, irqindən və sinfindən asılı olmayaraq bütün dünyada qadınların yaşadığı problemlərdən biridir. Ən əsasında insan hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirilir. Qadınlara qarşı zorakılıq halları tək-cə

həyat yoldaşları tərəfindən deyil, həm də ailənin digər üzvləri tərəfindən zorakılığa məruz qaldığı görünür. Məişət zorakılığına məruz qalan qadınların fiziki, psixi və sosial sağlamlığına ciddi zərərlər dəyir. Qadınlara qarşı məişət zorakılığına fiziki, cinsi, psixoloji, iqtisadi və sosial zorakılıq daxil etdik, məhz bu zorakılıq növlərində bir-biri ilə əlaqəlidir. Fiziki zorakılıq cinsi zorakılıq və ya sosial zorakılıqla psixoloji zorakılıqla birlikdə baş verə bilər. Zorakılığa məruz qalan qadınların bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Bunlara aiddir: sosial-iqtisadi səviyyə, təhsil səviyyəsi, yaş, din və etnik faktorlar, digər tərəfdən qadınların ayrı yaşamaq istəyi, boşanma tarixinin olması, yeniyetmə qızlar, yaşlı qadınlar, hamilə, əlil, evsiz, qaçqın olması zorakılıq riskini artırır. Zorakılığa məruz qalan qadınlar ailə daxilində passiv olduqları üçün, düşüncə və hisslərini ifadə etməməyə məcbur olurlar həmçinin, onların sosial azadlıqları məhdudlaşdırılır. Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlar çox vaxt asılı şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə malik olurlar, özlərinə hörməti aşağı olan itaətkar fərdlər hesab olunur. Onların sahib olduqları fiziki və ruhi problemləri gizlətməyə meyilli olduqları müşahidə edilmişdir. Zorakılıq həyatın bütün dövrlərində mövcud olmağa davam etsə də, qarşısı alınmayan problemədir. Uzun illərdir ki, bir çox tədqiqatçılar, həkimlər, psixoloqlar, psixiatrlar və bir çox başqa tədqiqatçılar zorakılığa səbəb olan və davam etdirən əsas amillər və zorakılıq hallarının qarşısının alınması istiqamətində bir sıra işlər görürlər (Kütük, 2020).

Zorakılığın qadınların psixi sağlamlığına təsiri əsasən yaşanan zorakılığın növünə, həcmə, müddətinə, insanın sahib olduğu mübarizə mexanizmlərinə, zorakılığın baş verdiyi andakı həyat dövrünə və alınan sosial dəstəyə görə dəyişə bilər. Zorakılıq dedikdə ilk ağıla gələn fiziki və cinsi zorakılıqdır. Bununla belə, psixoloji zorakılığın son dərəcə yaygın olduğu və qadınların psixi sağlamlığına gözlənilməyincə daha çox təsir etdiyi düşünülür. Gələcəkdə oxşar vəziyyətlərlə qarşılaşma ehtimalı düşüncəsi qadının qorxu hiss etməsinə səbəb olur. Zorakılığın uzun sürdüyü hallarda, etibarsızlıq hissləri, nəzarətin itirilməsi, günahkarlıq düşüncələri, özünə inamın aşağı olması, ümitsizlik və çarəsizlik tez-tez müşahidə olunur. Zorakılığa məruz qalan qadınlarda travma sonrası stress pozğunluğu, depressiya, alkoqol və maddə asılılığı, intihara cəhdlər və uşaqlarına qarşı aqressiv münasibət tez-tez rast gəlinir (Altıparmaq, 2019).

Əsasən həyat yoldaşı tərəfindən törədilən zorakılıq qadınlarda psixi pozğunluq üçün risk faktorudur. Məişət zorakılığına məruz qalan qadınlarda psixi xəstəliklərin yayılması ədəbiyyatda geniş şəkildə qeyd olunur. Qırx bir araşdırmadan əldə edilən nəticələrə görə Trevillion və digərləri bildirmişdir ki, depressiv pozğunluq, anksiyete pozğunluğu və travma sonrası stress pozğunluğu olan qadınların psixi pozğunluğu olmayan qadınlara nisbətən zorakılığı səviyyəsi daha yüksəkdir. Fiziki və cinsi zorakılıq depressiya, narahatlıq, intihar

düşüncələri və intihar davranışını artırır. Bundan əlavə, fiziki zorakılığa məruz qalan qadınlar daha yüksək dərəcədə psixiatrik diaqnoz alırlar, ən çox rast gəlinən diaqnozlar travma sonrası stress pozğunluğu, depressiya və narahatlıq pozğunluğudur. Psixiatriya poliklinikasına müraciət edən qadınlar üzərində aparılan araşdırmalara əsasən şifahi və fiziki zorakılığa məruz qalan qadınlarda şiddətə məruz qalmayan qadınlara nisbətən daha çox psixiatrik əlamətlər göstərildiyi bildirilib. Qadınların məruz qaldıqları zorakılıq nəticəsində bir sıra psixoloji problemlər yaranır; Yemək və yuxu pozğunluqları, obsesif-kompulsif, baş ağrısı, mədə ağrısı, ağlama davranışı, danışa bilməmə, unutkanlıq, intihar düşüncələri yaşanır. Bu təsirlər depressiya əlamətləridir. Yaşanan zorakılığın tezliyi, şiddət dərəcəsi, həyat üçün təhlükə yaradan yaralayıcı alətlərdən (silah və s.) istifadə travma sonrası simptomların yaşanmasında çox təsirlidir.(Özkan, 2017).Qadının məişət zorakılığına məruz qalması və yaşadığı ziddiyyətli, çətin və stresli ev mühiti posttravmatik stress pozuntusunun və depressiyanın müəyyən ediciləridir və uşaqlıqda cinsi istismara məruz qalma PTSP və depressiyanın ən təsir edici əlamətidir. Məişət zorakılığına məruz qalan qadının güclü şəxsi xüsusiyyətləri varsa; özünə inam, özünə inam və özünə hörməti yüksək səviyyədədirsə, yaşadığı travmanın öhdəsindən uğurla gəlir və PTSP yaşamaz. Bununla belə, bu şəxsi xüsusiyyətləri aşağı olan qadınlarda PTSP inkişaf etmə nisbəti daha yüksəkdir.

Ümumiyyətlə, qadınlara qarşı məişət zorakılığını tanımaq və onun qadınların psixi sağlamlığına nə dərəcədə təsirini bilmək vacibdir. Qadınların ailə daxilində zorakılığa məruz qalmaları həm özləri, həm də uşaqların psixi pozğunluqlar üçün mühüm risk faktorudur. Qadının psixi sağlamlığının pisləşməsi gələcək nəsillərin də psixi sağlamlığının pisləşməsinə bir o qədər təsiri vardır. Zorakılığa məruz qalan qadınların psixi rifahını təmin etmək üçün psixososial müdaxilələr də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki məişət zorakılığı və bunun nəticəsində qadınlarda yaranan psixoloji pozulmalar bir- birini qarşılıqlı şəkildə artırır və zorakılıq dairəsinin formalaşmasına səbəb ola bilər. Bəzi qadınlar vardır ki, zorakılığ hallarını normallaşdırır, və yaxud da bu mövzuda utanması, kiminsə onları günahlandırma qorxusu onların məişət zorakılığı ilə bağlı kömək istəməsinə mane olur. Zorakılığa səbəb olan amillərin ilkin qarşısının alınması proqramları ilə yanaşı, zorakılığın yaratdığı mənfi psixoloji nəticələrin müalicəsi üçün müdaxilələr, terapiya və sosial dəstək proqramlarının hazırlanması cəmiyyətin psixi sağlamlığı və məişət zorakılığının gələcəyə əks olunmasının qarşısının alınması baxımından çox dəyərlidir.

II FƏSİL. TƏDQIQATIN MATERIAL VƏ METODİKASI

2.1 Tədqiqatın keçirildiyi yer.

Tədqiqata cəlb olunanlar Tədqiqat “Təmiz Dünya” Qadınlara Yardım İctimai Birliyində və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin İsmayilli rayon Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzində olan şəxslərdən ibarətdir. Araşdırma əsasən 15-25 aralığında mart ayında, 13 aprel, 17 aprel tarixlərində aparılmışdır. Araşdırmaya cəlb olunanlar 20-50 yaş arası qadınlar təşkil edir. Hər bir qadına tədqiqatın məqsədi haqqında informasiya verilmiş və onların tədqiqatın istənilən mərhələsində iştirak etməkdən imtina etmək imkanının da olduğu izah edilmişdir. Beləliklə, tədqiqatda iştirak edən hər bir qadın məlumatlı razılıq vermişdirlər.

Test və sorğudakı suallar bir-bir tədqiq olunan şəxsə izah olunmuşdur. Həmçinin tədqiqatın aparılma məqsədi və hədəfləri iştirakçılara izah edilmişdir.

2.2. Metodikalar

Posttravmatik Stress Pozuntusu

Posttravmatik stress pozuntusu. Posttravmatik stress pozuntusunu ölçmək üçün “Post travmatik stress pozuntusu” anketindən istifadə edilmişdir. “Post travmatik stress pozuntusu”anketi Frank W Weathers, Brett T Litz, Debra S Herman, Jennifer A Huska və Terence M Keane tərəfindən hazırlanmışdır. Bu anket post travmatik stress pozğunluğunun təzahürlərini ölçmək üçün istifadə olunub. Anketin etibarlılığı məqbul səviyyədədir. Hər biri bir sıra simptomlarla təyin olunan 17 maddədən ibarətdir və müvafiq olaraq heç yoxdur, az, orta, çox, çox yüksək olmaqla, 5 cavab variantından ibarətdir. Post travmatik stress pozuntusuna cavab vermək üçün travmatik hadisəyə məruz qalma məcburidir. Bal 32 baldan çox olarsa, post travmatik stress pozuntusu üçün müsbət hesab olunur.

Rosenberg özgüvən sorğusu

Rozenberq özgüvən sorğusu. Özgüvəni ölçmək üçün Rozenberq Özgüvən sorğusundan istifadə edilmişdir. Özgüvən sorğusu 1963-cü ildə Morris Rozenberq tərəfindən yaradılmışdır. Bu sorğu 1986-cı ildə Çuhadaroğlu tərəfindən Türkiyə üçün adaptasiya edilmişdir. Rozenberq özgüvən hər biri bir sıra simptomla təyin olunan 10 sualdan və müvafiq olaraq tamamilə doğrudur, doğrudur, doğru deyil, tamamilə doğru deyil 4 cavab variantından ibarətdir.

2.3. Metod

Tədqiqat dörd mərhələdə keçirilmişdir:

İlkin mərhələdə - tədqiqatın mövzusu, dizaynı, tətbiq olunacaq cədvəllər müzakirə olunmuş və seçilmişdir.

İkinci mərhələ - klinik mərhələ sayılır və tədqiqatın aparılması başlanmışdır. Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlardan erkən zorakılığa məruz qalmış və uzunmüddətli

zorakılığa məruz qalmış qadınlar təyin edilmişdir və testlər fərdi şəkildə izah edilərək tətbiq edilmişdir.

Üçüncü mərhələdə ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınların testlərinin nəticələri hesablanmış və hər bir zorakılığa məruz qalmış qadının nəticəsi işlənmişdir .

Dördüncü mərhələdə məlumatlar SPSS (Statistical Package for the Social Sciences (26.0)-ə daxil edilərək, analiz olunmuşdur. Dissertasiyanın yazılması isə beşinci mərhələni əhatə edir. Tədqiqatda aşağıdakı materiallardan və metodlardan istifadə olunmuşdur.

Nəticələrin analizi SPSS-16.0 proqramı ilə həyata keçirilmişdir. Əhəmiyyətliyin səviyyəsi ($p < 0.05$) olmalıdır. Alınan nəticələr təsviri statistika üsulları ilə analiz edilmişdir.

Tədqiqatın keçirilməsinə uyğun etik qaydalar Azərbaycan Psixiatriya Assosiasiyası tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Hər bir pasiyentə tədqiqatın məqsədi haqqında informasiya verilmiş, hər birinin anonimliyinin qorunacağı bildirilmiş və onların iştirak etməkdən imtina etmək hüquqlarının olması izah edilmişdir. İştirakçılar bunları anladıklarını bildirərək, məlumatlı razılıq vermişdirlər.

Nəticələrin analizi SPSS-16.0 proqramı ilə həyata keçirilmişdir. Əhəmiyyətliyin səviyyəsi ($p < 0.05$) olmalıdır. Alınan nəticələr təsviri statistika üsulları ilə analiz edilmişdir.

Tədqiqatın keçirilməsinə uyğun etik qaydalar Azərbaycan Psixiatriya Assosiasiyası tərəfindən təsdiq olunmuşdur. Hər bir pasiyentə tədqiqatın məqsədi haqqında informasiya verilmiş, hər birinin anonimliyinin qorunacağı bildirilmiş və onların iştirak etməkdən imtina etmək hüquqlarının olması izah edilmişdir. İştirakçılar bunları anladıklarını bildirərək, məlumatlı razılıq vermişdirlər.

III FƏSİL. ALINAN NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

3.1 Post travmatik stress pozuntusu testi və rosenberg özgüvən sorğusu cədvəlinin təhlili.

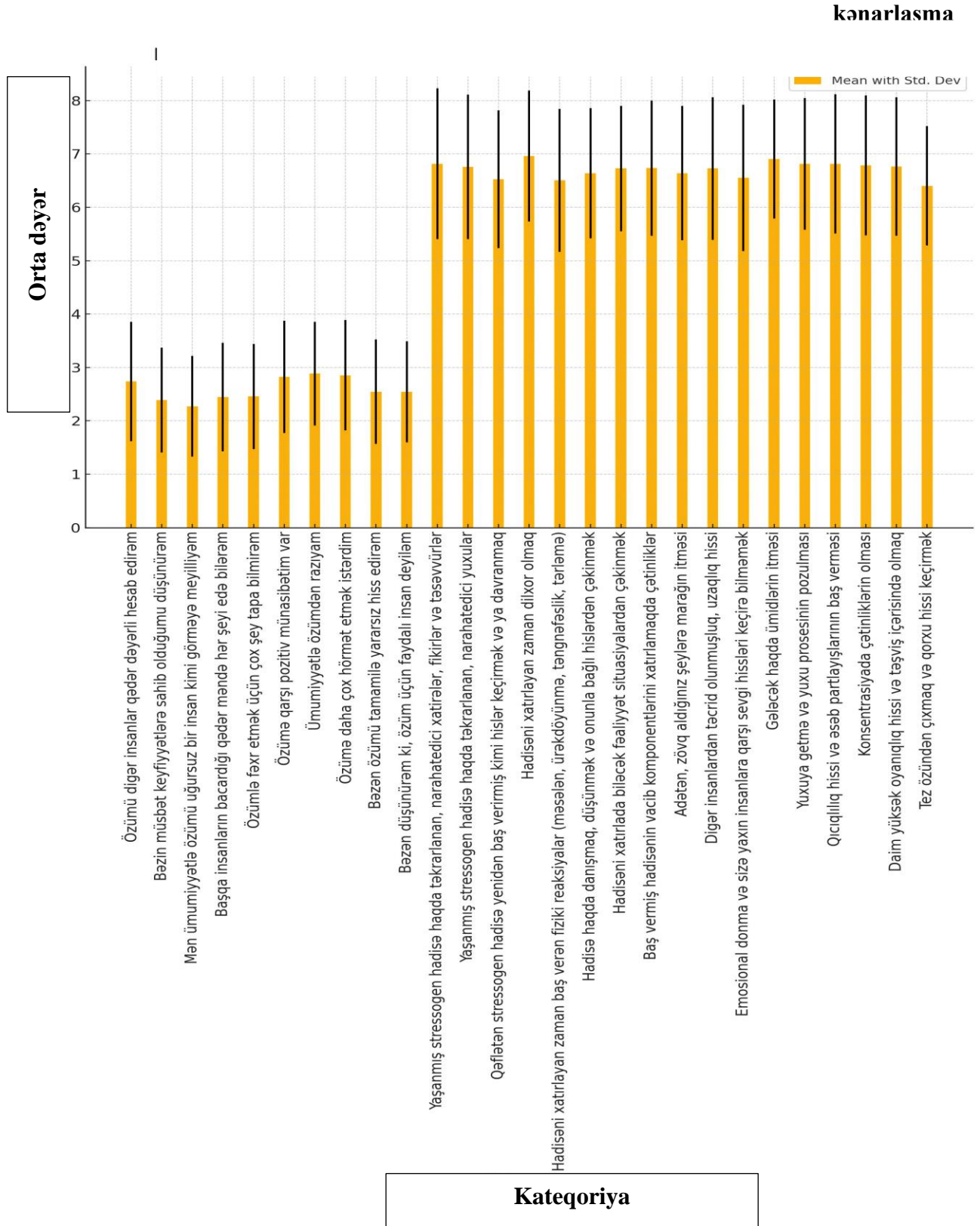
Cədvəl: 3.1.1 Posttravmatik stress pozuntusu və Rozenberq özgüvən sorğusunun təsviri statistikas

Rozenberq özgüvən sorğusunun təsviri statistikas					
	Sa y	Min imu m	Mak sim um	Orta dəyər	Std. kənarla şma
1.Özümü digər insanlar qədər dəyərlə hesab edirəm	10 3	1.00	4.00	2.7379	1.1198 8
2.Bəzən müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm	10 3	1.00	4.00	2.3883	.98252
3.Mən ümumiyyətlə özümü uğursuz bir insan kimi görməyə meyilliyəm	10 3	1.00	4.00	2.2718	.94136
4.Başqa insanların bacardığı qədər məndə hər şeyi edə bilərəm	10 3	1.00	4.00	2.4466	1.0168 0
5.Özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm.	10 3	1.00	4.00	2.4563	.98793
6.Özümə qarşı pozitiv münasibətim var.	10 3	1.00	4.00	2.8252	1.0518 6
7.Ümumiyyətlə özümdən razıyam.	10 3	1.00	4.00	2.8835	.97318
8.Özümə daha çox hörmət etmək istərdim.	10 3	1.00	4.00	2.8544	1.0328 7
9. Bəzən özümü tamamilə yararsız hiss edirəm.	10 3	1.00	4.00	2.5437	.97796
10.Bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm.	10 3	1.00	4.00	2.5437	.94741
Posttravmatik stress pozuntusunun təsviri statistikas					
1.Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici xatirələr, fikirlər və təsəvvürlər.	10 3	5.00	9.00	6.8155	1.4124 6

2.Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici yuxular.	10 3	5.00	9.00	6.7573	1.3537 6
3.Qəflətən stressogen hadisə yenidən baş vermiş kimi hislər keçirmək və ya davranmaq (sanki onu yenidən yaşayırsınız)	10 3	5.00	9.00	6.5243	1.2898 1
4.Hadisəni xatırlayan zaman dilxor olmaq	10 3	5.00	9.00	6.9612	1.2281 2
5.Hadisəni xatırlayan zaman baş verən fiziki reaksiyalar (məsələn, ürəkdöyünmə, təngnəfəslik, tərləmə)	10 3	5.00	9.00	6.5049	1.3421 8
6.Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək	10 3	5.00	9.00	6.6408	1.2195 7
7.Hadisəni xatırlada biləcək fəaliyyət situasiyalardan çəkinmək	10 3	5.00	9.00	6.7282	1.1731 8
8.Baş vermiş hadisənin vacib komponentlərini xatırlamaqda çətinliklər	10 2	5.00	9.00	6.7353	1.2659 0
9.Adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi	10 3	5.00	9.00	6.6408	1.2591 2
10.Digər insanlardan təcrid olunmuşluq, uzaqlıq hissi	10 3	5.00	9.00	6.7282	1.3372 1
11.Emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgi hissləri keçirə bilməmək	10 3	5.00	9.00	6.5534	1.3700 4
12.Gələcək haqda ümidlərin itməsi	10 3	5.00	9.00	6.9029	1.1159 7
13.Yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması	10 3	5.00	9.00	6.8155	1.2346 9
14.Qıcıqlılıq hissi və əsəb partlayışlarının baş verməs	10 3	5.00	9.00	6.8155	1.3042 0
15.Konsentrasiyada çətinliklərin olması	10 3	5.00	9.00	6.7864	1.3109 7
16.Daim yüksək oyanıqlıq hissi və təşviş içərisində olmaq	10 2	5.00	9.00	6.7647	1.2987 2
17.Tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək	10 2	5.00	9.00	6.4020	1.1192 3
Valid N (listwise)	10 0				

Cədvəl 3.1.1 – in ardı

Qrafik: 3.1.2 Təsviri statistika: Hər bir kateqoriya üçün Orta dəyər və Standart

Cədvəldə “Məlumatların təsviri” başlığı altında iki müxtəlif qrupun təsviri statistikaları verilmişdir. Hər bir sıra müəyyən bir ifadəni (bəndi) əks etdirir və həmin ifadə üçün müxtəlif statistik məlumatlar təqdim olunur. Özünə dəyər vermə və özünü qiymətləndirmə mövzusunda

aparılan sorğu nəticələri, fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab edib-etməmələrini, müsbət keyfiyyətlərə sahib olduqlarını düşünmələrini və özlərini uğurlu və ya uğursuz hesab etmə meyllərini göstərir. Məlumatlara görə, respondentlərin əksəriyyəti özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab edir və bəzən müsbət keyfiyyətlərə sahib olduqlarını düşünür. Orta dəyər 2.7379 və 2.3883 olaraq qeyd olunub. Bununla yanaşı, respondentlərin əksəriyyəti özlərini uğursuz bir insan kimi görməyə meyilli deyillər, orta dəyər isə 2.2718-dir. Bu nəticələr, fərdlərin özlərini əsasən müsbət qiymətləndirdiyini və öz dəyərlərini başqaları ilə müqayisə etdikdə mənfi düşüncələrə çox da meyilli olmadıqlarını göstərir.

Başqa insanların bacardığı qədər hər şeyi edə biləcəklərinə inanan respondentlərin ortalama dəyəri 2.4466-dır, yəni çoxları öz qabiliyyətlərinə inamlıdır. Bununla yanaşı, özləri ilə fəxr etmək üçün çox şey tapmayanların ortalama dəyəri 2.4563-dür. Respondentlərin çoxu özlərinə qarşı pozitiv münasibət bəsləyir və ortalama dəyər 2.8252-dir. Bu da insanların özlərinə qarşı ümumi olaraq müsbət münasibət göstərdiyini təsdiqləyir.

Respondentlərin özlərindən razı olma ortalaması 2.8835-dir, bu da onların özlərindən ümumiyyətlə məmnun olduqlarını göstərir. Özlərinə daha çox hörmət etmək istəyənlər isə ortalama 2.8544 dəyərini göstərir. Bəzən özlərini tamamilə yararsız hiss edənlərin və özlərini faydalı insan kimi görməyənlərin ortalama dəyərləri isə 2.5437-dir. Bu nəticələr, respondentlərin zaman-zaman özlərinə qarşı mənfi düşüncələrə sahib olduqlarını, lakin ümumi olaraq özlərini dəyərli və pozitiv qiymətləndirdiklərini göstərir.

Stressogen hadisələrin təsiri barədə məlumatlar isə fərqli bir mənzərə ortaya qoyur. Respondentlərin yaşamış stressogen hadisə ilə bağlı narahatedici xatirələr və fikirlər yaşadıklarını, təkrarlanan narahatedici yuxular gördüklərini və hadisəni yenidən yaşadıkları hissəyə qapıldıklarını göstərir. Bu hisslər və təcrübələr, ortalama 6.8155, 6.7573 və 6.5243 dəyərləri ilə qeyd olunub. Bu da stressogen hadisələrin fərdlər üzərində dərin təsir buraxdığını və bu hadisələrin onları uzun müddət narahat etdiyini göstərir.

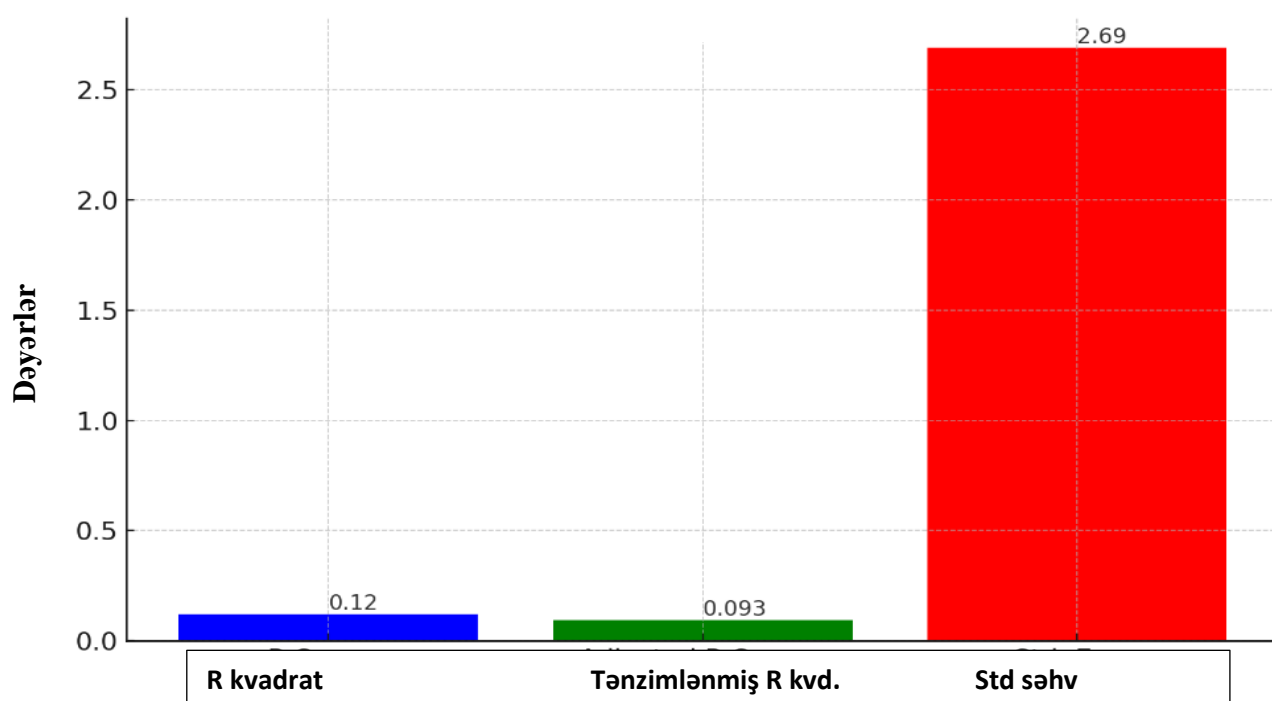
Hadisəni xatırlayan zaman dilxor olanların ortalama dəyəri 6.9612-dir və fiziki reaksiyalar keçirənlərin ortalama dəyəri 6.5049-dur. Bu, respondentlərin hadisəni xatırladıkları zaman həm emosional, həm də fiziki cəhətdən təsirləndiklərini göstərir. Hadisə haqda danışmaq və düşünməkdən çəkinənlərin ortalama dəyəri isə 6.6408-dir, bu da onların bu mövzu ilə bağlı hisslərdən qaçmaq istədiklərini göstərir. Hadisəni xatırladan fəaliyyətlərdən qaçanların ortalama dəyəri 6.7282-dir, bu da respondentlərin bu cür fəaliyyətlərdən çəkinməyə çalışdıqlarını göstərir.

3.2 Reqressiya modelinin təhlili.

Cədvəl: 3.2.1 Modelin xülasəsi

Model	R	R Kvadrat	Tənzimlənmiş R Kvadrat	Təqribi Standart Səhv
1	.346 ^a	.120	.093	2.69010
a. Proqnozlaşdırılmış: (sabit), 9.Adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi, 5.Özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm., 6.Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək				
b. Asılı dəyişən: 1.Özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm				
c.Ən az çəkili kvadratların Reqressiyası- Dəyişən 17.Tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək				

Qrafik: 3.2.2 Reqressiya Modelinin Xülasəsi

Bu modelin əsas məqsədi fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələrinə təsir edən amilləri araşdırmaqdır. Bu tədqiqatda "özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm" ifadəsi asılı dəyişən kimi istifadə edilmişdir. Müstəqil dəyişənlər isə "adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi", "özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm" və "hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək" ifadələridir. Modelin yekun

nəticələri göstərir ki, bu dəyişənlər fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələrinə müəyyən dərəcədə təsir göstərir.

Modelin təsir gücünü qiymətləndirmək üçün R kvadratı və Tənzimlənmiş R kvadrat göstəricilərinə baxmaq vacibdir. R kvadratlar (R^2) dəyəri .120-dir, Bu isə müstəqil dəyişənlərin asılı dəyişəndəki variasiyanın təxminən 12%-ini izah etdiyini göstərir. Tənzimlənmiş R kvadrat isə .093-dür, bu isə modelin ümumi təsir gücünü və dəyişkənliyini nəzərə alaraq daha dəqiq bir qiymətləndirmədir. Tənzimlənmiş R kvadrat dəyərinin bir qədər aşağı olması, modelin ümumi dəqiqliyinin tam olaraq yüksək olmadığını, lakin müəyyən dərəcədə təsirli olduğunu göstərir.

Modeldə müstəqil dəyişənlərdən biri olan "adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi" ifadəsi, fərdlərin öz dəyər hissinə təsir edən mühüm bir amildir. Zövq aldığı şeylərə marağın itməsi, fərdin ümumi həyat keyfiyyətini və məmnuniyyətini azaldaraq, onun özünə dəyər verməsini mənfi təsir edə bilər. Bu dəyişən, fərdlərin həyatlarında məmnuniyyət və motivasiya səviyyələrinin onların özlərini necə qiymətləndirmələrinə təsir etdiyini göstərir.

"Özümə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm" ifadəsi də fərdlərin özlərini dəyərli hesab etmələrinə təsir edən başqa bir mühüm amildir. Özünə qarşı mənfi münasibət və özünü qiymətləndirmə səviyyəsinin aşağı olması, fərdin öz dəyər hissini azalda bilər. Bu dəyişən, fərdlərin özlərinə qarşı münasibətlərinin və özünü qəbul etmələrinin onların ümumi dəyər hissinə təsir etdiyini göstərir.

"Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək" ifadəsi də modeldə əhəmiyyətli bir rol oynayır. Hadisələrlə bağlı hislərdən qaçmaq və onları xatırlamamaq, fərdlərin travmatik təcrübələrlə bağlı hisslərini basdırmalarına və bu hisslərin onların dəyər hissinə təsir etməsinə səbəb ola bilər. Bu dəyişən, travmatik təcrübələrin fərdlərin özlərini necə qiymətləndirdiyinə dair əhəmiyyətli bir amil olduğunu göstərir.

Modelin ən az çəkili kvadratların Reqrressiyası ilə hesablanması və 17-ci dəyişən ("tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək") ilə ağırlıqlanması, modelin daha dəqiq və balanslı nəticələr verməsinə kömək edir. Bu dəyişən, modelin nəticələrinə daha böyük təsir göstərən bir faktor olaraq qiymətləndirilmişdir. Tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək, fərdlərin emosional stabilitesini və özlərini necə qiymətləndirdiklərini ciddi şəkildə təsir edə bilər.

3.3 Anova modelinin təhlili

Cədvəl 3.3.1 Anova modelinin təhlili

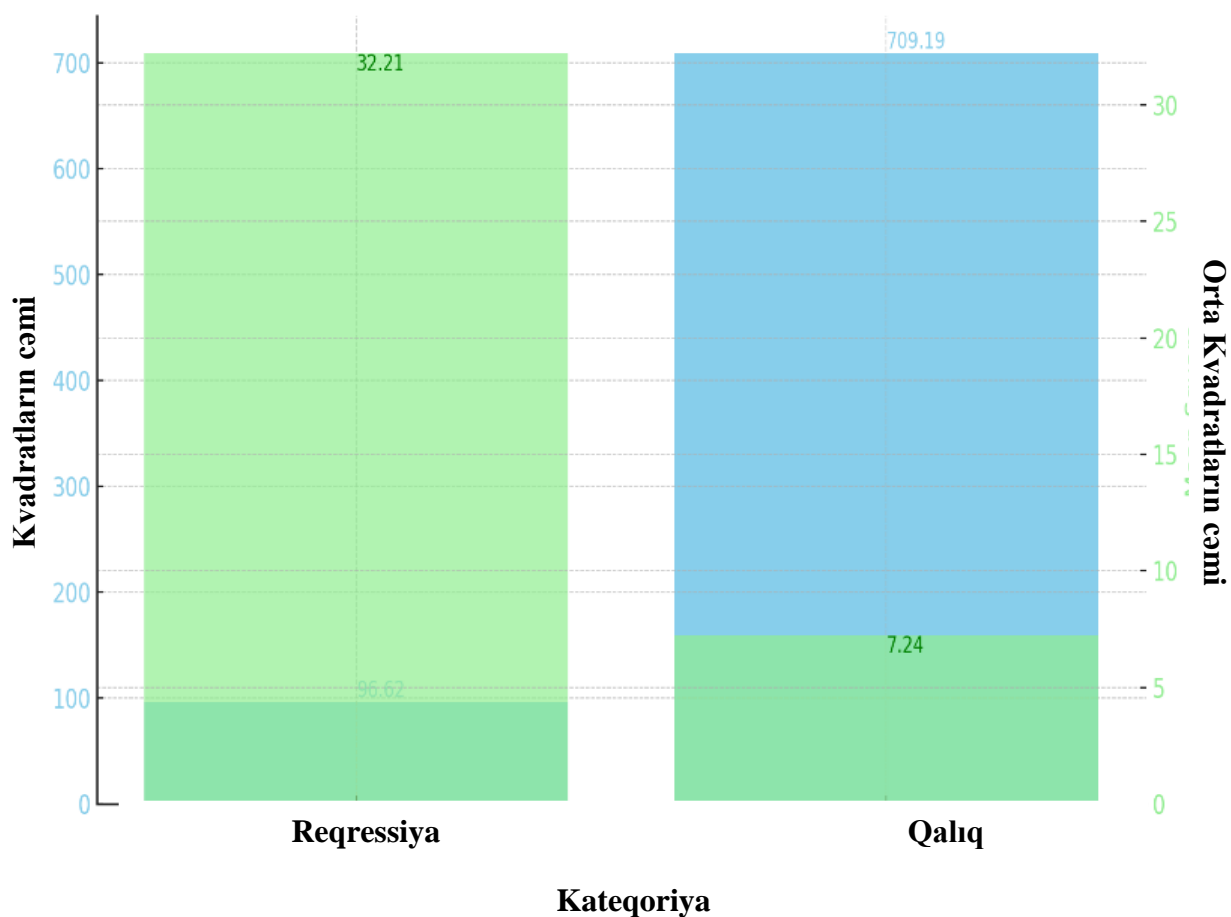
Model	Kvadratların cəmi	Dərəcə	Kvadratların ortalaması	F	Əhəm.	
1	Regressiya	96.618	3	32.206	4.450	.006 ^c
	Qalıq	709.192	98	7.237		
	Cəm	805.810	101			

a. Asılı dəyişən: 1. Özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm

b. Ən az çəkili kvadratların Regressiyası – dəyişən 17. Tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək

c. Proqnozlaşdırılmış: (sabit), 9. Adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi, 5. Özümü fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm., 6. Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək

Qrafik: 3.3.2 ANOVA Xülasə: Kvadratların və Orta Kvadratların cəmi

ANOVA analizi, verilmiş modelin fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələrinə təsir edən amillərin əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün istifadə edilmişdir. Bu analiz, müstəqil dəyişənlərin (prpqnozlaşdırılmış) asılı dəyişənə (özünü dəyərli hesab etmə) təsir edib-etmədiyini və bu təsirin statistik olaraq əhəmiyyətli olub-olmadığını müəyyən edir. Analiz nəticələri cədvəldə göstərilmişdir.

Modelin ümumi təsirini qiymətləndirmək üçün F-statistik və əhəmiyyətlik dəyərlərinə baxmaq vacibdir. Bu model üçün F-statistic dəyəri 4.450-dir və significance dəyəri .006-dır. Əhəmiyyətlik dəyəri (p-value) 0.05-dən kiçik olduğu üçün, bu modelin statistik olaraq əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Yəni, müstəqil dəyişənlərin (adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi, özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm, hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək) birlikdə asılı dəyişənə (özünü digər insanlar qədər dəyərli hesab etmək) təsiri əhəmiyyətlidir.

Regressiya kvadratların cəmi modelinin s (SS) dəyəri 96.618-dir və sərbəstlik dərəcəsi 3-dür. Bu, modelin açıqladığı variasiyanın miqdarını göstərir. Modelin orta kvadrat dəyəri isə 32.206-dir. Qalıq (residual) dəyərlər isə kvadratların cəmi 709.192 və sərbəstlik dərəcəsi 98-dir. Bu, modelin açıqlaya bilmədiyi variasiyanın miqdarını göstərir və mean square dəyəri 7.237-dir.

Bu nəticələr, müstəqil dəyişənlərin birlikdə asılı dəyişəndəki variasiyanın müəyyən bir hissəsini izah etdiyini və bu təsirin statistik olaraq əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Yəni, fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələrinə təsir edən amillər arasında "adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi", "özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm" və "hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək" kimi faktorlar mühüm rol oynayır.

"Adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi" ifadəsi, fərdlərin həyat keyfiyyəti və məmnuniyyət səviyyələrinə birbaşa təsir edir. Zövq aldığı şeylərə marağın itməsi, fərdlərin həyatında motivasiya və məmnuniyyətin azalmasına səbəb ola bilər və bu da onların öz dəyər hissəsinə mənfi təsir göstərir. Bu faktorun əhəmiyyətli olması, fərdlərin gündəlik həyatlarında xoşbəxtlik və məmnuniyyət tapmalarının onların özlərini dəyərli hiss etmələrinə necə təsir etdiyini göstərir.

"Özümə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm" ifadəsi də fərdlərin öz dəyər hissəsinə təsir edən mühüm amildir. Özünə qarşı mənfi münasibət və özünü qiymətləndirmə səviyyəsinin aşağı olması, fərdlərin özlərini dəyərli hesab etməmələrinə səbəb olur. Bu faktor, fərdlərin özünə inam və özünə hörmət hissələrinin onların ümumi dəyər hissəsinə təsir etdiyini göstərir.

"Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək" ifadəsi isə

travmatik təcrübələrin fərdlərin özünü qiymətləndirməsinə təsir edən əhəmiyyətli bir amildir. Hadisələrlə bağlı hisslərdən qaçmaq və onları xatırlamamaq, fərdlərin travmatik təcrübələrə dair hisslərini basdırmalarına və bu hisslərin onların dəyər hissində mənfi təsir etməsinə səbəb olur. Bu faktor, travmatik təcrübələrin fərdlərin özlərini necə qiymətləndirdiklərinə dair əhəmiyyətli bir təsir göstərdiyini göstərir.

3.4 Əmsallar modelinin təhlili.

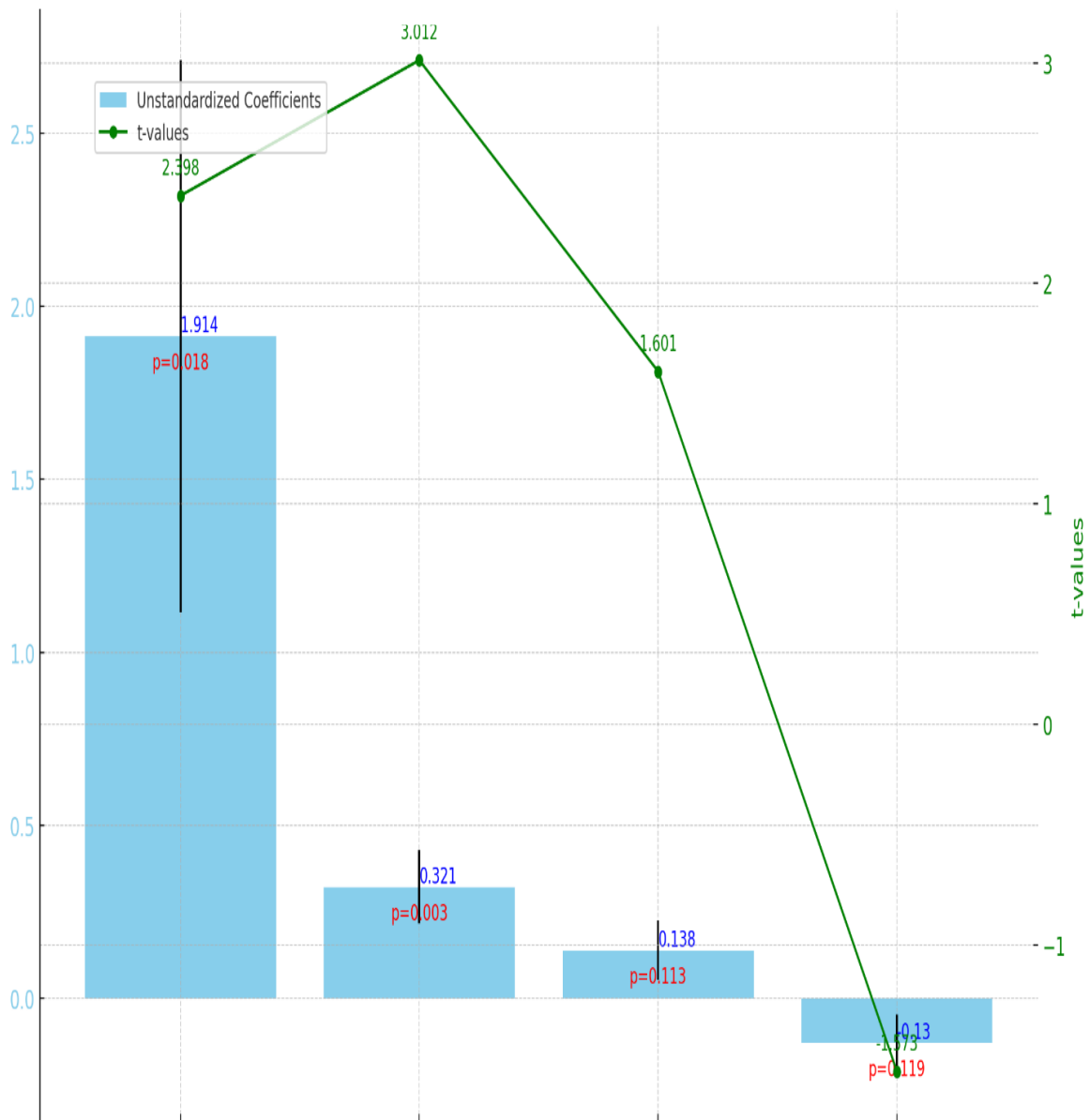
Cədvəl 3.4.1 Əmsallar modeli

Model	Standartlaşdırılmamış əmsallar		Standartlaşdırılmış əmsallar	T	Əhəm.	
	B	Std. Səhv	Beta			
1	Sabit	1.914	.798		2.398	.018
	5.Özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm.	.321	.106	.285	3.012	.003
	6.Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək	.138	.086	.153	1.601	.113
	9.Adətən, zövq aldığımız şeylərə marağın itməsi	-.130	.082	-.150	- 1.573	.119
a. Asılı dəyişən: 1.Özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm						
b. Ən az çəkili kvadratların Reqressiyası –Dəyişən 17.Tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək						

Modelin əmsalı nəticələri, fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələrinə təsir edən amilləri araşdırmaq məqsədi ilə təhlil edilmişdir. Modeldə üç müstəqil dəyişən və bir asılı dəyişən yer alır. Müstəqil dəyişənlər "adətən, zövq aldığımız şeylərə marağın itməsi", "özümü fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm" və "hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək" ifadələridir. Asılı dəyişən isə "özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm" ifadəsidir.

Əldə olunan nəticələr göstərir ki, "adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi" ifadəsi, fərdlərin öz dəyər hissinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Bu dəyişənin koeffisiyenti 0.321, t-statistik dəyəri 3.012 və p-dəyəri 0.003-dür. P-dəyərinin 0.05-dən kiçik olması bu təsirin statistik olaraq əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Bu nəticə, zövq aldığı şeylərə marağın itməsi fərdlərin həyat keyfiyyətini və ümumi məmnuniyyət səviyyəsini azaldaraq, onların özlərinə olan dəyər hissini mənfi təsir etdiyini göstərir. Zövq aldığı fəaliyyətlərə marağını itirən fərdlər, həyatlarında daha az motivasiya və məmnuniyyət tapır və bu da onların özlərinə olan dəyər hissinə mənfi təsir göstərir.

Qrafik: 3.4.2 Standart xətlərlə regressiya əmsalları

Digər tərəfdən, "özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm" ifadəsi də fərdlərin özlərini dəyərli hesab etmələrinə təsir edən mühüm amillərdən biridir. Bu dəyişənin

koeffisiyenti 0.138, t-statistik dəyəri 1.601 və p-dəyəri 0.113-dür. P-dəyərinin 0.05-dən böyük olması bu təsirin statistik olaraq əhəmiyyətli olmadığını göstərir. Bu nəticə, fərdlərin özlərinə qarşı mənfi münasibətlərinin onların öz dəyər hissində təsir etmədiyini göstərir. Fərdlərin özünə inam və özünə hörmət hissələrinin onların ümumi dəyər hissində təsiri çox güclü olmaya bilər.

"Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək" ifadəsi də fərdlərin özlərini dəyərli hesab etmələrinə təsir edən başqa bir amildir. Bu dəyişənin koeffisiyenti -0.130, t-statistik dəyəri -1.573 və p-dəyəri 0.119-dür. P-dəyərinin 0.05-dən böyük olması bu təsirin də statistik olaraq əhəmiyyətli olmadığını göstərir. Bu nəticə, travmatik təcrübələrlə bağlı hissələrin basdırılmasının və bu mövzuda danışmaqdan çəkinmənin fərdlərin öz dəyər hissində əhəmiyyətli təsir göstərmədiyini göstərir. Travmatik təcrübələrin fərdlərin özlərini qiymətləndirməsinə təsiri müəyyən dərəcədə olsa da, bu təsir statistika olaraq əhəmiyyətli deyil.

Bu modelin sabit dəyişəni isə 1.914-dür və p-dəyəri 0.018-dir. Sabitin p-dəyərinin 0.05-dən kiçik olması, sabit dəyişənin asılı dəyişən üzərində əhəmiyyətli təsir göstərdiyini göstərir. Yəni, digər dəyişənlər nəzərə alınmadan belə, respondentlərin "özünü digər insanlar qədər dəyərli hesab etmək" ifadəsi üçün başlanğıc nöqtəsi 1.914-dür.

Modelin ümumi təsirini qiymətləndirmək üçün ANOVA analizi istifadə edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, modelin F-statistik dəyəri 4.450 və p-dəyəri 0.006-dır. P-dəyərinin 0.05-dən kiçik olması modelin statistik olaraq əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Yəni, müstəqil dəyişənlərin birlikdə asılı dəyişən üzərində əhəmiyyətli təsir göstərdiyini göstərir. Bu, fərdlərin özlərini dəyərli hesab etmələrinə təsir edən amillərin kompleks və çoxsaylı olduğunu göstərir.

Bu nəticələr, fərdlərin emosional və psixoloji vəziyyətlərini anlamaq və onlara dəstək olmaq üçün mühüm məlumatlar təqdim edir. Fərdlərin özlərini dəyərli hesab etmələrinə təsir edən amillərin müəyyən edilməsi, daha effektiv dəstək və müdaxilə strategiyalarının inkişafına kömək edə bilər. Zövq aldığı şeylərə marağın itməsi kimi faktorların fərdlərin həyat keyfiyyətinə və özünə dəyər verməsinə necə təsir etdiyini anlamaq, onların emosional sağlamlığını dəstəkləmək üçün vacibdir. Bu, fərdlərin özlərini daha yaxşı hiss etmələrinə və həyatlarında daha çox məmnuniyyət və motivasiya tapmalarına kömək edə bilər.

Cədvəl 3.4.3 Qalıqların Statistika

	Minimum	Maksimum	Orta dəyər	Std.Kənarlaşma	Say
Predicted Value	1.7566	3.5207	2.7601	.37879	102
Residual	-2.32978	2.11373	-.00520	1.04759	102
Std. Predicted Value ^c	.	.	.	.	0
Std. Residual ^c	.	.	.	.	0
a. Aslı dəyişən: 1. Özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm					
b. Ən az çəkili kvadratların Regressiyası – Dəyişən 17. Tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək					
c. Hesablanmış Ən az çəkili kvadratların Regressiyası.					

Bu cədvəl regressiya modelinin qalıqlarına dair statistik məlumatları təqdim edir. Qalıq statistikasının analizi modelin uyğunluğunu və qalıqların davranışını qiymətləndirmək üçün vacibdir.

Modelin qalıq statistika, fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələri ilə bağlı təhlildə əhəmiyyətli məlumatlar təqdim edir. Bu cədvəl, modelin proqnozlaşdırılan dəyərləri, qalıqların yayılması və standartlaşmış dəyərlər barədə məlumatları əks etdirir.

Proqnozlaşdırılan dəyərlər diapazonu 1.7566-dan 3.5207-yə qədər dəyişir, orta dəyər isə 2.7601-dir. Bu dəyərlər, modelin respondentlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələri ilə bağlı fərziyyələrini təmsil edir. Orta dəyərin 2.7601 olması, ümumiyyətlə respondentlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etdiklərini göstərir.

Qalıq dəyərlər isə -2.32978 ilə 2.11373 arasında dəyişir və orta dəyəri -0.00520-dir. Qalıq dəyərlər, modelin proqnozlaşdırdığı dəyərlərlə faktiki dəyərlər arasındakı fərqi göstərir. Orta dəyərin çox kiçik olması (-0.00520), modelin ümumiyyətlə düzgün proqnozlar verdiyini, lakin bəzi fərdlərdə böyük sapmaların olduğunu göstərir. Bu sapmalar, modelin bəzi fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələrini düzgün proqnozlaşdırmadığını göstərir.

Qalıqların standart sapması 1.04759-dur. Bu, qalıqların yayılma dərəcəsini göstərir və qalıqların orta dəyərdən nə qədər uzaqlaşdığını göstərir. Standart sapmanın böyük olması, modelin proqnozlarının bəzi fərdlər üçün dəqiq olmadığını və bu proqnozların faktiki dəyərlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə biləcəyini göstərir.

Standartlaşdırılmış proqnozlaşdırılan dəyərlər və qalıqlar isə Ən az çəkili kvadratların

reğressiyası üçün hesablanmamışdır. Bu metodun istifadə edilməsi, modelin nəticələrini daha dəqiq və balanslı etmək üçün müəyyən dərəcədə ağırlıqlar tətbiq edir. Bu ağırlıqlar, modelin bəzi dəyişənlərə daha çox əhəmiyyət verməsini təmin edir və nəticələrin daha dəqiq olmasına kömək edir.

Bu təhlil, modelin proqnozlaşdırma gücünü və dəqiqliyini qiymətləndirmək üçün vacib məlumatlar təqdim edir. Proqnozlaşdırılan dəyərlər və qalıqlar arasındakı fərqlərin analizi, modelin güclü və zəif tərəflərini anlamaq üçün mühüm bir vasitədir. Modelin proqnozlarının bəzi fərdlər üçün dəqiq olmadığını göstərən qalıqlar, modelin inkişaf etdirilməsinə və daha dəqiq proqnozlar verməsinə yönəlik təkmilləşdirmələr üçün bir əsas yaradır.

3.5. Korrelyasiya modelinin təhlili

Cədvəl 3.5.1 Korrelyasiya modeli

		1. Özümdigər insanlar qədər dəyərləri hesab edirəm	2. Bəzin müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm	10. Bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm.	11. Emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgi hissləri keçirə bilməmək	13. Yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması
1. Özümdigər insanlar qədər dəyərləri hesab edirəm	Pirson Korrelyasiya	1	.147	.274**	.083	-.071
	Əhəm. (2-quyruq)		.139	.005	.406	.478
	Say	103	103	103	103	103
2. Bəzin müsbət keyfiyyətlə	Pirson Korrelyasiya	.147	1	.119	.232*	.205*

rə sahib olduğumu düşünürəm	Əhəm. (2-quyruq)	.139		.233	.018	.038
	Say	103	103	103	103	103
10.Bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm.	Pirson Korrelyasiya	.274**	.119	1	.144	.137
	Əhəm. (2-quyruq)	.005	.233		.148	.168
	Say	103	103	103	103	103
11.Emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgi hissləri keçirə bilməmək	Pirson Korrelyasiya	.083	.232*	.144	1	.055
	Əhəm. (2-quyruq)	.406	.018	.148		.580
	Say	103	103	103	103	103
13.Yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması	Pirson Korrelyasiya	-.071	.205*	.137	.055	1
	Əhəm. (2-quyruq)	.478	.038	.168	.580	
	Say	103	103	103	103	103
**. Korrelyasiya 0.01 mərhələdə əhəmiyyətlidir (2-tailed).						
*. Korrelyasiya 0.05 mərhələdə əhəmiyyətlidir. (2-tailed).						

Cədvəl 3.5.1 ardı

Pearson korrelyasiya analizi, fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələri ilə digər psixoloji və emosional faktorlar arasındakı əlaqələri araşdırmaq üçün istifadə edilmişdir. Bu təhlil, müxtəlif dəyişənlər arasındakı statistik əlaqələri müəyyən edir və bu əlaqələrin gücünü və istiqamətini göstərir.

"Özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm" ifadəsi ilə digər dəyişənlər arasında müəyyən dərəcədə əlaqələr tapılmışdır. Pearson korrelyasiya əmsalı bu əlaqələrin gücünü və

istiqamətini göstərir. Əmsalın müsbət olması dəyişənlər arasında müsbət əlaqəni, mənfi olması isə mənfi əlaqəni göstərir. Əmsalın yaxınlığı isə əlaqənin gücünü göstərir.

"Özümü digər insanlar qədər dəyərlə hesab edirəm" ifadəsi ilə "bəzən müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm" arasında korrelyasiya əmsalı 0.147-dir, lakin bu əlaqə statistik olaraq əhəmiyyətli deyil ($p=0.139$). Bu nəticə, fərdlərin özlərini dəyərlə hesab etmələri ilə müsbət keyfiyyətlərə sahib olduqlarını düşünmələri arasında zəif bir əlaqənin olduğunu göstərir.

"Özümü digər insanlar qədər dəyərlə hesab edirəm" ifadəsi ilə "bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm" arasında korrelyasiya əmsalı 0.274-dir və bu əlaqə statistik olaraq əhəmiyyətlidir ($p=0.005$). Bu nəticə, fərdlərin özlərini dəyərlə hesab etmələri ilə faydalı insan olmadıqlarını düşündükləri arasında orta güclü və mənfi bir əlaqənin olduğunu göstərir. Yəni, faydalı insan olmadığını düşünən fərdlər, özlərini digər insanlar qədər dəyərlə hesab etmirlər.

"Özümü digər insanlar qədər dəyərlə hesab edirəm" ifadəsi ilə "emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgi hissləri keçirə bilməmək" arasında korrelyasiya əmsalı 0.083-dür, lakin bu əlaqə statistik olaraq əhəmiyyətli deyil ($p=0.406$). Bu nəticə, bu iki dəyişən arasında zəif və əhəmiyyətsiz bir əlaqənin olduğunu göstərir.

"Özümü digər insanlar qədər dəyərlə hesab edirəm" ifadəsi ilə "yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması" arasında korrelyasiya əmsalı -0.071-dir, lakin bu əlaqə də statistik olaraq əhəmiyyətli deyil ($p=0.478$). Bu nəticə, bu iki dəyişən arasında zəif və mənfi bir əlaqənin olduğunu, lakin bu əlaqənin statistik olaraq əhəmiyyətli olmadığını göstərir.

"Bəzən müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm" ifadəsi ilə "bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm" arasında korrelyasiya əmsalı 0.119-dur, lakin bu əlaqə də statistik olaraq əhəmiyyətli deyil ($p=0.233$). Bu nəticə, bu iki dəyişən arasında zəif və əhəmiyyətsiz bir əlaqənin olduğunu göstərir.

"Bəzən müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm" ifadəsi ilə "emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgi hissləri keçirə bilməmək" arasında korrelyasiya əmsalı 0.232-dir və bu əlaqə statistik olaraq əhəmiyyətlidir ($p=0.018$). Bu nəticə, müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğunu düşünən fərdlərin emosional donma və sevgi hissi keçirmə problemi yaşadıklarını göstərir.

"Bəzən müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm" ifadəsi ilə "yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması" arasında korrelyasiya əmsalı 0.205-dir və bu əlaqə də statistik olaraq əhəmiyyətlidir ($p=0.038$). Bu nəticə, müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğunu düşünən fərdlərin yuxu problemləri yaşadıklarını göstərir.

"Bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm" ifadəsi ilə "emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgi hissləri keçirə bilməmək" arasında korrelyasiya əmsalı 0.144-dür, lakin bu əlaqə statistik olaraq əhəmiyyətli deyil ($p=0.148$). Bu nəticə, bu iki dəyişən arasında zəif və əhəmiyyətsiz bir əlaqənin olduğunu göstərir.

"Bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm" ifadəsi ilə "yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması" arasında korrelyasiya əmsalı 0.137-dür, lakin bu əlaqə də statistik olaraq əhəmiyyətli deyil ($p=0.168$). Bu nəticə, bu iki dəyişən arasında zəif və əhəmiyyətsiz bir əlaqənin olduğunu göstərir.

"Emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgi hissləri keçirə bilməmək" ifadəsi ilə "yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması" arasında korrelyasiya əmsalı 0.055-dir və bu əlaqə statistik olaraq əhəmiyyətli deyil ($p=0.580$). Bu nəticə, bu iki dəyişən arasında zəif və əhəmiyyətsiz bir əlaqənin olduğunu göstərir.

Bu korrelyasiya analizi, fərdlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etmələri ilə bağlı müxtəlif psixoloji və emosional faktorlar arasındakı əlaqələri ortaya qoyur. Nəticələr göstərir ki, bəzi dəyişənlər arasında əhəmiyyətli əlaqələr mövcuddur, lakin bu əlaqələr ümumiyyətlə zəif və orta güclüdür. Özünü dəyərli hesab etmə ilə bağlı ən güclü əlaqə, faydalı insan olmadığını düşünməklə müşahidə olunur. Bu, özünü faydasız hiss edən insanların özlərini dəyərli hesab etmədiklərini göstərir. Digər tərəfdən, emosional donma və yuxu problemləri kimi faktorlar ilə özünü dəyərli hesab etmə arasında zəif əlaqələr mövcuddur.

3.6 t-TEST modelinin təhlili

Cədvəl 3.6.1 Bir nümunəli statistika

	Say	Orta dəyər	Std. Kənarlaşma	Std. Səhvlərin orta dəyəri
1.Özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm	103	2.7379	1.11988	.11035
2.Bəzin müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm	103	2.3883	.98252	.09681
3.Mən ümumiyyətlə özümü uğursuz bir insan kimi görməyə meyilliyəm	103	2.2718	.94136	.09276
4.Başqa insanların bacardığı qədər məndə hər şeyi edə bilərəm	103	2.4466	1.01680	.10019

5.Özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm.	103	2.4563	.98793	.09734
6.Özümə qarşı pozitiv münasibətim var.	103	2.8252	1.05186	.10364
7.Ümumiyyətlə özümdən razıyam.	103	2.8835	.97318	.09589
8.Özümə daha çox hörmət etmək istərdim.	103	2.8544	1.03287	.10177
9. Bəzən özümü tamamilə yararsız hiss edirəm.	103	2.5437	.97796	.09636
10.Bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm.	103	2.5437	.94741	.09335
1.Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici xatirələr, fikirlər və təsəvvürlər.	103	6.8155	1.41246	.13917
2.Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici yuxular.	103	6.7573	1.35376	.13339
3.Qəflətən stressogen hadisə yenidən baş vermiş kimi hislər keçirmək və ya davranmaq (sanki onu yenidən yaşayırsınız)	103	6.5243	1.28981	.12709
4.Hadisəni xatırlayan zaman dilxor olmaq	103	6.9612	1.22812	.12101
5.Hadisəni xatırlayan zaman baş verən fiziki reaksiyalar (məsələn, ürəkdöyülmə, təngnəfəslik, tərləmə)	103	6.5049	1.34218	.13225
6.Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək	103	6.6408	1.21957	.12017
7.Hadisəni xatırlada biləcək fəaliyyət situasiyalardan çəkinmək	103	6.7282	1.17318	.11560
8.Baş vermiş hadisənin vacib komponentlərini xatırlamaqda çətinliklər	102	6.7353	1.26590	.12534
9.Adətən, zövq aldığımız şeylərə marağın itməsi	103	6.6408	1.25912	.12406

10.Digər insanlardan təcrid olunmuşluq, uzaqlıq hissi	103	6.7282	1.33721	.13176
11.Emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgi hissləri keçirə bilməmək	103	6.5534	1.37004	.13499
12.Gələcək haqda ümidlərin itməsi	103	6.9029	1.11597	.10996
13.Yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması	103	6.8155	1.23469	.12166
14.Qıcıqlılıq hissi və əsəb partlayışlarının baş verməs	103	6.8155	1.30420	.12851
15.Konsentrasiyada çətinliklərin olması	103	6.7864	1.31097	.12917
16.Daim yüksək oyanıqlıq hissi və təşviş içərisində olmaq	102	6.7647	1.29872	.12859
17.Tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək	102	6.4020	1.11923	.11082

Cədvəl 3.6.1 ardı

Bu t-test analizi, fərdlərin müxtəlif psixoloji və emosional ifadələr üzrə özlərini qiymətləndirmələrini araşdırmaq üçün aparılmışdır. Hər bir ifadə üçün respondentlərin orta dəyərləri, standart sapmaları və standart səhvləri təqdim edilmişdir. Bu statistik məlumatlar, fərdlərin müxtəlif aspektlər üzrə özlərini necə qiymətləndirdiklərini və bu qiymətləndirmələrin nə qədər dəyişkən olduğunu anlamağa kömək edir.

"Özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.7379, standart sapma 1.11988 və standart səhv isə 0.11035-dir. Bu nəticələr, respondentlərin əksəriyyətinin özlərini digər insanlar qədər dəyərli hesab etdiyini göstərir, lakin bu qiymətləndirmənin dəyişkən olduğunu da göstərir.

"Bəzən müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.3883, standart sapma 0.98252 və standart səhv isə 0.09681-dir. Bu ifadə üzrə ortalama dəyərin nisbətən aşağı olması, respondentlərin müsbət keyfiyyətlərə sahib olduqlarını düşünmələrinin orta səviyyədə olduğunu göstərir.

"Mən ümumiyyətlə özümü uğursuz bir insan kimi görməyə meyilliyəm" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.2718, standart sapma 0.94136 və standart səhv isə 0.09276-dır. Bu nəticələr, respondentlərin özlərini uğursuz bir insan kimi görməyə meyilli olmadıqlarını göstərir.

"Başqa insanların bacardığı qədər məndə hər şeyi edə bilərəm" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.4466, standart sapma 1.01680 və standart səhv isə 0.10019-dur. Bu nəticələr,

respondentlərin öz qabiliyyətlərinə inandıqlarını göstərir.

"Özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.4563, standart sapma 0.98793 və standart səhv isə 0.09734-dür. Bu nəticələr, respondentlərin özləri ilə fəxr etmək üçün çox şey tapmadıqlarını göstərir.

"Özümə qarşı pozitiv münasibətim var" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.8252, standart sapma 1.05186 və standart səhv isə 0.10364-dür. Bu nəticələr, respondentlərin özlərinə qarşı ümumiyyətlə pozitiv münasibət bəslədiklərini göstərir.

"Ümumiyyətlə özümdən razıyam" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.8835, standart sapma 0.97318 və standart səhv isə 0.09589-dur. Bu nəticələr, respondentlərin özlərindən ümumiyyətlə razı olduqlarını göstərir.

"Özümə daha çox hörmət etmək istərdim" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.8544, standart sapma 1.03287 və standart səhv isə 0.10177-dir. Bu nəticələr, respondentlərin özlərinə daha çox hörmət etmək istədiklərini göstərir.

"Bəzən özümü tamamilə yararsız hiss edirəm" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.5437, standart sapma 0.97796 və standart səhv isə 0.09636-dir. Bu nəticələr, respondentlərin bəzən özlərini yararsız hiss etdiklərini göstərir.

"Bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm" ifadəsi üçün ortalama dəyər 2.5437, standart sapma 0.94741 və standart səhv isə 0.09335-dir. Bu nəticələr, respondentlərin bəzən özlərini faydalı insan olmadıqlarını düşündüklərini göstərir.

Yaşanmış stressogen hadisələrlə bağlı ifadələr üzrə nəticələr də respondentlərin bu hadisələrin təsiri altında olduğunu göstərir. "Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici xatirələr, fikirlər və təsəvvürlər" ifadəsi üçün ortalama dəyər 6.8155, standart sapma 1.41246 və standart səhv isə 0.13917-dir. Bu nəticələr, respondentlərin yaşanmış stressogen hadisələrlə bağlı narahatedici xatirələrə malik olduqlarını göstərir.

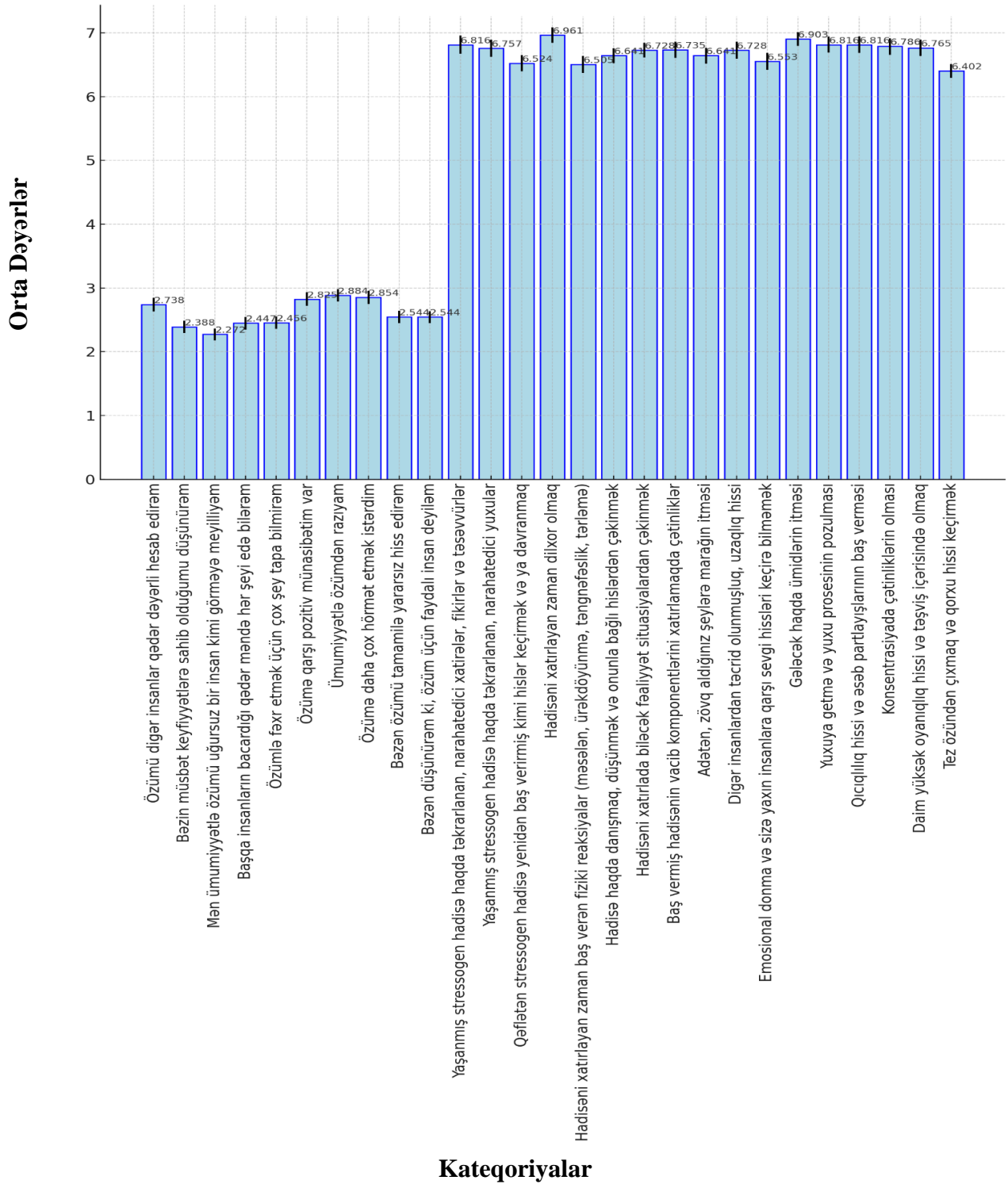
"Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici yuxular" ifadəsi üçün ortalama dəyər 6.7573, standart sapma 1.35376 və standart səhv isə 0.13339-dur. Bu nəticələr, respondentlərin bu hadisələrlə bağlı narahatedici yuxular gördüklərini göstərir.

"Qəflətən stressogen hadisə yenidən baş vermiş kimi hislər keçirmək və ya davranmaq" ifadəsi üçün ortalama dəyər 6.5243, standart sapma 1.28981 və standart səhv isə 0.12709-dur. Bu nəticələr, respondentlərin hadisəni yenidən yaşayırmış kimi hiss etdiklərini göstərir.

"Hadisəni xatırlayan zaman dilxor olmaq" ifadəsi üçün ortalama dəyər 6.9612, standart sapma 1.22812 və standart səhv isə 0.12101-dir. Bu nəticələr, respondentlərin hadisəni xatırlayan zaman dilxor olduqlarını göstərir.

"Hadisəni xatırlayan zaman baş verən fiziki reaksiyalar (məsələn, ürəkdöyünmə, təngnəfəslik, tərləmə)" ifadəsi üçün ortalama dəyər 6.5049, standart sapma 1.34218 və standart səhv isə 0.13225-dir. Bu nəticələr, respondentlərin hadisəni xatırlayan zaman fiziki reaksiyalar keçirdiklərini göstərir.

Qrafik: 3.6.2 Bir Nümunə t-Test: Standart Səhvlərlə Orta Dəyərlər

Cədvəl 3.6.3 Bir nümunəli test

	Test dəyəri = 0					
	T	Dərəcə	Əhəm. (2- quyruq)	Orta dəyərin fərqi	Fərqin 95% Etibar Aralığı	
					Aşağı	Yuxarı
1.Özümü digər insanlar qədər dəyərlı hesab edirəm	24.812	102	.000	2.73786	2.5190	2.9567
2.Bəzın müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm	24.670	102	.000	2.38835	2.1963	2.5804
3.Mən ümumiyyətlə özümü uğursuz bir insan kimi görməyə meyilliyəm	24.493	102	.000	2.27184	2.0879	2.4558
4.Başqa insanların bacardığı qədər məndə hər şeyi edə bilərəm	24.420	102	.000	2.44660	2.2479	2.6453
5.Özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm.	25.233	102	.000	2.45631	2.2632	2.6494
6.Özümə qarşı pozitiv münasibətim var.	27.259	102	.000	2.82524	2.6197	3.0308
7.Ümumiyyətlə özümdən razıyam.	30.071	102	.000	2.88350	2.6933	3.0737
8.Özümə daha çox hörmət etmək istərdim.	28.047	102	.000	2.85437	2.6525	3.0562
9. Bəzən özümü tamamilə yararsız hiss edirəm.	26.397	102	.000	2.54369	2.3526	2.7348
10.Bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm.	27.249	102	.000	2.54369	2.3585	2.7289

1.Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici xatirələr, fikirlər və təsəvvürlər.	48.971	102	.000	6.81553	6.5395	7.0916
2.Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici yuxular.	50.658	102	.000	6.75728	6.4927	7.0219
3.Qəflətən stressogen hadisə yenidən baş vermiş kimi hislər keçirmək və ya davranmaq (sanki onu yenidən yaşayırsınız)	51.336	102	.000	6.52427	6.2722	6.7764
4.Hadisəni xatırlayan zaman dilxor olmaq	57.525	102	.000	6.96117	6.7211	7.2012
5.Hadisəni xatırlayan zaman baş verən fiziki reaksiyalar (məsələn, ürəkdöyülmə, tənqəfəslik, tərləmə)	49.186	102	.000	6.50485	6.2425	6.7672
6.Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək	55.263	102	.000	6.64078	6.4024	6.8791
7.Hadisəni xatırlada biləcək fəaliyyət situasiyalardan çəkinmək	58.204	102	.000	6.72816	6.4989	6.9574
8.Baş vermiş hadisənin vacib komponentlərini xatırlamaqda çətinliklər	53.735	101	.000	6.73529	6.4866	6.9839

9.Adətən, zövq aldığımız şeylərə marağın itməsi	53.527	102	.000	6.64078	6.3947	6.8869
10.Digər insanlardan təcrid olunmuşluq, uzaqlıq hissi	51.064	102	.000	6.72816	6.4668	6.9895
11.Emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgi hissləri keçirə bilməmək	48.546	102	.000	6.55340	6.2856	6.8212
12.Gələcək haqda ümidlərin itməsi	62.777	102	.000	6.90291	6.6848	7.1210
13.Yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması	56.022	102	.000	6.81553	6.5742	7.0568
14.Qıcıqlılıq hissi və əsəb partlayışlarının baş verməs	53.037	102	.000	6.81553	6.5606	7.0704
15.Konsentrasiyada çətinliklərin olması	52.537	102	.000	6.78641	6.5302	7.0426
16.Daim yüksək oyanıqlıq hissi və təşviş içərisində olmaq	52.606	101	.000	6.76471	6.5096	7.0198
17.Tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək	57.769	101	.000	6.40196	6.1821	6.6218

Cədvəl 3.6.3 ardı

T-test analizi, fərdlərin müxtəlif psixoloji və emosional ifadələr üzrə ortalama qiymətləndirmələrinin sıfırdan statistik olaraq əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənib-fərqlənmədiyini qiymətləndirmək üçün istifadə edilmişdir. Bu test, hər bir ifadə üçün t-statistika, df (azadlıq dərəcəsi), p-dəyəri (significance), ortalama fərq və fərqi 95% etibar intervalını təqdim edir.

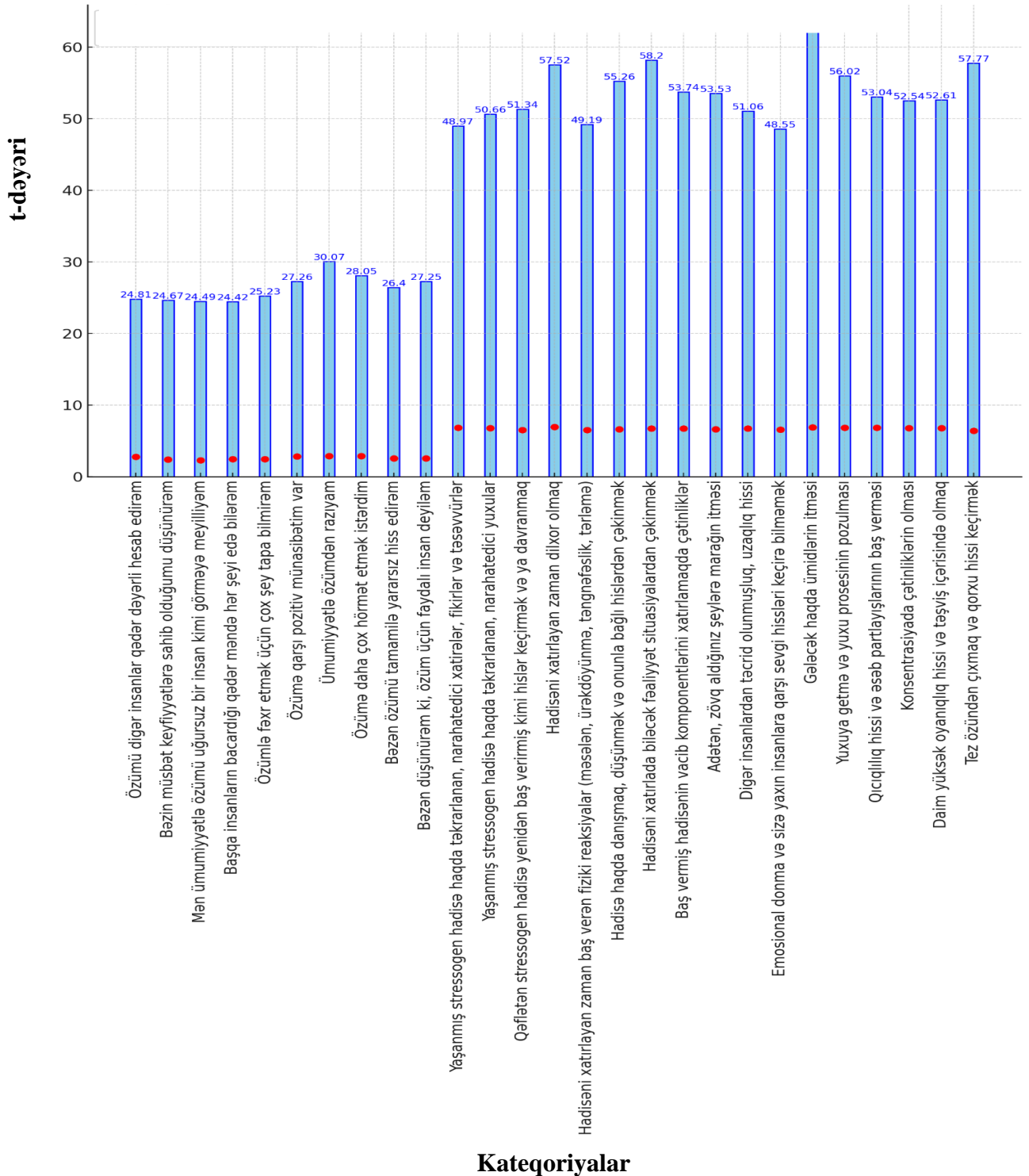
"Özümü digər insanlar qədər dəyərlı hesab edirəm" ifadəsi üçün t-statistika 24.812, df 102 və p-dəyəri .000-dir. Ortalama fərq 2.73786-dır və bu fərqi 95% etibar intervalı 2.5190 ilə 2.9567 arasındadır. Bu nəticələr, respondentlərin özlərini digər insanlar qədər dəyərlı hesab etdiklərini və bu fərqi statistik olaraq əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

"Bəzin müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm" ifadəsi üçün t-statistika

24.670, df 102 və p-dəyəri .000-dir. Ortalama fərq 2.38835-dir və bu fərqin 95% etibar intervalı 2.1963 ilə 2.5804 arasındadır. Bu nəticələr, respondentlərin müsbət keyfiyyətlərə sahib olduqlarını düşündüklərini və bu fərqin statistik olaraq əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

"Mən ümumiyyətlə özümü uğursuz bir insan kimi görməyə meyilliyəm" ifadəsi üçün t-tistika 24.493, df 102 və p-dəyəri .000-dir. Ortalama fərq 2.27184-dir və bu fərqin 95% etibar ervalı 2.0879 ilə 2.4558 arasındadır.

Qrafik 3.6.4 Bir Nümunə t-Test: 95% Etibarlılıq intervalları ilə t-dəyərləri

NƏTİCƏ

Belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər bir insanın formalaşması və şəxsi inkişafında böyüdüüyü mühit-ailə xüsusi önəm daşıyır. Sağlam gələcək üçün sağlam ailə mühitinin olması əsas şərtidir. Buna görə də sağlam ailə mühitini qorumaq üçün daha çox təbliğatlar aparmaq və insanları maarifləndirici tədbirlərə cəlb etmək lazımdır.

Zorakılıq sosial hadisədir həmçinin bütün cəmiyyətlərdə müşahidə olunur. Həm tarixi, həm də ictimai mövcudluğuna və quruluşuna görə tək bir səbəblə izah edilə bilməyən çox mürəkkəb bir hadisədir. Zorakılığın səbəblərinə psixososial yanaşmalar bizə zorakılığın mürəkkəb təbiətini anlamağa və effektiv müdaxilə strategiyaları hazırlamağa kömək edə bilər. Bu nəzəriyyələrə görə zorakılığa səbəb olan davranışları öyrənə bilərik. Bu davranışlara daha çox vəziyyətlərin təsir etdiyini müəyyən edə bilərik. Məhz zorakı davranışlara uşaqlıq təcrübələrimi, genetika, şəxsiyyət pozğunluqları, kəllə-beyin travmaları, psixopatologiya, travma sonrası stress pozğunluğu, aşağı özünə hörmət, maddə istifadəsi və digər həyat vəziyyətlərinin təsir etdiyini əsaslandırmaq mümkündür. Bu yanaşmalar zorakılığa qarşı mübarizədə fərdi, ailə, sosial və mədəni səviyyələrdə dəyişiklikləri təşviq etmək məqsədi daşıyır. Zorakılığın fərqləndirmək üçün onun növlərə ayrılması daha məqsədə uyğun olduğu qeyd olunmuşdur. Bu zorakılıq növləri çox vaxt bir-biri ilə əlaqəli olur. Dünyada olan insanların demək olar ki, əksəriyyəti birdən çox zorakılığa məruz qala bilər. Zorakılığın bütün formaları qurbanlara ciddi fiziki, emosional və psixoloji təsir göstərə bilər və buna görə də zorakılığın bütün növləri ciddi qəbul edilməli və qarşısı alınmalıdır.

Yaşanan zorakılıq hallarının tezliyi, şiddət dərəcəsi, həyat üçün təhlükə yarada bilən alətlərdən (silah və s.) istifadə posttravmatik stress pozuntusunun yaranmasında böyük təsiri olmuşdur. Qadının məişət zorakılığına məruz qalması və yaşadığı ziddiyyətli, çətin və stresli ev mühiti posttravmatik stress pozuntusunun təsir edici əlamətlərindən biridir. Aparılan araşdırmalara əsasən, ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusunun əlamətlərinin olduğu müəyyən olunmuşdur və bunun qarşısını almaq üçün medikamentoz və digər psixoterapiya üsulları istifadə edilmişdir.

Aparılan tədqiqatlara əsasən, sonda belə qeyd edə bilərik ki, posttravmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasında əlaqə ola bilər və bu əlaqələr özgüvən səviyyəsinə mənfi təsir göstərə bilər. Buna görə də posttravmatik stress pozuntusunun simptomlarını azaltmaq və özgüvən səviyyəsini artırmaq üçün psixoterapiyalardan istifadə edilməsi daha məqsədə uyğun olar. Bu cür psixoterapiyalara koqnitiv davranış terapiyası, EMDR terapiyası və qrup terapiyaları kimi terapiyalardan istifadə oluna bilər.

Ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda əsasən aşağı özgüvən olduğu müəyyən

olunmuşdur, lakin bəzi istisnalarıda qeyd etmək olar ki, hansı ki zorakılığa məruz qalsada bu hal onların özgüvənini aşağı sala bilməşidir. Əksər tədqiqatlar göstərir ki, qadınların daha çox fiziki və psixoloji zorakılığa məruz qalması, onların özgüvəninə mənfi təsir göstərir və bu özgüvənin aşağı düşməsidə qadınlarda müxtəlif psixoloji problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Ailə məişət zorakılığının səbəbləri çox mürəkkəbdər. Bu amillərin ayrı-ayrılıqda və yaxuda birdən çox amilin birləşməsi nəticəsində baş verə bilər. Məhz bu səbəbləri anlayaraq və düzgün müdaxilə edərək zorakılığın qarşısını ala bilərik. Bunun üçün cəmiyyət olaraq məişət zorakılığına ciddi yanaşmalıyıq. Zorakılığa məruz qalan qadınları dəstəkləməli, zorakılıq hallarının baş verməsinə səbəb olan amillərlə mübarizə aparmalıyıq.

Qadınlara qarşı məişət zorakılığı ilə bağlı bütün araşdırmalar göstərir ki, məhz bu zorakılıq dünyada kifayət var. Qadınlara qarşı zorakılıq dilindən, dinindən, irqindən və sinfindən asılı olmayaraq bütün dünyada qadınların yaşadığı problemlərdən biridir. Ən əsasında insan hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirilir. Qadınlara qarşı zorakılıq halları tək-cə həyat yoldaşları tərəfindən deyil, həm də ailənin digər üzvləri tərəfindən zorakılığa məruz qaldığı görünür. Məişət zorakılığına məruz qalan qadınların fiziki, psixi və sosial sağlamlığına ciddi zərər dəyir. Qadınlara qarşı məişət zorakılığına fiziki, cinsi, psixoloji, iqtisadi və sosial zorakılıq daxil etdik, məhz bu zorakılıq növlərində bir-biri ilə əlaqəlidir. Fiziki zorakılıq cinsi zorakılıq və ya sosial zorakılıqla psixoloji zorakılıqla birlikdə baş verə bilər.

Qadınlara qarşı məişət zorakılığını tanımaq və onun qadınların psixi sağlamlığına nə dərəcədə təsirini bilmək vacibdir. Qadınların ailə daxilində zorakılığa məruz qalmaları həm özləri, həm də uşaqların psixi pozğunluqlar üçün mühüm risk faktorudur. Qadının psixi sağlamlığının pisləşməsi gələcək nəsillərin də psixi sağlamlığının pisləşməsinə bir o qədər təsiri vardır. Zorakılığa məruz qalan qadınların psixi rifahını təmin etmək üçün psixososial müdaxilələr də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki məişət zorakılığı və bunun nəticəsində qadınlarda yaranan psixoloji pozulmalar bir-birini qarşılıqlı şəkildə artırır və zorakılıq dairəsinin formalaşmasına səbəb ola bilər. Bəzi qadınlar vardır ki, zorakılıq hallarını normallaşdırır, və yaxud da bu mövzuda utanması, kiminsə onları günahlandırma qorxusu onların məişət zorakılığı ilə bağlı kömək istəməsinə mane olur. Zorakılığa səbəb olan amillərin ilkin qarşısının alınması proqramları ilə yanaşı, zorakılığın yaratdığı mənfi psixoloji nəticələrin müalicəsi üçün müdaxilələr, terapiya və sosial dəstək proqramlarının hazırlanması cəmiyyətin psixi sağlamlığı və məişət zorakılığının gələcəyə əks olunmasının qarşısının alınması baxımından çox dəyərlidir.

Apardığımız eksperimental tədqiqatda sosial demoqrafik göstəricilərə əsasən ailə

məişət zorakılığına məruz qalmış ali təhsilli qadınların faiz göstəricilərinin daha yüksək olduğu öz əksini tapmışdır. Bununla belə, zorakılığa məruz qalmış daha çox evli qadınların həyat yoldaşları tərəfindən fiziki zorakılığa məruz qalması faiz göstəricilərinin yüksək olduğu müəyyən olunmuşdur. Bəzi qadınlar da vardır ki, onlar həm həyat yoldaşları tərəfindən həm də ailənin digər üzvləri tərəfindən fiziki və psixoloji zorakılığa məruz qalıb.

Apardığımız eksperimental tədqiqatın nəticəsinə görə ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda və post travmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasında statistik əlaqənin olduğu öz əksini tapmışdır. Bu əlaqəyə görə də bizim əsas fərziyyəimiz öz doğruluğunu əks etdirir. Ümumilikdə tədqiqat işinin istiqaməti, irəli sürülən fərziyyələr, qarşıya qoyulan məqsədlər tədqiqatın eksperimental olaraq mahiyyətini ortaya çıxarmış olur.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə. S. & Əlizadə Ə. Ə., 2009 Psixologiya. Bakı, 125-130 səh.
2. Həsənli S. Psixologiya (dərs vəsaiti) 2013. Bakı, 205-210 səh.
3. İsmayılov N.B., İsmayılov F.N., 2002 ibbi psixologiya və psixoterapiya (drslik).Bakı, "Maarif", 2002, 216-221səh
4. Seyidov S., & Həməzəyev M.2007. Psixologiya, səh 300-310.
5. Aakvaag, H. F., Thoresen, S., Wentzel-Larsen, T., Dyb, G., Roysamb, E. Olf, M. (2016). Broken and guilty since it happened: A population study of trauma- related shame and guilt after violence and sexual abuse. *Journal of Affective Disorders*, 204, 16-23.
6. American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders, fifth edition. (DSM V). Arlington, VA: American Psychiatric Association.
7. Amstadter, A. B. ve Vernon, L. L. (2006). Suppression of neutral and trauma targets: implications for posttraumatic stress disorder. *Journal of Traumatic Stress*, 19, 517–526.
8. Balci, Y.G. & Ayrançi, U. (2015). Physical violence against women: evaluation of women assaulted by spouses. *Journal of Clinical Forensic Medicine*,12:258–263.
9. Beck, G.J., McNiff, J., Clapp, J.D., Olsen, S.A., Avery, M.L., Hagewood Houston, J. (2011) Exploring negative emotion in women experiencing intimate partner violence: shame, guilt, and PTSD. *Behavior Therapy*, 740-750.
10. Bergner, R. M. (2009). Trauma, exposure, and world reconstruction. *American Journal of Psychotherapy*, 63(3), 267-269.
11. Breslau N. Gender differences in trauma and posttraumatic stres disorder. *J Gend Specif Med* 2002;5:34-40.
12. Brewin, C. R., Andrews, B., ve Valentine, J. D. (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 68(5), 748–766.
13. Buşra Bahar Ataoğlu (2019) Travmatik Yaşantıların Benlik Saygısı Üzerine Etkisi tez
14. Constantino, R., Kim, Y. ve Crane, P.A. (2005). Effects of a social support intervention on health outcomes in residents of a domestic violence shelter: a pilot study. *Issues in Mental Health Nursing*, 26, 575-590.
15. Davis, J. J., Walter, K. H., Chard, K. M., Parkinson, R. B., & Houston, W. S. (2013). Treatment adherence in cognitive processing therapy for combat-related PTSD with history of mild TBI. *Rehabilitation Psychology*, 58(1), 36–42.

16. Falsetti, SA, Resnick, H.S, Resick PA, Kilpatrick D. The Modified PTSD Symptom Scale: A brief self-report measure of post-traumatic stress disorder. *Behavioral Therapist*. 1993, V:16, Pp:161–162.
17. Fawole, O, I. (2008). Economic Violence to women and girls. *Trauma Violence Abuse Online First*.
18. Foa EB, Ehlers A, Clark DM, Tolin DF, Orsillo SM. The Posttraumatic Cognitions Inventory (PTCI): Development and validation. *Psychological Assessment*, 1999, 11, 303-314.
19. Foa EB, Jaycox LH. Cognitive-behavioral theory and treatment of posttraumatic stress disorder. *Efficacy and cost-effectiveness of psychotherapy: clinical practice*. ed. Spiegel, D. 1999, 45, 23-61. American Psychiatric Association. Washington DC.
20. Goodkind, J.R., Gillum, T.L., Bybee, D.I. ve Sullivan, C.M. (2003). The impact of family and friends' reactions on the well-being of women with abusive partners. *Violence Against Women*, 9, 347-373
21. Hathaway, L. M., Boals, A., & Banks, J. B. (2010). PTSD symptoms and dominant emotional response to a stressful event: An examination of DSM-IV criterion A2. *Anxiety, Stress, and Coping*, 23, 119–126.
22. Humphreys, J., Lee, K., Neylan, T., & Marmar, C.(2001). Psychological and physical distress of sheltered battered women. *Health Care for Women International*, 22, 401-414.
23. Joseph, S., ve Linley, P. A. (2005). Positive adjustment to threatening events: An organismic valuing theory of growth through adversity. *Review of General Psychology: Journal of Division 1, of the American Psychological Association*, 9(3), 262–280.
24. Kubany, E.S., & Watson,, B.S. (2003). Guilt: Elaboration of a multidimensional model. *The Psychological Record*, 53, 51-90.
25. Kubany, E.S., Hill, E.E., Owens, A.J., Spencer, I.C., McCriag, A.M., & Tremayne, İ.K. (2004). Cognitive trauma therapy for battered women with PTSD. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72, (1), 3 18.
26. Lee, D., & Young, K. (2001). Post-traumatic stress disorder: diagnostic issues and epidemiology in adult survivors of traumatic events. *International Review of Psychiatry*, 13, 150–158
27. Miller, S. (2013). *Disgust: The gatekeeper emotion*. Hillsdale, NJ: Routledge.
28. Okutan, E. & Sütütemiz, N. (2015). Mobbing (yıldırma) ve kişilik ilişkisi: Hizmet sektörü çalışanları üzerinde bir örnek olay incelemesi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(1), 1-14.

29. Olf, M., Langeland, W., Draijer, N., & Gersons, B. P. R. (2007). Gender differences in posttraumatic stress disorder. *Psychological Bulletin*, *133*(2), 183–204.
30. Pereda, N., Arch, M., Peró, M., Guàrdia, J., & Forns, M. (2011). Assessing Guilt After Traumatic Events. *European Journal of Psychological Assessment*, *27*(4), 251- 257.
31. Resick, P. A., Galovski, T. E., O'Brien Uhlmansiek, M., Scher, C. D., Clum, G. A., & Young-Xu, Y. (2008). A randomized clinical trial to dismantle components of cognitive processing therapy for posttraumatic stress disorder in female victims of interpersonal violence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *76*, 243–258.
32. Rotter, J. (2012). *Social learning and clinical psychology*, Washington: American Psychological Association.
33. Street, E.A., Gibson, E.L., & Holohan, R.D. (2005). Impact of childhood traumatic events, trauma-related guilt, and avoidant coping strategies on ptsd symptoms in female survivors of domestic violence. *Journal of Traumatic Stress*, *18*, 245-252.
34. Selena Tramayne il 2012 Intimate P Intimate Partner Violence As a Risk F tner Violence As a Risk Factor for PT or for PTSD in F SD in Female Survivors of Domestic Violence, 12-19
35. United Nations Development Program (UNDP) Azerbaijan. (2007). *Azerbaijan Human Development Report 2007: Gender Attitudes in Azerbaijan: Trends and Challenges*. Baku, Azerbaijan: UNDP
36. Aile dinamikleri ve çok eşlilik: Kuzey Açe Örneği Yüksek Lisans Tezi 2021:1-24
37. Aile terapisi tarihi, Kuram ve Uygulamalar! Samuel T. Gladding 2012
38. Altınay, A.G. ve Arat, Y. (2007). *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*. İstanbul: Punto Baskı Çözümleri.
39. Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal Elkitabı, Beşinci Baskı (DSM-5), Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabından çev. Köroğlu E, Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2014
40. Arıkan, Ç. (2016). *Aile içi kadına yönelik şiddet: nedenleri, sonuçları ve çözüm önerileri*. Ankara: Sasam Yayınları.
41. Ataman-Temizel, E. & Dağ, İ. (2014). Stres veren yaşam olayları, bilişsel duygu düzenleme stratejileri, depresif belirtiler ve kaygı düzeyi arasındaki ilişkiler. *Klinik Psikiyatri*, *17*:7-17.
42. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi Özel Sayı, S. 284-288, Ağustos 2020 © Telif hakkı EJOSAT’a aittir Araştırma Makalesi Travma Sonrası Stres Bozukluğu Yönetimi: Makine Öğrenmesi Yaklaşımı

43. Aytaç, S., Eteman, F.S., Aydın, G.Ç., Reçber, B. & Sezen, H.K. (2016). Kadına yönelik şiddetin dünü, bugünü, yarını: kestirim tabanlı bir çalışma. *Sosyoloji Konferansları*, 54:275-297.
44. Batı, U. (2007). Şiddetin kadın sağlığına etkileri ve sağlık çalışanlarının rolü, *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 2 (4), 32-47.
45. Baysam-Arabacı, L. (2014). Ruh Sağlığı İçin Tehdit: Şiddet. O. Çam ve E. Engin (Ed.). *Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği: Bakım Sanatı* (s. 803- 824). İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.
46. Behice Han Almış , Funda Gümüştaş , Emel Koyuncu Kütük(2020) Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Kadın ve Çocukların Ruh Sağlığına Etkileri Effects of Domestic Violence Against Women on Mental Health of Women and Children *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* ; 12(2):232-242
47. Budak, S. (2005). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
48. Cengiz, R., Arslan, F., ve Şahin, E. (2015). Beden eğitimi öğretmenlerinin özgüven ve boyun eğici davranışlarının incelenmesi. *Turkish Journal of Education*, 3(3), 4-10
49. Cifci, S, Acik, Y. Artuklu *IJ Health Sci.* 2022;2(2): Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Nedenleri Eşler Arasındaki Uyum: Kuramsal Yaklaşımlar ve Görgül Çalışmalar: 1-7.
50. Damka, Z. (2009) Sığınma evinde kalan şiddet mağduru kadınlar: anksiyete duyarlılığı, travmaya bağlı suçluluk, travma sonrası stres bozukluğu ve psikolojik belirtiler. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
51. Dişsiz Melike ve Şahin Nevin; (2008), “Evrensel Bir Kadın Sağlığı Sorunu: Kadına Yönelik Şiddet”, *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanat Dergisi*, Cilt:1 Sayı:1, ss.50-58.
52. Dönmez. G., Şimşek, H. & Günay, T. (2012). Evli erkeklerde eşlerine yönelik şiddet ve ilişkili etmenler. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 10(3):151-159.
53. Dürü, Ç. (2006). Travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyümenin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi ve bir model önerisi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
54. Elif Güneri Yöyen (2017) Şiddet türleri ve kişilik özellikleri. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi* 2017; 1(1), 35-50
55. Emel Bahadır Yılmaz (2015) Şiddete maruz kalan kadınlara uygulanan güçlendirme programının kendilik değerini artırmaya ve stressle başetme biçimlerine Tez 1-122
56. Erden, N.S. (2016). Travma sonrası stres bozukluğu, işyerinde zorbalık ve nörotiklik: Araştırma önerisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(46), 674-682.

57. Eşsizozğlu, A., Yaşayan, A., Bülbül, İ., Önal, S., Yıldırım, E. A., & Aker, T. (2009). Bir terörist saldırı sonrasında travma sonrası stres bozukluğu gelişimini etkileyen risk faktörleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2), 118-126.
58. Güler, N., Tel, H., & Tuncay, Ö.F. (2005). Kadının aile içinde yaşanan şiddete bakışı. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, (2), 27, 51-56.
59. Gültekin Mücahit ve Şahin Meryem; (2015), Türkiye’de ve Dünyada Kadına Şiddet, Birinci Baskı, SEKAM, İstanbul
60. İbrahim KIR (2011)Toplumsal bir kuram olarak ailenin işlevleri. Sayı:36 (381-404)
61. İpek Beyza Altıparmak (2019) Kadına yönelik aile içi şiddetin boyutları:CBÜsosyal bilimler dergisi: 11:1-22
62. Işık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı, 2018:Aile içi şiddet mağduru olan kadınlarda kendilik algısı, psikopatoloji ve bilişsel duygu düzenleme stratejileri: 1-134
63. İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ: 2021 Pandemi Döneminde Eşleri Tarafından Şiddet Gören Kadınlarda Gelişen Travma Sonrası Stres Bozukluğu İle Sosyal Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: 1-89
64. Jansen, A.F.M.H., Yüksel, İ., Çağatay, P (2009) Kadına Yönelik Şiddetin Yaygınlığı. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, ICON Institute, BNB Consulting, Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Raporu., s.45-65, Ankara.
65. Kadın Sığınma Evleri Kılavuzu, (2008). T.C Başbakanlık, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.
66. Şengül Yaman Efe1 , Sultan Ayaz 2010 Kadına yönelik aile içi şiddet ve kadınların aile içi şiddete bakışı *Psikiyatri Dergisi* 2010;1-7
67. Kadınlar için aile içi şiddetle mücadele el kitabı: 1-34
68. Karancı, A. N., Aker, A. T., & Işıklı, S. (2009). Yetişkinlerde travmatik olay yaşama yaygınlığı, travma sonrası stres bozukluğu ve travma sonrası gelişimin değerlendirilmesi. TÜBİTAK- Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu.
69. Mavili-Aktaş, A. (2006). Aile içi şiddet: kadının ve çocuğun korunması. İstanbul: Elma Yayınevi.
70. Meliha Döğücü. Doğa BAŞER.(2021) Evli kadınların benlik saygısı, temel kişilik özellikleri ile maruz kaldıkları aile içi şiddet arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Sosyal politika çalışmaları dergisi*.s.1-36
71. Merve Akın(2013) Aile içi şiddet İÜHFM C. LXXI, S. 1, s. 27-42.

72. Nagehan KAYA1, Nuray Tatan(2020) Özgüven üzerine bir Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi :1-16
73. Okan Bilgin (2019) Türkiye’de Özgüven ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi 1-23
74. Özkan / Hacettepe HFD, 7(1) 2017, Kadına Yönelik Şiddet - Aile İçi Şiddet ve Konuya İlişkin Uluslararası Metinler Üzerine Bir İnceleme Gizem ÖZKAN:1-32
75. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry 2012; 4(2):204-222
76. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry 2014;6(2): Saliha Hallaç, Fatma Öz 142-153
77. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry 2016;8(4):321-336
78. Salaçin, S. Toprak Ergören, A., Demiroğlu Uyaniker, Z. (2009), Kadına Yönelik Şiddet, Klinik Gelişim, Adli Tıp Özel Sayısı, 22, 95-100.
79. Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi, Journal of Samsun Health Sciences April 2022, 7(1): Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerdeki Genel Eğilimlerin Belirlenmesi: Nitel Bir Doküman Analizi 167-182.
80. Selfiye Özkan (2018) Kadına yönelik şiddet ve sosyal medya aktivizmi:Kadın cinayetlerini durduracağız platformu örneğinden içerik analizi.Yeni Düşünceler, 2018; 9: 57-69
81. Sevinç, A.T. (2013). Alkol ve madde bağımlılarında şiddet sıklığı ve şiddet özelliklerinin kontrol grubu ile karşılaştırılması, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Psikiyatri Anabilim Dalı.
82. Taştan K.(2022) Ailenin tanımı ve aile tipleri. Aile Hekimliğinde Aile Danışmanlığının Yeri ve Önemi. 1. Baskı. Ankara: Türkiye Klinikleri
83. Mehmet Başçılar İğusabder, 3 (2017)Travma Sonrası Stres Bozukluğu ve Sosyal Hizmet Sayra : 275-286.
84. Türk Psikoloji Yazıları, Aralık 2008, 11 (22), Aile İçi Şiddet Konusunda Bir Derleme 81-94.
85. Türk Psikoloji Yazıları, Kasım 2016, 19 (Special Issue), Düünden Bugüne Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet ve Ulusal Kadın Çalışmaları: 126-145
86. Yaşar Topbay (2016) Ortaokul öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeylerinin algılanan sosyal destek ve aile işlevleri açısından incelenmesi tez
87. Yener Özen (2017). Psikolojik travmanın insanlık kadar eski tarihi. 1-14
88. Yörük Sevde; (2010), Kadına Yönelik şiddet: Antalya Örneği, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
89. Зенкин К. Бытовое насилие в США. К. Зенкин /Человек и закон.2002.№ 9.

90. Изард К. Эмоции человека. – Изд-во Моск. ун-та, 1980.440 172
91. Малкина –Пых И.Г.. Экспериментальные ситуации.: справочник Первякова И.К. Женщины - жертвы преступлений / И.К. Первякова
практического психолога. – М.: ЭКСМО, 2006. 960 с.
93. Сидоренкова Т.А. О проблеме предотвращения насилия над женщинами всемье / Т.А. Сидоренкова // Журнал Российского Права. 1998. № 9. 110-120 с.
94. <https://www.senolguneci.com.tr/aile-olmak-ve-aile-tipleri/>
95. <https://edaterapiya.com/posttravmatik-stress-pozuntusu/>
96. <https://www.turkiyeklinikleri.com/article/en-ailenin-tanimi-ve-aile-tipleri-99689.html>
97. <https://denktas.av.tr/aile-hukuku/siddet-turleri>
98. <https://psikoterapiatolyesi.com.tr/konular/aile-ici-duygusal-ve-fiziksel-siddet-140>
99. <https://www.adnancoban.com.tr/aile-ici-sidde>

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarda posttravmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasındakı əlaqəni anlamaq və aydınlaşdırmaqdır. 20-50 yaş həddində 103 nəfər ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadın götürülmüşdür. Bu qadınların bir qismi erkən yaşda zorakılığa məruz qalmış qadınlar digər qismi isə uzunmüddətli zorakılığa məruz qalmış qadınlar götürülmüşdür.

Ailə məişət zorakılığı sosial hadisədir həmçinin bütün cəmiyyətlərdə müşahidə olunur. Zorakılığın səbəblərinə psixososial yanaşmalar bizə zorakılığın mürəkkəb təbiətini anlamağa və effektiv müdaxilə strategiyaları hazırlamağa kömək edə bilər. Bu yanaşmalar zorakılığa qarşı mübarizədə fərdi, ailə, sosial və mədəni səviyyələrdə dəyişiklikləri təşviq etmək məqsədi daşıyır. Dünyada olan insanların demək olar ki, əksəriyyəti birdən çox zorakılığa məruz qala bilər. Qadınlara qarşı zorakılıq halları tək-cə həyat yoldaşları tərəfindən deyil, həm də ailənin digər üzvləri tərəfindən zorakılığa məruz qaldığı görünür. Məişət zorakılığına məruz qalan qadınların fiziki, psixi və sosial sağlamlığına ciddi zərərər dəyir.

Zorakılığa səbəb olan amillərin ilkin qarşısının alınması proqramları ilə yanaşı, zorakılığın yaratdığı mənfi psixoloji nəticələrin müalicəsi üçün müdaxilələr, terapiya və sosial dəstək proqramlarının hazırlanması cəmiyyətin psixi sağlamlığı və məişət zorakılığının gələcəyə əks olunmasının qarşısının alınması baxımından çox əhəmiyyətlidir. Bu Tədqiqat Təmiz Dünya Qadınlara Yardım İctimai Birliyində və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin İsmayilli rayon Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzində keçirilmişdir. Beləliklə, apardığımız eksperimental tədqiqatda sosial demoqrafik göstəricilərə əsasən ailə məişət zorakılığına məruz qalmış ali təhsilli qadınların faiz göstəricilərinin daha yüksək olduğu öz əksini tapmışdır. Bununla belə, zorakılığa məruz qalmış daha çox evli qadınların həyat yoldaşları tərəfindən fiziki zorakılığa məruz qalmasının faiz göstəricilərinin yüksək olduğu müəyyən olunmuşdur. Bəzi qadınlar da vardır ki, onlar həm həyat yoldaşları tərəfindən həm də ailənin digər üzvləri tərəfindən fiziki və psixoloji zorakılığa məruz qalıb.

Sonda apardığımız eksperimental tədqiqatın nəticələrinə görə ailə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınların post travmatik stress pozuntusu ilə özgüvən arasında statistik əlaqəsinin olduğu öz əksini tapmışdır. Bu əlaqəyə görə də bizim əsas fərziyyəmiz öz doğruluğunu əks etdirir. Ümumilikdə tədqiqat işinin istiqaməti, irəli sürülən fərziyyələr, qarşıya qoyulan məqsədlər tədqiqatın eksperimental olaraq mahiyyətini ortaya çıxarmış olur.

ABSTRACT

The purpose of the study is to understand and clarify the relationship between post-traumatic stress disorder and self-esteem in women who have experienced domestic violence. 103 women between the ages of 20 and 50 who were victims of family domestic violence were taken. Some of these women were abused at an early age, while others were abused for a long time.

Family domestic violence is a social phenomenon and is observed in all societies. Psychosocial approaches to the causes of violence can help us understand the complex nature of violence and develop effective intervention strategies. These approaches aim to promote change at the individual, family, social and cultural levels in the fight against violence. Almost the majority of people in the world can experience more than one form of violence. Cases of violence against women are seen not only by spouses but also by other family members. Physical, mental and social health of women subjected to domestic violence is severely damaged.

Development of interventions, therapy and social support programs to treat the negative psychological consequences of violence, along with programs for the primary prevention of the factors that lead to violence, is very important in terms of the mental health of the community and the prevention of domestic violence in the future. This study was conducted in the Clean World Women's Aid Public Union and the Ismayilli District Children and Families Support Center of the State Committee on Family, Women and Children's Problems. Thus, in our experimental study, based on socio-demographic indicators, it was reflected that the percentage of women with higher education who were subjected to family domestic violence is higher. However, it has been determined that more married women who have experienced violence have higher percentages of being physically abused by their spouses. There are also some women who have been subjected to physical and psychological violence both by their spouses and by other family members.

Finally, according to the results of our experimental study, there is a statistical between post-traumatic stress disorder and self-esteem of women who have been subjected to family domestic violence. Because of this relationship, our main hypothesis reflects its truth. In general, the direction of the research work, the proposed hypotheses, the set goals reveal the experimental essence of the research.

CƏDVƏLLƏRİN SİYAHISI

<i>Cədvəl: 3.1.1 Posttravmatik stress pozuntusu və Rozenberq özgüvən sorğusunun təsviri statistikas</i>	35
<i>Cədvəl: 3.2.1 Modelin xülasəsi</i>	39
<i>Cədvəl 3.3.1 Anova modelinin təhlili</i>	41
<i>Cədvəl 3.4.1 Əmsallar modeli</i>	43
<i>Cədvəl 3.4.3 Qalıqların Statistikası</i>	46
<i>Cədvəl 3.5.1 Korrelyasiya modeli</i>	47
<i>Cədvəl 3.6.1 Bir nümunəli statistika</i>	50
<i>Cədvəl 3.6.3 Bir nümunəli test</i>	55

“Posttravmatik stress pozuntusu” anketi

1.Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici xatirələr, fikirlər və təsəvvürlər

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

2.Yaşanmış stressogen hadisə haqda təkrarlanan, narahatedici yuxular

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

3.Qəflətən stressogen hadisə yenidən baş verirmiş kimi hislər keçirmək və ya davranmaq (sanki onu yenidən yaşayırsınız)

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

4.Hadisəni xatırlayan zaman dilxor olmaq

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

5.Hadisəni xatırlayan zaman baş verən fiziki reaksiyalar (məsələn, ürəkdöyünmə, təngnəfəslik, tərləmə)

0- Heç yoxdur

- 1-Az
- 2- Orta
- 3- Çox
- 4- Çox yüksək

6.Hadisə haqda danışmaq, düşünmək və onunla bağlı hislərdən çəkinmək

0- Heç yoxdur

- 1-Az
- 2- Orta
- 3- Çox
- 4- Çox yüksək

7.Hadisəni xatırlada biləcək fəaliyyət situasiyalardan çəkinmək

0- Heç yoxdur

- 1-Az
- 2- Orta
- 3- Çox
- 4- Çox yüksək

8.Baş vermiş hadisənin vacib komponentlərini xatırlamaqda çətinliklər

0- Heç yoxdur

- 1-Az
- 2- Orta
- 3- Çox
- 4- Çox yüksək

9.Adətən, zövq aldığınız şeylərə marağın itməsi

0- Heç yoxdur

- 1-Az
- 2- Orta
- 3- Çox
- 4- Çox yüksək

10.Digər insanlardan təcrid olunmuşluq, uzaqlıq hissi

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

11.Emosional donma və sizə yaxın insanlara qarşı sevgihissləri keçirə bilməmək

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

12.Gələcək haqda ümidlərin itməsi

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

13.Yuxuya getmə və yuxu prosesinin pozulması

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

14.Qıcıqlılıq hissi və əsəb partlayışlarının baş verməsi

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

15.Konsentrasiyada çətinliklərin olması

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

16.Daim yüksək oyanıqlıq hissi və təşviş içərisində olmaq

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

17.Tez özündən çıxmaq və qorxu hissi keçirmək

0- Heç yoxdur

1-Az

2- Orta

3- Çox

4- Çox yüksək

ROZENBERGİN ÖZGÜVƏN SORĞUSU

1. Özümü digər insanlar qədər dəyərli hesab edirəm
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil
2. Bəzin müsbət keyfiyyətlərə sahib olduğumu düşünürəm
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil
3. Mən ümumiyyətlə özümü uğursuz bir insan kimi görməyə meyilliyəm
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil
4. Başqa insanların bacardığı qədər məndə hər şeyi edə bilərəm
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil
5. Özümlə fəxr etmək üçün çox şey tapa bilmirəm
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil
6. Özümə qarşı pozitiv münasibətim var.
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil
7. Ümumiyyətlə özümdən razıyam.
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil
8. Özümə daha çox hörmət etmək istərdim.
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil
9. Bəzən özümü tamamilə yararsız hiss edirəm.
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil
10. Bəzən düşünürəm ki, özüm üçün faydalı insan deyiləm.
a) Tamamilə doğrudur b) Doğrudur c) Doğru deyil d) Tamamilə doğru deyil